Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

SAMLEREN

Folkets Genmæle

Grundtvigs skelsættende oprørsskrift

Kirkens Genmæle *og fire artikler om Grundtvigs kirkelige anskuelse i vor tid*

af Poul Engberg, Karen Marie Mortensen

Mogens Lindhardt

og Helge Noe-Nygaard

SAMLERENS FORLAG

Folkets Genmæle

Grundtvigs skelsættende oprørsskrift

Kirkens Genmæle

og fire artikler om Grundtvigs kirkelige anskuelse i vor tid

af Poul Engberg, Karen Marie Mortensen
Mogens Lindhardt
og Helge Noe-Nygaard

SAMLEREN

1983

Copyright © 1983 by Samlerens Forlag, København

Udgivet med støtte af Kirkeligt Samfund og
Jens Nørregaard og Hal Kochs Mindefond

Omslag og typografi af
Erik Ellegaard Frederiksen IDD

Sat med Baskerville af sydsats, Christiansfeld
og trykt af
Jørn Thomsen Offset ApS, Kolding

ISBN 87 568 0692 2
ISBN 87 568 0651 5 (indb.)

Indholdsfortegnelse

Kirkens Gienmæle imod Professor Theologiæ Dr. H. N. Clausen. Af *Nik. Fred. Sev. Grundtvig.* 9

Den grundtvigske reformation. Bidrag til *Kirkens Genmæles* historie af *Poul Engberg.* 11

Skal den grundtvigske reformation fortsættes? Af *Helge Noe-Nygaard.* 88

Nutidige udfordringer til den kirkelige anskuelse. Af *Mogens Lindhardt.* 108

Folkets genmæle. Af *Karen Marie Mortensen.* 130

Grundtvigs folkelige oprør brød igennem i 1825 med bogen *Kirkens Genmæle*. Grundtvig havde opdaget det levende ord og omtalte det altid siden som sin »mageløse opdagelse«. Denne opdagelse har siden med myndighed ændret kirke, skole og samfund i Danmark. Nu i 1983 – 200 år efter Grundtvigs fødsel – udgives bogen igen og sættes ind i vor egen tid som *Folkets Genmæle*.

Vi takker Samlerens Forlag for velvilligt samarbejde, og vi takker *Kirkeligt Samfund* og *Jens Nørregaards og Hal Kochs Mindefond* for den økonomiske støtte, der har gjort udgivelsen mulig.

Per Fisker
Dansk Kirkeskoleudvalg af 1946

Poul Engberg
Den Grundtvigske Kirkeskole

Kirkens Gienmæle

imod

Professor Theologiæ
Dr. H. N. Clausen

ved

Nik. Fred. Sev. Grundtvig
Capellan ved vor Frelsers Kirke.

Una sancta ecclesia perpetuo mansura sit.
Conf. Aug. art. VII.

Tredie uforandrede Oplag.

Kjøbenhavn.
Trykt paa den Wahlske Boghandlings Forlag,
i Fabritius Tengnagels Bogtrykkerie.

1825.

Kirkens Gienmæle imod Professor Theologiæ Dr. H. N. Clausen

ved Nik. Fred. Sev. Grundtvig
Capellan ved Vor Frelsers Kirke
1825

Una sancta ecclesia perpetuo mansura sit.* Conf. Aug. art. VII

Fortale

Det kan vist ikke undre Nogen, som har læst Professor *Clausens* nysudkomne Bog, kaldet: *Catholicismens* og *Protestantismens* Kirkeforfatning, Lære og Ritus, vist ikke undre nogen af denne Bogs alvorlige Læsere, at jeg træder op imod dens Forfatter, ikke som Recensent, men som *kirkelig Modstander;* thi han har i denne Bog stillet sig i Spidsen for alle den Christelige Kirkes Fiender og Guds Ords Foragtere i Landet. Vist nok har Professoren, som Skribent, intet Navn, mig synes, heller ingen Kraft, til at være Anfører, men hans Stilling som Præste-Lærer, og hans Ry som *Exeget,* mellem de unge theologiske Studenter, giver ham i den danske Menighed en *kirkelig* Vigtighed, det vilde være uforsvarligt at oversee. For at betegne dette, for at minde om, at Striden fra min Side slet ikke er personlig, og ingenlunde blot videnskabelig, men saa *reen kirkelig* som mueligt, derfor kalder jeg dette Feidebrev *Kirkens* Gienmæle, indskydende dermed Sagen, fra den

* Der vil bestandig forblive een hellig Kirke

blotte Læse-Verden, for den *almindelige Christenheds* Domstol. Det er altså her Præsten, der, som Lærer i den Christelige Kirke, sigter den theologiske Professor, som Præste-Lærer i Kirke-Skolen, og paastaaer, at, som ærlig Mand, maa han *enten* giøre den Christelige Kirke høitidelig Afbigt for sin uchristelige og forargelige Lærdom, *eller* nedlægge sit Embede og aflægge sit christne Navn. Dette er min ufravigelige Paastand, i den *Christelige* Kirkes og Menigheds Navn, og vil Professor *Clausen* ingen af Delene, da erklærer jeg ham herved, paa Kirkens Vegne, som var, som er, og som skal blive, og hvis Lærdom ligger klart udfoldet, velbekjendt i dens Historie: paa den eneste ægte Historisk-Christelige Kirkes Vegne, for en *falsk Lærer,* som misbruger det christelige Navn til, saavidt han formaaer, at forvirre og forføre Menigheden, stræber at undergrave den Kirke, han udgiver sig for at ville tjene og befæste!

Inderlig skal det glæde mig, om denne *betingede* Erklæring aldrig træder i Kraft, men min Paastand kan jeg aldrig, uden selv at udelukke mig af Kirken, tage tilbage; thi den *Christelige Kirke* er ingen tom eller omtvistelig Indbildning, det er en aabenbar Kiends-Gierning, et velbekiendt historisk Factum, som al Verdens Protest ei kan rokke et Haarsbredd, end sige tilintetgiøre; hvad der beviislig har været Christendom, fra Begyndelsen, det er og bliver Christendom ei blot til Verdens Ende, men i al Evighed, og derfor maa Ingen udgive for Christendom hvad der *beviislig ikke* er det, hvad der ei kan være det, med mindre den sande, den ægte Christendom skulde være den falske, som ei kan siges, uden aabenbar Sandheds-Fornægtelse. Det er heller ingen tom Ordstrid; thi den *Christelige* Kirke er en stor, en mageløs Kiends-Gierning, hvortil mangfoldige store Kiends-Gierninger, giennem henved et Par Aartusinder, er, som dens Virkninger, uopløselig knyttede, og det heraf udspringende *Vidnesbyrd,* godt eller slet, har den Christelige Kirke unægtelig Eneret til, som den

ei kan giøre giældende, uden ved at udelukke dem, der protestere imod den, og vil dog, ved falskelig at bære dens Navn, i de Ukyndiges og Vankundiges Øine tilsnige sig den Glands.

Spørgsmaalet er da blot, om jeg ikke selv er en falsk Lærer, eller dog en blind Ivrer, som udgiver noget Usikkert og Tvivlsomt for den Christelige Kirkes Grund-Lærdom, eller for Angreb derpaa, og det er hvad jeg maa overlade til Kirkens og Menighedens Dom, nu og herefter, i det jeg herved lægger Professorens Bog ved Siden ad Kirkens Bekiendelse, og erklærer: de lade sig umulig forene.

Jeg veed, at det Skridt, jeg her giør, er i vore Dage usædvanligt, i Manges Øine latterligt og i Manges uforsvarligt, men det er ikke desmindre veloverlagt, og aldeles nødvendigt, naar jeg ikke, efter min nærværende Indsigt, vil være en Forræder mod den Kirke, hvori jeg har annammet mit Saligheds-Haab, og hvori jeg har Kald til at udbrede og forsvare det store Evangelium, mig er betroet at prædike. Det skal, under alle Bedømmelser og alle mulige Følger af et saadant Skridt, være mig Nok, at jeg veed, med uomstødelig Vished, jeg har kun gjort min ueftergivelige Skyldighed, og alle billige Dommere skal finde, det er noget ganske Andet, end naar Præster og Theologer, lige siden det *Nicæniske Conciliums* Dage, forkiættrede hinanden, for deres egne Meningers eller omtvistelige Lærdommes Skyld, thi kan jeg end ikke frikiende mig selv for i min Ungdom at have gjort noget Saadant, giør jeg det dog ikke her. Saasnart et *Concilium,* en *Pave,* eller et *Theologisk Facultet,* anmasser sig Skrift-Fortolkningen, og udelukker de Lærere af Kirken, der fortolke anderledes, uden dog derved *beviislig* at bestride eller modsige den, hele Menigheden bekiendte, oprindelige Christendom, da lider Himmeriges Rige Vold, og de som giøre Vold rykke det til sig, thi Hoved-Spørgsmaalet er ikke, hvis theologiske Mening der er den forsvarligste, men med hvad Ret en enkelt Theolog eller et heelt

svarligste, men med hvad Ret en enkelt Theolog eller et heelt theologisk Selskab udgiver sin Skrift-Fortolkning for den eneste rigtige, uden at kunne unægtelig, soleklart bevise det. Enhver Stat har, paa eget Ansvar, Lov til at bestemme en vis Fortolknings-Regel, alle de Lærere skal følge, som den vil lønne, beskytte, eller ogsaa kun taale i Landet, og det bliver vores Sag, om vi for Kirken, Skriften og Samvittigheden kan forsvare at underkaste os denne Regel, da vi i modsat Tilfælde, maae give Slip paa Statens Beskyttelse og Venskab, og, som Evangelister i *Jesu* Navn, lære som vi bør og lide hvad vi skal; men *Skolen* derimod har ingen Magt over Kirken eller Menigheden, den skal tjene, lære og raade, uden anden Myndighed, end den Menigheden giver, ved at følge Raadet og Lærdommen, hvilket Kirken skal taale, saalænge Theologien virkelig bygger paa dens Grund-Bekiendelse, eller dog ikke øiensynlig afviger derfra. Skeer derimod det Sidste, da skal Kirken overbevise og formane, og frugter det ikke, da udelukke den Theolog eller det theologiske Selskab af Kirken, som i Grunden allerede, ved at bestride Kirken, har udelukt sig selv. Dette Nødværge er det blevet vanskeligt at bruge, formedelst de borgerlige Følger, den verdslige Øvrighed har knyttet til en saadan Udelukkelse, og derfor alene er det i vore Dage saalænge undladt, men det maa ikke undlades, og alt hvad *Kirken* kan giøre, er oprigtig og inderlig, at bede Øvrigheden om et borgerligt Tolerance-Edict, saa Udelukkelsen, for hvem der ikke har brudt en borgerlig Forpligtelse, bliver uden alle borgerlige Følger!

Nu har Professor i Theologien *H. N. Clausen* i fornævnte Bog paa det Udtrykkeligste og Stærkeste erklæret, at han ei *vil taale* nogen anden Kundskabs-Kilde eller Troes-Regel i den Christelige Kirke end Skriften, og ligesaa bestemt erklæret Skriften for usikker og selvmodsigende, hvoraf unægtelig følger, at han ei alene forkaster den Christelige Kirkes oprindelige Troes-Bekien-

te *Christendom* for aldeles *ubekiendt* og *ukiendelig*. Da han nu, desuagtet, ei blot vil hedde Christen, men giælde for en *christelig* Skrift-Fortolker, der kan lære Andre, hvad han, efter egen Bekiendelse, ikke selv veed: hvad der er ægte Christendom, saa maa han enten forsætlig ville bedrage sine Læsere og Tilhørere, eller han maa have været blind for de soleklareste Sandheder, og hvilken af Delene der er Tilfældet, må han nu selv afgiøre, i det den klare unægtelige Sandhed foreholdes ham. Hvad der giælder om ham, giælder naturligvis om alle dem, der vedkiende sig hans aabenbar falske Lærdom, og udgive sig dog, under hvilketsomhelst andet Navn, for *christelige* Lærere.

De udvortes Følger giør her slet intet til Sagen; thi om ogsaa de falske Lærere skulde allevegne faae Magt til at udelukke os rette Lærere af hvad de da falskelig kalde den christelige Kirke, da skeer Skilsmissen ligefuldt, og vi udgiøre ligefuldt, med christne Fædre den eneste sande christelige Kirke paa Jorden, som altid er kiendeligst, naar den forfølges.

At jeg ikke før, i en Tid, der vrimler af falske Lærere, har gjort dette Skridt, kommer især deraf, at jeg først nylig er kommet til klar Erkjendelse af hvad der er den Christelige Kirkes urokkelige og uforanderlige Grundvold; thi saalænge det stod dunkelt for mig, beholdt enhver Skilsmisse, jeg gjorde mellem Grund-Lærdomme og Andre, noget Vilkaarligt, og jeg følde bestandig, at efter min Skriftfortolkning, om den end var mig nok saa sikker, og hvormange ægte christelige Lærere jeg end havde den tilfælles med, efter den maatte jeg ingen *kirkelig* Skilsmisse-Dom afsige, da man, uden aabenbar Sandheds-Fornægtelse, kunde erklære den for ugyldig, om den end i Grunden ikke var det. Nu derimod gaaer jeg frem med en Sikkerhed, som jeg veed, maa være alle indlysende, og er vis paa, at Grund-Sætningen, om end jeg eller Andre skulde feile i Anvendelsen, er urokkelig, og kan nu aldrig mere oversees, saalænge der er en christelig Kirke; thi naar

den christelige Grund-Sætning er klart gaaet op for Erkiendelsen, da er Kirke-Dørren lukket saaledes i, for falske Lærere, at Ingen kan lukke op, og lukket saaledes op, for alle Troende, at Ingen kan lukke i.

Lovet være Gud, vor Herres Jesu Christi Fader, som oplod vore Øine, da det gjaldt om Klarhed, og haver underlig ledt vore Christne Fædre i mange Ledd, som sit Folk giennem Ørken, og vogtet deres Fødder for de mørke Høie, saa vi med Sandhed kan sige, vi befinde os i den eneste sande, almindelig-christelige Kirke, under en christen Øvrighed, og med en Stilling til det borgerlige Selskab, som kun er lidt for bekvem, saa den eneste Begiæring, vi maae blande med vor Taksigelse til Danmarks mageløse Konge-Huus, er, at det borgerlige Baand paa Kirkens Fiender maa løses, saavidt det kan bestaae med borgerlig Orden, og Kirkens Forsvar overlades til den selv, eller rettere til dens usynlige Konge og Byg-Mester, som er med den alle Dage til Verdens Ende, og for Hvem det kun er som en Leg, at lægge sine Fiender under sine Fødders Fodskammel.

Jeg veed meget godt, man vil skrige Ak og Vee over mit Kiætter-Magerie, som man kalder enhver Protest, Kirken giør mod sine falske Venner, men jeg veed ogsaa, man skal nødes til at indrømme, at *det Slags* Kiætter-Magerie har man ikke seet for nyelig, vel ikke siden den Bog blev skrevet, hvoraf jeg har lært det, det er *Irenæi* velsignede Bog til Kirkens Forsvar, som egentlig først nu kan forstaaes og benyttes!

Christianshavn, paa Irenæi Dag 1825

N. F. S. Grundtvig

Saa lidt som mueligt vil jeg berøre det rige Stof til *uendelig* Strid, der nødvendig maa findes i en Bog, hvis Forfatter ei blot vil komme ny Vin i gamle Læder-Flasker, men vil lægge Krudt i gamle Bygninger, for at sprænge dem i Luften, hvor de da, efter hans Paastand, skal kunne gribes i deres rene ætheriske Glands, ja, i en Bog, hvis Forf. giør sig en Ære af at være, om ikke Enevolds-Herre, saa dog uafhængig Selv-Eier i Selv-Modsigelsens grændseløse Rige. Alt for jordisk til at turde vove mig op i disse underhimmelske og dog overjordiske Egne, vil jeg blot paa mit lave, men urokkelig faste Stade bevise, at den *Kirke*, Prof. anpriser, er *ikke den Christelige,* men et selvgjort *Luft-Castel,* der naturligviis staaer i samme Forhold til Kirken, som Vind til Aand, og i samme Forhold til Stat og Historie, som Luft-Syn til Jorden. Et saadant Beviis burde vistnok være unødvendigt, da Prof. selv har gjort sig den Uleilighed at giennemføre det, men da han dog har taget sig den utilladelige Frihed at skylde *Christus, Bibelen* og *Luther* for hvad han selv giør, og paastaaer dristig, at hans Luft-Castel er den eneste sande evangelisk-christelige Kirke, er det i vore oplyste Tider vist ikke overflødigt, unægtelig at bevise, det er ikke sandt.

Efter Bogens Titel venter man en Udsigt over *Catholicismens og Protestantismens* Kirkeforfatning, Lære og Ritus, som de virkelig har været og nu ere, men allerede i Fortalen (S. VIII) høre vi, at vel har Forf., i Henseende til *Catholicismen,* indskrænket sig til de Kilder, som Kirken selv tillægger canonisk Gyldighed, da *Forsømmelsen heraf har frembragt stor Forvirring* i Anskuelsen af Catholicismens Væsen og Principer; men at *den protestantiske Kirkelære* tilstæder en langt friere Behandling; altsaa, at den kan man (dog vel ikke uden Forvirring) øse hvoraf man vil, naar det kun er af et Hoved, der *protesterer* mod Catholicismen, eller mod hele den historisk-christelige Kirke. Hertil anfører Prof. strax den naive Grund, »at den catholske Kirke hviler ene paa det historiske

Fundament, men at den *protestantiske Kirkelære hverken staaer eller falder ved historiske Vidnesbyrd,«* og heraf er det da klart, at i Henseende til *Protestantismen* vil Prof. ved Hjelp af Ordets grænseløse Ubestemthed, narres med sine Læsere, og aldeles forvirre Sagen i det han forsætlig sammenblander sine egne og Andres Meninger om, *hvordan* man *burde* have *protesteret,* med Udviklingen af, hvorledes den *Lutherske,* den *Zvingliske,* den *Calvinske* Menighed *virkelig,* i sine Lærdoms-Bekiendelser (Symboler) og Lærebøger, *har protesteret* mod Pavedommets Misbrug, uden derved paa nogen Maade at ville som Prof. *Clausen,* løsrive sig fra den eneste sande, almindelige (catholsk) christelige Kirke, som ene hviler paa det historiske Fundament, maa nødvendig *staae* og *falde med Historiens Vidnesbyrd.* Anseer virkelig Prof. en saadan Fremgangs-Maade for ærlig, da trænger han høit til at faae mere Lys i sine moralske Begreber, og troer han at kunne forsvare den, da er han aldeles uvidende om Tanke-Lovene, eller Tænkningens uforanderlige Principer; thi enten maa det jo *være, eller ikke være* den *bekiendte* kirkelige Protestantisme, han taler om, og er det *den,* da maa han, ligesaavel i Henseende til *Lærdommen,* udelukkende holde sig til det almindelig *Antagne* og *Bekiendte,* som i Henseende til *Forfatning* og *Ritus;* men er det *ikke* den *bekiendte* Protestantisme, men kun hans egen og hans gode Venners, han taler om, da skal han ligesaavel holde sig fra den historiske Protestantismes Ritual og Kirkeret, som fra dens Lærdom, da han ellers stræber at indsmugle en fremmed Lære under Præste-Kjolen, eller at paabyrde Kirken og Menigheden *hans* Protestantisme, skiøndt de have vedkiendt sig en ganske anden. Var det ikke saa, hvi har han da ikke indført sit liturgiske Forslag i Bogen selv, som en Underretning om den protestantiske Kirkes Ritus, eller kan Prof.'s private Meninger om, hvordan den augsburgske Confession burde forandres, være mere end *Forslag,* kan Forf.'s Dristighed virkelig giøre dem til hvad de ikke er; *vor Menigheds Lærdom!* Det nytter

derfor slet ikke, Alt hvad Forf. snakker, frem og tilbage (S. 303-35) om, hvilken Modsætning han vil have mellem Catholicismens og Protestantismens Symboler; thi dermed siger han jo kun, hvordan *den* protestantiske *Kirke* skal være, som han vil giøre den Ære at være Medlem af, og det bliver derfor lige vist, at hvad de protestantiske Menigheder i deres Bekiendelser og Lærebøger har vedkiendt sig, det har de vedkiendt sig, og maae ansees for at vedkiende sig fremdeles, indtil de ligesaa høitidelig *fralægge* sig det. At nu Prof. *Clausen* vil ene paatage sig den Uleilighed, er jo vistnok meget tjenstagtigt, men naar han dertil ikke har Menighedens Fuldmagt, giælder Fralæggelsen naturligviis kun for hans egen Person, og al hans Ivrighed mod det Aands-Tyrannie, det skal være af en *Menighed* at binde dem, der *vil* være dens *Lærere,* til en vis, nøiagtig bestemt Lærdom, beviser kun, det er hans Alvor at udtræde af vor Menighed, hvis den ikke vil rette sig efter ham, men beviser ligesaa lidt, at den bør giøre det, som at den virkelig har gjort det. Vil Prof. overbevise os om, at *vi* skal forkaste vore Fædres *christelige Tro og Bekiendelse,* da nytter det kun lidt, han beviser, at denne Tro og Bekiendelse kræver en *Ydmyghed og Selv-Fornægtelse,* som er meget ubehagelig for Kiød og Blod; thi det har vi vidst før han blev født, det har *Luther* og vore Forfædre bestandig indprændet os; men han maa bevise os, *enten* at en saadan Ydmygelse og Selv-Fornægtelse er Synd ɔ: strider imod hvad vi skylde Gud og Sandhed, *eller* at den *christelige Kirkes Lærdom er falsk,* og altsaa ingenlunde den Ydmygelse og Selv-Fornægtelse værd, det koster at troe og følge den. Kan han nu, som jeg med den christelige Kirke frimodig paastaaer, ingen af Delene, da maa han ikke kalde det ufornuftigt, at vi holde fast ved Fædrenes Tro og Bekiendelse, og lade ham, der vrager begge Dele, gaae over til en anden Religion, som han finder mere passende med sin Natur, thi, uden Beviis, blot paa Prof. *Clausens Ord,* at forkaste en Tro og Bekiendelse, der, *som den Christelige,* har vor egen,

vore Fædres, og, giennem snart atten Aarhundrede Millioners *Erfaring,* og et vidunderligt historisk Vidnesbyrd for sig, det kan Ingen kalde fornuftigt, uden en vildhovdet Sværmer, der sætter sine egne luftige Indbildninger høit over Erfaringens ædrue, paalidelige Vidnesbyrd. Men her komme vi til en af Prof.'s værste Selv-Modsigelser, thi hvor fornemt han end taler om sin protestantiske *Kirke*, som den, der hverken staaer eller falder ved historiske Vidnesbyrd, hvad der er begribeligt nok om en Kirke, der kun svæver i *Luften,* og hvor foragtelig han end taler om den *historiske Kirke,* der holder det for bedst at blive ved Jorden, til man kommer i Himlen, og vil slet ikke vide af nogen Luft-Seilads, saa døber han dog denne sin Luft-Kirke med *bekiendte, jordiske, historiske* Navne, som *den christelige og evangeliske,* og beraaber sig paa *Christus, Bibelen og Luther,* hvad han dog vel ikke giør, for at nedsætte men for at ophøie, ikke for at beskiæmme, men for at ære sit Luft-Castel, og da nu Erfaringens historiske Vidnesbyrd er det Eneste, der ærer Christus, Bibelen og Luther, som altid har havt Verden og dens Viisdom imod sig, maae det jo netop være disse priselige Vidnesbyrd, som Prof. i Øvrigt slet ikke vil ændse, netop dem, han vil kobble til sit Luft-Castel, for at give det ellers aldeles Usynlige en Smule Skikkelse og Anseelse i jordiske Menneskers Øine! Det er nu vist nok intet Nyt, thi det Samme gjorde alle Kiættere, saa godt de kunde, lige fra Kirkens Stiftelse af, men alt Gammelt er ingenlunde godt, thi ogsaa Løgn og Skvalder have lang Alder, skiøndt Sandhed altid sees at være en Dag ældre, fordi Løgn umuelig kan komme til Orde, før den har Noget at modsige ɔ: *protestere imod:* før den har noget Sandt at nægte. Jo ældre nu Kirken er blevet, des stærkere og mærkeligere er ogsaa Erfaringens Vidnesbyrd om den blevet, og da man, ved Kirke-Stormen i det attende Aarhundrede, fandt, det var en høi Muur at komme over, stræbde man, som Krigsbrug er, at komme under den, ved at erklære *Erfaringens Vidnesbyrd* for *ugyl-*

dige; men da man snart mærkede, det var for grov en Selv-Modsigelse, da man ellers forgudede Erfaringen, saa besluttede man at gaae en Middel-Vei, og gjorde desaarsag den christelige Kirke, som det hedd, af inderlig Kiærlighed til Fred, og Medynk over dens graa Haar, det mærkelige Freds-Forslag, at naar Kirken vil de overgive sig til *Fienden,* vilde han *lade sig døbe og kalde Christen,* under Forbeholdenhed af at maatte nedrive i Kirken, Alt hvad han ikke kunde lide, og dele Erfaringens Vidnesbyrd saaledes, at han tog det Gode, og overlod Kirken det Slette, som var Broder-Parten. Dette er det berømte Forlig og Concordat, som den Christelige Kirke skal have sluttet med sine Arve-Fiende: *den falske, kiødelige Fornuft,* og derved, ved at protestere mod sig selv, være blevet ægte *protestantisk;* men da Alt, hvad der protesterer mod sig selv, derved ophæver sig selv, seer man let, at enten maa den christelige Kirke være indtaget og nedrevet, hvad Fienden i saa Fald undskylder med den Løgn, at det var med dens eget Minde, eller ogsaa er hele Fortællingen kun et Krigs-Puds, hvormed Fienden har stræbt at dysse Kirke-Vagten i Søvn, mens han gjorde sit Mester-Stykke, som er at rive ned, hvad Kirken har opbygget. Vi vil nu lade det være ganske uafgjort, om Prof. *Clausen* kiender denne Sagens rette Sammenhæng eller ikke: om han virkelig indbilder sig, at en *Kirke,* der protesterer mod den christelige Kirkes Troes-Bekiendelse og hele Historie, alligevel kan være *christelig,* eller han blot *kalder* den saa, for at sætte hvem han kan Blaar i Øinene; men at hans *protestantiske Luft-Castel* hverken har været, er, eller kan nogensinde blive den eneste sande, velbekiendte, af Erfaringen anbefalede *Christelige Kirke,* eller faae mindste Deel i dens guddommelige og menneskelige, med det ædleste Helte-Blod beseiglede Vidnesbyrd, *det* lade vi os ikke aftrætte, thi *det kan vi bevise!*

Vi vil desaarsag først lade Prof. *Clausen* construere sin protestantiske Kirke i Luften efter Behag, og derpaa sammenligne

denne hans Tanke-Skygge med den *virkelige Jesu Christi Kirke* paa Jorden, hvorved det vil blive soleklart, at hverken er Christi Kirke bygget efter Prof. *Clausens Tegning,* ikke heller kan den, uden i Bund og Grund at nedrive ɔ: tilintetgiøre sig selv, ansee Prof.'s Tegning som det *Ideal,* den skal stræbe at nærme sig: at vinde Lighed med. Naar det er skedt, da har den *Christelige Kirke* og Prof. *Clausen* ei mere med hinanden at skifte, med mindre han vil forkynde den aaben Feide; thi naar kun hele Menigheden veed, at Prof. *Clausens Christus* er en aldeles *luftig, døvstum, magtesløs,* upersonlig Person, som giør sit Bedste ved slet ingen Ting at giøre, ved at lade Prof. *Clausen,* og hvem der vil, *i sit Navn* troe og lære og giøre Alt hvad de selv vil, altsaa *total og væsenlig* forskiellig fra *Kirkens Christus,* som er en baade himmelsk og jordisk, guddommelig og menneskelig, almægtig, i aandelig Kraft nærværende, med Faderen, sig selv og Menigheden aldeles enig Person, der selv, ved sin Aand og sit Ord, vil giøre sin Faders Gierning i og ved sine Troende; naar Menigheden blot veed det, da overlader Kirken det rolig til Enhvers egen Skiønsomhed, *hvilken Christus* de vil tilbede: Ham der har gjort store og forunderlige Ting i sin Kirke, saa den er blevet med Æren navnkundig til Jorderigs Ender, eller ham, der aldrig har gjort Andet end modsagt *Kirkens Christus,* og stræbt skiøndt altid forgiæves, at forstyrre Hans Værk og afbryde Hans Virksomhed.

Navnet *Kirke,* dermed begynder Prof., betyder overhovedet et Samfund til at fremme almindelig Religieusitet.

Vi vil ikke tvistes med Prof. om den curieuse Materie, hvad *Navnet* Kirke over Hovedet betyder, men er det hans Mening, at *Ordet* Kirke er kommet til os som Navn paa ethvert Samfund til at fremme almindelig Religieusitet, da tager han mærkelig feil, thi det veed enhver, der ei er aldeles fremmed i *Kirke-Historien,* at man ikke kalder *Munke-Ordenerne* Kirker, skiøndt de unægtelig

var egne Samfund til at udbrede almindelig Religieusitet. Dog, for ei paa mindste Maade at volde Ordstrid til ingen Nytte, vil vi lade Prof. tænke sig ved Kirke overhovedet hvad han vil, naar han kun indrømmer os, at den *Christelige Kirke (Ecclesia Christiana)* er et *Troes-Samfund,* med en *Troes-Bekiendelse,* som den forelægger alle dem, der vil indlemmes i den, indlemmer dem kun ved *Daaben* og *Nadveren* i sig, naar de tilegne sig Bekiendelsen, og anseer dem som *Frafaldne,* naar de siden vrage Troen eller vægre sig ved Bekiendelsen, erklærer dem for *falske Christne* ɔ: Kiættere, hvis de, vitterlig afvigende fra Bekiendelsen, haardnakket paastaae Ret til ligefuldt at hedde Christne. Vil Prof. derimod ei engang indrømme det, men haardnakket paastaae, at *hans* protestantiske Kirke, hans kirkelige Luft-Castel, hvor man kan troe hvad man vil, eller hvor Troes-Bekiendelsen selvmodsigende lyder saa: *jeg troer jeg veed ikke hvad,* at det er den *sande christelige Kirke,* da faaer vi at vende Sætningen om, og sige, hvad han skal nødes til at indrømme, eller giøre sig selv til Løgner: *Der er* for nærværende Tid et *Troes-Samfund,* der kalder sig den eneste sande Christelige Kirke, og hvori Ingen indlemmes, *ved Daaben og Nadveren,* uden at tilegne sig den saakaldte *Apostoliske Troes-Bekiendelse,* og hvoraf man altsaa udelukker sig selv, naar man vægrer sig ved at aflægge Bekiendelsen, end sige da, naar man vil stifte en ny Kirke, hvis medlemmer slet ikke skal være bundne enten i Troe eller Lærdom til nogen Bekiendelse. Af denne Kirke, hvori Prof. *Clausen* dog formodentlig ogsaa, ved *Daaben* og *Nadveren,* efter foregaaende Troes-Bekiendelse, er indlemmet, af den har han ved nærværende Bog unægtelig udelukt sig selv, saa, vil han desuagtet paastaae, at være Medlem af den *Christelige Kirke,* maa han bevise, at det *Troes-Samfund,* han saa haanlig vender Ryggen, *falskelig* har tilegnet sig og baaret Navn af den Christelige Kirke, eller ogsaa finde sig i at erklæres for Medlem af Kiætter-Selskabet udenfor

Kirken, der kun har den Troe tilfælles, at Kirken farer vild, og at deres Protest er Nok, om ei til at nedrive, saa dog til at beskiæmme og fordømme den!

Vil man nu see Profs Beskrivelse over *sin* christelige *Kirke,* der vel som jordisk Institut skal være bundet til Sandseverdenens almindelige Former, men efter sit Væsen (som Luft-Castel nemlig) skyer al Berøring med Jord og Legem (S. 4.), da læse man først (S. 7-8) følgende smukke Indledning: »I Christus aabenbarede sig Gud for Jordens Slægter, saaledes som den endelige Form kan optage i sig det Uendelige; for første Gang kundgjordes en reen og luttret Universalisme, hvori orientalsk Høihed og Dybhed var forenet med occidentalsk Klarhed og Mildhed, Tankens Lys med Følelsens Varme og Phantasiens Farveskiær; i de ædleste Symboler udtalte Læren den Tro, der i hvert Menneske er nedlagt, men ikkun hos Faa udvikles til klar Bevidsthed; og i det den gav denne Tro Fasthed, Bestemthed og Anvendelighed, ydede den det fuldstændige Menneske fuld Tilfredsstillelse, og betryggede for alle de Feil og Forvanskninger, som udspringe af eensidig Aandsvirksomhed. Denne Lære forkyndtes som den giennem Aarhundreder forjættede og forventede Guds Aabenbaring, og Udsagnet bekræftedes ved Vidnesbyrd fra Gud; thi Lærens Forbindelse med Verdensbegivenhedernes Række viste klarlig den styrende Haand.«

Alvorlige Læsere, som endnu ikke veed, at det meste Eiendommelige i Prof.'s Bog er uindskrænket Anpriisning af *kirkelig Ubestemthed* (hans rene *Universalisme)* og den deraf flydende Bestræbelse, overhovedet at sige Alt hvad der lader sig høre, uden dog i Grunden at sige det Mindste, hvorpaa der lader sig bygge, de som endnu ikke veed det, vil vist forundre sig over denne Beskrivelse af Christus og Hans Lære, men seer man nøie til, finder man dog, der er sagt lidt, nemlig at Begge er saa godt som ingen Ting: Christus er, saavelsom Prof. Clausen, kun det Uen-

delige i en endelig Form (Sjæl og Legeme), Christi Lære, ligesom Prof.'s Udtalelse af den Tro, der i hvert Menneske er nedlagt (altsaa formodentlig Tro paa sin egen Fornuft), Guds Vidnesbyrd om Lærens Sandhed, det Samme, *Mahomeds* har, nemlig Forbindelse med Verdensbegivenhedernes Række, som klarlig viser den styrende Haand.

»*Saaledes,* bliver Prof. ved, var i Tidens Fylde Betingelserne givne, den religieuse Idee frigjort fra Naturdyrkelsens Billedformer, løst fra menneskelige Baand, renset fra Klogskabens og Egennyttens Tilsætninger, dens Trone synlig opreist i de Frommes Midte, og Virkningen udeblev ikke. Menneskene fulgde den himmelske Røst og den indre Trang; Christus forlod Jorden, men hans Aand blev tilbage i hans Lære; den drog dem tilsammen, og forenede dem til en Samvirken, høiere end nogen anden. En *Kirke* dannede sig i Christi Navn; i den skulde Christus vedblive at tale til sine Bekiendere; fra den skulde den christelige Tro, som besjælende Princip, udstrømme i alle jordiske Forhold. Det er altsaa den *christelige Kirkes* Væsen, at virke i Christi Aand, til samme Maal, paa samme Maade som det guddommelige Forbillede virkede paa Jorden. Som det Organ, ved hvilket Christi Plan skal i Tiden realiseres, maa Kirken paa det Inderligste slutte sig til ham, og, saavidt mueligt er, giøre sig hans Virksomhed egen; *dens Virken* er altsaa desto *fuldkomnere, jo mindre activ den er,* jo mindre den udgaaer fra Kirken som selvstændigt Samfund, dens Væsen skal være forberedende, middelbar, og indskrænke sig til at bane Veien for den Kraft,der virker i Christi Lære, og som i sig selv maa være tilstrækkelig, saafremt den er fra Gud, og af Gud understøttet.«

Det koster mig vist nok Overvindelse at afskrive Prof.'s Vrævl, men hvem vilde ellers troet mig, naar jeg havde sagt Dem, at, efter hans Paastand, var det den christelige Kirkes Væsen at være saa lidet activ, saa ørkesløs som mueligt, at han slet intet Eien-

dommeligt vilde finde i den, uden en død Mands Aand, paa hvis Kraft i Læren den skulde stole, men hvis Lære den maatte lade godt Folk selv giætte sig til.

Det Sidste staaer vel ikke udtrykkelig her, ligger kun i Kirkens Ørkesløshed, men naar vi spørge Prof., hvor man da finder den Christi Lære, som er fra Gud, understøttet af ham, med en Kraft, som giør Kirkens Activitet ei blot overflødig, men skadelig, da maae vi naturligviis søge Svaret i Prof.'s Beskrivelse over *hans* protestantiske *Kirke,* som han med rund Haand tildeler alle den christelige Kirkes Prædicater, og hvad vi der finde, skal jeg ærlig stræbe at meddele Læseren.

Efter at Prof. nemlig har ledsaget *Catholicismen* og derved, *efter hans Forklaring,* den *historisk-christelige,* altsaa den eneste ægte christelige Kirke til sit Hvilested, fører han (S. 298.) noget Splinternyt paa Bane, som han behager at kalde slet hen den protestantiske *(Modsigelsens)* Kirke. Denne skal, efter Prof.'s Beretning, der bedst maa kiende, hvad der kun er til i hans egen Indbildning, vel gaae ud fra samme dogmatiske Punct som den catholske (historisk-christelige), fra Troen paa Aabenbaringen i Christus, men divergerer strax udenfor denne Punct, og skielner (S. 299) med *critisk* Strenghed mellem det *skrevne Ord* og det *mundtlig overleverede.* Vistnok maa det indrømmes (S. 301), at Christendommen er blevet forplantet ved mundtlig Underviisning førend ved Skrifter, det maa indrømmes, at endog de fleste af de hellige Bøger ere Frugterne af den ældste christelige Tradition; Muligheden kan heller ikke nægtes, at jo flere af Jesu og Apostlernes Udsagn kunne være opbevarede i Kirkefædrenes Skrifter, og der endnu læses i deres oprindelige Reenhed; det maa ligeledes indrømmes, at Kirken, saafremt Ægtheden af saadanne Lærdomme og Udsagn lod sig bevise, vilde være forpligtet til at hylde dem med religieus Ærefrygt, men desuagtet vilde Kirken (S. 311), selv i det Tilfælde, at en eller anden Lære, som i Skriften er ganske

forbigaaet, lod sig paa Traditionens Vei med al mulig Vished føre tilbage til Jesus eller Apostlene, ikke være berettiget til at stille den ved Siden af dem, som ere overleverede i de hellige Bøger; thi naar den ikke tør tilskrive det en Hændelse, men maa see en høiere Styrelse deri, at denne Lære ikke er bleven optaget i den hellige Skrift, da har den ikke andet at giøre, end at acquiescere i det guddommelige Vink; og det paaligger den altsaa at holde over den Grændse, som eengang er draget af den styrende Finger.

See, det kan man dog engang kalde en ordenlig Tro paa Skriften, vil maaskee Læseren sige, men jeg maa svare, nei, det er en ganske overordentlig Tro, den groveste *Bogstav-Tro,* jeg endnu nogensinde har seet beskrevet, thi hvilken Kulsvier-Tro på Skriften, uden anden Grund end den protestantiske Kirkes Befaling i Christi Navn, maatte det dog ikke være, som kunde trodse det levende Ord, der *Beviislig* var udgaaet af Christi Mund, og lod sig dog vel heller ikke uden en besynderlig Guds Styrelse *bevise!*

Altsaa, i Prof.'s protestantiske Kirke er det *skrevne Ord* Alt, saa selv Jesu mundtlige Ord kunde ikke forandre en Tøddel deri, altsaa maatte man vel tænke, Prof. *Clausens* mundtlige Ord eller skriftlige Bogstav ikke heller; men deri tænkte man mærkelig Feil; thi i den Kirke kan der skee Mirakler, som Ingen skulde troe, der er selv det Umuelige mueligt!

Vist nok læser man (S. 303-4), at det skrevne Ord er den eneste Form, i hvilken Læren har vedligeholdt sig i *beviislig* Integritet, saa at den lyder for os, som den lød for de første Aarhundreders Christne, saa det er den eneste af Gud os givne Kundskabs-Kilde og *Troes-Regel,* det er Protestantismens egentlige Helligdom, den evangeliske Troes Palladium, og den hellige Ærefrygt, den ubegrændsede Tillid, den freidige Tro, hvormed den henviser til Skriften som sit Lys og sin Leder, er den protestantiske Kirkes dogmatiske Særkiende, ja at Skriften er det *tilstrækkelige fuldstæn-*

dige Vehikel for Læren, hvortil Intet kan føies, som Intet kan tages derfra, og den er sig selv nok, sin egen Tolk, *ved sig selv klar og indlysende* for hvert seende Øie; vist nok læser man alt dette, og her maae naturligviis Reformatorerne holde Lyset for Prof. *Clausen*, men vi behøve blot at vende Blad, saa slippe Reformatorerne, og Prof. er selv saa god at holde Lyset for os alle, thi her (S. 306) høre vi, at Protestanten, som idelig færdes og sysler med de hellige Bøger, kan ikke dølge det for sig selv, at Gientagelser, der synes at kunne være undgaaede, ere ligesaa hyppige, som Huller, der synes at burde være udfyldte, at Skriften *tier,* hvor man *helst lyttede* til dens Tale; at den taler *dunkelt* og *ubestemt,* hvor Øiet *begiærligst søger et ledende Lys;* at et Slør hviler over enkelte Steder og enkelte Bøger, med Hensyn til Authentie (Ægthed), til Text og Fortolkning, som ingen Tid synes at skulle hæves.

Dette kunde vel være nok til at vise, hvilke haandgribelige Selv-Modsigelser Prof., med en forskrækkelig Overtro, troer at kunne forene i sin protestantiske Kirke, og det er upaatvivlelig Nok baade til at betage os Lysten til Indlemmelse deri; og til at vise, det er *ikke* den Kirke, Reformatorerne stræbde *med Skriften at oplyse;* men der er meer, hvor det kom fra, og strax paa følgende Blad (S. 308) læse vi, at intet Ord er os umiddelbart overleveret af Jesus selv, heller intet Ord udtrykkelig beseiglet ved hans høieste Autoritet; at Jesu Taler og Bedrifter ikke i nogen fortløbende, fuldstændig Beretning ere os optegnede, at de tvende af hans Biographer ei engang henhøre til de apostoliske Øievidner, at de fire evangeliske Beretninger kun med Vanskelighed lade sig bringe i chronologisk Harmonie, hvor dog Meget bliver vaklende, ja endog *mangen aabenbar* Forskiellighed og *Modsigelse* bliver tilbage; at den langt overveiende dogmatiske Deel af vore hellige Bøger har den af Apostlene til Forfatter, som *ikke med egne Øine havde seet eller med egne Øren hørt* sin Lærer og Mester; at det Dogmatiske og det Moralske, det egentlige og det Allegorisk-Uegentlige,

det Bogstavelige og det Billedlige, det Almeengyldige og det Locale og Temporelle, det Christelige og *Jødiske* heelt igiennem er blandet med hinanden; at Apostlenes Individualitet umiskiendelig skinner igiennem ved Behandlingen af de christelige Dogmer, og allerede giver os Billedet paa den theologiske Forskiellighed, som siden har characteriseret den christelige Kirke, saa det kun ved philologisk Lærdom og *philosophisk Critik* bliver mueligt at *udfylde det Manglende,* oplyse det Dunkle, *bestemme det Vage;* at endelig Beviset for de hellige Bøgers Authentie (Ægthed) ved flere af dem ikke fører os videre end til en høiere eller mindre Grad af Sandsynlighed, at selv Texten i disse Bøger ikke har undgaaet den Skiæbne, enhver anden Bog i Tidens Løb er underkastet, og at den bibelske Critik og Hermeneutik opviser Problemer som neppe nogensinde ville ophøre at være Stridspuncter i den christelige Verden.

Nu finde dog vist alle Læsere, det er et snurrigt Luft-Castel, *den* protestantiske *Kirke,* Prof. *Clausen* gaar frugtsommelig med, og at saa naragtig en Tro har der neppe været i Verden, som den, at en Bog kan paa een Gang være sine Læseres Kundskabs-Kilde og *Troes-Regel,* og tillige deres Sko-Visk, være baade ægte og uægte, klar og dunkel, fuldstændig og mangelfuld, bestemt og ubestemt, guddommelig sand og aabenbar falsk, saa det er lutter Løgn, hvad Apostlerne fortælle om Jesu Forsikkring, at Sandhedens Aand skulde minde dem om alle hans Ord; lutter Løgn, hvad den mest dogmatiserende Apostel Paulus høitidelig vidner, at han havde baade *seet og hørt Jesus?*

Dette skulde altsaa være det guddommelige Ideal, den Christelige Kirke, under Guds Styrelse, efterhaanden har stræbt at nærme sig, og har nu alt i Prof. *Clausens* Hoved naaet! det skulde altsaa være Christi Mening, som Prof. *Clausens* (S. 307), at fuldkommen Troes-Enhed lader sig kun tænke mellem menneskelige Automater, hvor det aandelige Liv er kvalt! Christus selv skulde,

som Prof.'s Fornuft, ansee det for en *Blasphemie* at tillægge Aabenbaringen et *saadant* Tilintetgiørelses-Øiemed, og det skal (S. 343-344) være lige bibelsk, lige christeligt, enten man antager Christus for Gud eller for et indskrænket Menneske, enten man betragter de menneskelige Idrætter som Virkninger af den altvirkende Guddomskraft, eller som Product af den menneskelige Frihed, enten man *udelukkende* haaber det evige Liv af Guds Naade, eller efter den strænge Tilegnelses-Lov som Belønning for den menneskelige Dyd; enten man betragter det tilkommende Liv i aandigt Lys som Samfund med Gud, eller i det lokkende Farveskiær som sanselig Nydelses-Tilstand; enten man anseer Tro eller Gierninger for Veien til at blive retfærdig for Gud! Det er da med rene Ord, at *Sandhed og Løgn* om Forholdet mellem Gud og Menneske er *lige bibelsk, lige christelig,* hvoraf da nødvendig følger, at Bibel og Christendom er ingen sand, men aldeles falsk, ingen Guddommelig, men ret egenlig en Djævelsk Aabenbaring, thi det lader sig unægtelig bevise, at Gud er Sandheds Gud, som hader al Løgn og Falskhed, og at kun Djævelen, Løgneren af Begyndelsen, kan opspinde, at Sandhed og Løgn er i Grunden Eet!

Sandelig, vi see her, det er viselig betænkt af den *Christelige Kirke,* som *virkelig* haver været, som er, og som, det er vor Tro, skal bestaae til den yderste Dag, at den spørger alle dem, der vil døbes: forsager I Djævelen og alle hans Gierninger og alt hans Væsen; thi saa længe den giør det, og erklærer Djævelen for Løgnens Fader, skal dog Ingen sige, den henviser sine Medlemmer til det Ideal, hvori *Sandhed og Løgn* kiærlig omfavne hinanden.

At der nu virkelig er en saadan Kirke paa Jorden, som Kalder sig *christelig,* og indlemmer, ved Daaben og Nadveren, kun dem i sig, der afsige Djævelen, og bekiende Tro på paa Gud Fader og Søn og Hellig-Aand, efter de tre Troens Artikler, som de Lærde kalde det *Apostoliske Symbolum,* det maa jo Prof. selv indrømme,

og at den havde endt sine Dage hos os, saasnart vi, efter Prof.'s Forslag (S. 833 og 837) ei længer bandt os til en *altid eenstydig* Døbe-Formular, eller ei gjorde *Troen paa* og *Bekiendelsen af* de tre Artikler til Vilkaar for Daabens Annammelse og Virkning, det er ganske rigtigt; men hvad skulde friste Kirken til at følge saa aabenbar fiendtligt et Raad, hvad skulde friste den til ved Selv-Mord at ende og beskiæmme et ærefuldt Liv! Hvad Vederlag kunde vel Prof. *Clausens* Bifald være!

Jeg ved jo nok, Prof. ikke vil tilstaae, at denne Kirke, som i Jesu Christi Navn fordrer *fuldkommen Troes-Eenhed* af alle sine Medlemmer, at den er *christelig*; thi en saadan Fordring kalder jo hans Fornuft Blasphemie (Guds-Bespottelse); men det vil blive ham haardt at stampe imod Brodden, umueligt med mindste Skin af Ret at fradømme den sit *christelige Navn,* som den med Ære og Skam: Ære af Gud og Skam af Verden, haver baaret fra det Christne Navns Begyndelse og indtil denne Dag.

Jeg veed jo nok, at Prof. med *sin* protestantiske *Kirke* (S. 68) henflytter sig, med *forsætlig Forbigaaelse af al mellemliggende Historie,* umiddelbart til Christendommens Fødsel, men saaledes ved et *aldeles historisk Spørgsmaal,* at *overflyve* hele den Historie, der ene kan besvare det, er og bliver jo dog kun et *latterligt* Sværmerie, der ei kan forandre det mindste i den *virkelige* Verden, hvorom det udelukkende maa være os at giøre, naar vi finde det Umagen værdt at efterspore Christendommen. Jeg hører jo nok, Prof. siger, at Kirke-Historien er en mørk og vildsom Labyrinth af modstridende Beretninger, Fortolkninger og derpaa grundede Paastande, hvorfra man skal tye til Christus, som eneste Herre og Mester, og til Skriften, som eneste, i sig tilstrækkelige Regel og Rettesnor; men hvorledes kommer vi da til Christus og Skriften, uden paa et Kosteskaft igiennem *Luften,* naar vi *forsætlig forbigaae* den hele mellemliggende Historie, som jo er den eneste virkelige Vei giennem *Tiden!* Jeg veed nok, Prof. mener, man kan giøre

med Historien hvad man vil, snart forbigaae den reent og construere Kirken *a priori,* og snart tage den til Hjelp, snart bygge paa den, og snart oversee den; men det gaaer nu engang ikke an, uden aabenbar Selv-Modsigelse, som er Løgnens unægtelige Kiende-Mærke, og som den *Christelige Kirke,* der lovede at føre sine Troende til *Sandheds*-Erkiendelse, derfor altid har skyet som en Pest, der nødvendig førde Døden med sig. Dog, sæt engang, det gik an, paa *Kirke-Fædrenes Vidnesbyrd,* at antage, der har været en Christus til, og at det Ny Testamente er skrevet af hans Apostler, sæt, det gik an, uden dog at lægge mindste Vægt paa de *samme Kirke-Fædres Vidnesbyrd* om, hvad den Menighed troede og bekiendte, til hvis Oplysning og Opbyggelse det Ny Testamente, efter deres Vidnesbyrd, er skrevet, sæt, det gik an, som det dog ingenlunde giør, hvad havde vi da dermed vundet! var det saa beviist, at *Jesus Christus* var troværdig, og at det Ny Testamente var en sand guddommelig Aabenbaring? Det forudsætter Prof., men, det er dog ligefuldt kun ved den groveste Overtro, man, uden anden Grund end sin egen Villie, antager et Menneske for Guds Søn, og en Bog for en guddommelig Aabenbaring, og vil vi have Grund til at troe, maae vi altsaa vende tilbage til Historien: betragte Evangelierne og Apostlernes Gierninger som en sand Historie, der viser, at *Jesus* er værd at *troe* paa, og Apostlerne hans Aands Vidner, hvis Oplysning om de aandelige Ting er troværdig. Jeg seer jo nok, det er ikke Prof.'s Mening, seer jo nok han kun vil have Christus gjort til et guddommeligt Navn paa sin egen Fornuft, og Bibelen til et Skyggebillede af hans egne kloge Tanker, men det er jo aabenbar kun at narres med Christus, med Bibelen og med den hele christelige Menighed; thi en Afgud, som er intet i Verden, hverken maae vi tilbede, eller kan have nogen Nytte af, og en Bog, der ikke kan oplyse os om noget Vigtigt, vi ellers ikke vidste, hverken maae vi kalde en guddommelig Aabenbaring, eller kan vi bruge enten til Kundskabs-Kilde

eller til Troes-Regel. Saameget er da vist, at Prof. *Clausens Christendom* er aldeles *falsk, hans* protestantiske *Kirke* et *Afguds-Tempel,* hvor man vitterlig forkynder Løgn som Sandhed, og stræber at ophæve den uophævelige Skilsmisse mellem dem, som mellem Lys og Mørke, Ja og Nei, Bekræftelse og Benægtelse, Paastand og Modstand. Det er ligeledes vist, at Prof. *Clausen* uden al Grund kalder den Kirke, han vil stifte, *bibelsk og christelig* da han endog vitterlig modsiger Bibelens Ord, og ei i den vil finde nogen Troes-Regel, men erklærer tvertimod, at det Ny Testamentes Ægthed er tvivlsom, Texten usikker og Fortolkningen et Tvistens Æble!

Det eneste Spørgsmaal, der da end bliver tilbage, er, om den *historisk-christelige Kirke,* i hvilken vi, ved Daaben og Nadveren, ere indlemmede, om den har bedre Adkomst til at hedde *Christelig,* og om den er værd at blive i, eller bør, paa *Sandheds* Bud forlades, i hvilket Tilfælde vi enten maa forblive aandelig husvilde, eller see til at finde eller at bygge os en Kirke, der er lidt forsvarligere end Prof. *Clausens,* som ei i sig selv, men kun i Modsætning, er kiendelig, som i sig selv Intet siger, men modsiger (protesterer) kun, som altsaa falder bort af sig selv, saasnart vi tænke Modsætningen bort, hvad der er Løgnens aabenbare Kiende-Mærke, som Intet i sig selv; medens Sandhed derimod kun protesterer af Nødvendighed mod Løgnen, og straaler, naar denne tænkes bort, først i al sin Glands, aabenbarer da sin hele Fylde.

At nu *den Christelige Kirke,* der *først* er blevet bekiendt under dette Navn, ogsaa har Adkomst, og udelukkende Adkomst dertil, følger af sig selv, da hvem der vil giøre os vort *Navn* stridigt, maa bevise, vi har stiaalet det fra ham, altsaa at han har baaret det førend vi. En anden Sag er det, om den Kirke, vi ere indlemmede i, med Rette kalder sig *Christelig,* thi det beroer aabenbar paa, om det i Grunden er den samme, som den, der først blev bekiendt under dette Navn, et Spørgsmaal, der vilde være ligesaa

ubesvarligt, som unyttigt, hvis *Christelig* var i sin Oprindelse et *tomt Navn,* der ikke i sig selv, men kun i Modsætning, havde Noget at betyde; thi da var det dermed, som med Navnene: *Jakob, Peder og Johan,* som alle de, der bestandig svare til dem, vel omtrent bære med lige Ret. Nu er det imidlertid ingenlunde saa med den *først bekiendte christelige Kirke,* som vi see af dens Historie og Forsvars-Skrifter, hvor den retfærdiggiør sin Protest mod Hedenskab og Kiætterie med sin *eiendommelige Tro og Lærdom,* der ikke lader sig forandre, eller forene med Afguds-Dyrkelsen. Dette Ejendommelige nu, som den ældste Christelige Kirke byggede paa, og hvorpaa den var *kiendelig* ei blot for sine Fiender, men *især for sine Venner,* Det maa unægtelig findes i enhver Kirke, der med Rette skal kaldes christelig, og Det, paastaar jeg, findes i vores, findes overalt, hvor man giør den apostoliske *Troes-Bekiendelse* til det udelukkende Vilkaar for Indlemmelse i Samfundet, og tillægger Naade-Midlerne: *Daaben og Nadveren,* en til Troes-Bekiendelse svarende, altsaa *saliggiørende Kraft.* Dette paastaaer jeg ikke blot som Theolog, ikke blot som kirkelig Boglærd, men fornemmelig som troende Medlem af den store almindelig-christelige Kirke, som ved den apostoliske Troes-Bekiendelse og Naade-Midlerne ei blot adskiller sig fra Jøder, Tyrker og Hedninger, men fornemmelig sikkrer sine troende Medlemmer *Synds-Forladelse og Salighed i Jesu Christi Navn,* og denne Kirkens Paastand paaligger det Prof. *Clausen* og enhver *saadan* Protestant *historisk at giendrive,* naar han vil aftrætte vor Kirke Navn af den eneste sande, almindelig-*christelige.*

Her hjelper ingen Udflugter, ingen forsætlig Forbigaaelse af Historien, ingen luftig Henflyttelse til Christendommens Fødsel; thi der er unægtelig *født en Christendom paa Jorden,* siden der ikke blot ligger en saadan bag os i Historien, men staaer en saadan lyslevende for os, hvor vi høre Troen paa Jesum Christum bekiendes, og Naademidlerne tildeles i Hans Navn, saa den *Christe-*

lige Kirke er en *Kiends-Gerning,* der ikke lader sig henveire af luftige Drømme, ei lader sig kuldkaste med en løs Tale, som kun er et Munds-Veir! Alle kirkelige Boglærde veed, det var mig en let Sag at fremføre Vidnesbyrd i Snesetal om, at vor Troes-Bekiendelse virkelig er den, der har ligget den Christelige Kirke paa Tunge, fra det første Øieblik den oplod sin Mund, til høirøstet at forsvare sin aandelige Rigdom mod aabenbare Fiender og mod falske Venner; men en Kirke, der byder alle sine Medlemmer heller døe end svigte dens Bekiendelse, en saadan Kirke maa dog vel giælde for *ærlig* med sin Bekiendelse, til det klart bevises, den er falsk, en saadan Kirke skal aldrig føre Vidner paa sin Ærlighed, men kun i Nødsfald mod de Opspind, hvormed man vil giøre dens Ærlighed mistænkt.

Saaledes møde vi da Prof. *Clausen,* og alle dem, der vil udgive deres egne Drømme for den christelige Aabenbaring, deres egne Hjerne-Spind for Christendom, med den urokkelige Kiends-Gierning, at der har været og er en Christenhed paa Jorden, kiendelig fra alt Andet paa sin mageløse *Troes-Bekiendelse,* hvormed den paa alle sine Tungemaal, under alle sine forunderlige Skikkelser, har forkyndt og forkynder Troen paa *Jesum Christum,* den Korsfæstede, igien Opstandne, som den sikkre, den eneste Saligheds Vei for Syndere, som en Vei, der, giennem *Daaben og Nadveren,* fører til Guds Rige og de Levendes Land. Om det er sandt, om denne dunkle, hemmelige Vei virkelig fører til Samfund med den Gud, som er et Lys uden alt Mørke, og som ene haver den sande Udødelighed, det evige Liv, derom kan man tvivle, og det kan man, uden beviislig Selv-Modsigelse, nægte; men at denne Vei er udelukkende de *Christnes,* og at *Troes-Bekiendelsen,* der danner den snevre Kirke-Dør, er den uforanderlige, *vi troe urokkelige,* Grundvold baade for *Troen* og for *Lærdommen* i den *Christelige Kirke, Det er en soleklar Sandhed,* man kun kan tvivle om, naar man ei vil troe sine egne Øine, kun som en fortvivlet Løg-

ner modsige! Man betænke dog engang, hvormed man vil bestride den Grund-Sætning, at Naade-Midlerne, med den dertil svarende Troes-Bekiendelse, som er det *Eneste, alle Christne, i alle Stillinger, i alle Menigheder, til alle Tider* have havt tilfælles, det, der baade har gjort Kirken *kiendelig for Venner og Fiender, og forbundet* Menigheden, Det der altsaa unægtelig var baade *Kiende-Mærket* og Samfunds-Baandet, at Det er *Grund-Volden,* der hidtil har svaret til den Priis, Herren lagde paa *Klippen,* som, til Trods for Helvedes Porte og Dødens Magt, skulde bære Hans Kirke alle Dage til Verdens Ende! *Hvormed* vil man bestride denne Grund-Sætning, hvorved vi kun i Tankerne sætte Kirken paa den Grund, hvorpaa den beviislig har staaet, og *unægtelig* staaer, saa længe et eneste Menneske, *som jeg her,* frivillig tilegner sig Bekiendelsen, og erklærer sig ved Naade-Midlerne forbundet med alle de sande Troende, som have været, som ere, og som skal fødes, gienfødes i den samme Tro, af den samme Aand, ved den samme Daab, til det samme Haab! Med *Fornuften* vil man dog vel ikke bestride en *Kiends-Gierning,* som selv den guddommelig, alvidende og almægtige, Fornuft kun kan forklare, aldrig kuldkaste, og ei, uden Selv-Modsigelse, bestride! Med det *Ny Testamente* vil man dog vel ikke heller bestride, hvad *Det* i alle Maader *forudsætter,* baade hviler og bygger paa, da det unægtelig blot er den Christelige Kirkes Vidnesbyrd, som giør den Bog til Kirkens Lys, og da *Skriften* udtrykkelig er stilet til den allerede troende og døbte Menighed, og vil ikke lære den noget Nyt, men kun bestyrke og stadfæste den i sin christelige Tro, der, som bekiendt, forudsættes!

Sandelig, det er paa den høie Tid, at vi alle, saamange som end i Aand og i Sandhed vil være *Christne,* forene os om ene at bygge paa den Klippe, der giennem Tidens Løb har trodset de flyvende Storme og brusende Bølger, indskrænke os, som Troes-Samfund: *som Kirke,* til Krybben i Bethlehem, som Historien lærer, lader sig seirrig forsvare mod al Verdens og Helvedes Magt,

at vi, saa at sige, trække os tilbage til *Choret,* række hinanden, og alle de i Herren hensovne Christne, Haand over *Daaben,* og Mund for Alteret, i det ene Brød og den ene Kalk, lade, som Brødre, al Kiv om det Tvivlsomme fare, og, ere vi stærke, da ei misbruge vor Magt til at bebyrde de Afmægtige, men til at bære deres Skrøbeligheder! Ja, *Christne!* hvor I bygge, det er Tid, at vi igien forenes om *det Christelige,* som *Læg og Lærd,* og som de i Tanke-Gang forskielligste *christelige* Lærere, som en *Justinus Martyr* og *Irenæus, Ansgar og Luther, Reinhard og Balle* havde tilfælles, og som da unægtelig er det *Grund-Christelige,* forene os derom, taale hos hverandre al dermed forenelig theologisk Forskiellighed, men vige da ei heller et Haarsbred enten for aabenbare Fiender eller falske Venner, skille os høitidelig fra dem, som, ved at vrage Kirkens oprindelige Bekiendelse og guddommelige Naade-Midler, selv have skildt sig fra os, og som kun vil beholde det *Christne* Navn, for under Venskabs Maske at forføre Menigheden, og for at tilsnige sig Glandsen af det Kirkens store Vidnesbyrd, de ei vil troe! *Saa* gjorde, som Historien unægtelig vidner, de ældste Christne, saalænge Forfølgelsen rasede, og vi behøve kun at sætte os i deres Sted, hvortil vi ei fattes Paamindelse, for at indsee, det bør den Christelige Kirke til alle Tider giøre; thi det er ei Guld, hvad ei kan gaae igjennem Ilden, ingen Menighed kan kiende, samle og bekiende Alt i Skriften, og Ingen af os kan døe i *Jesu Christi* Navn paa vor egen Skrift-Fortolkning, eller paa noget Menneskes Ord, der ei haver Guds øiensynlige Vidnesbyrd. Dette guddommelige Vidnesbyrd havde den oprindelige Bekiendelse for Kirke-Fædrene, saasandt som de ikke vidnede falskelig, der beseiglede Vidnesbyrdet med deres Blod; dette guddommelige Vidnesbyrd har Bekiendelsen for os i de apostoliske Skrifter og i Kirkens hele underfulde Historie, men ingen Fortolknings-Regel, uden den, at Skriften skal forstaaes efter Troes-Bekiendelsen, kan ikke forstaaes uden af Troende, med

den Hellig-Aand, ingen Fortolknings-Regel uden denne, har den apostoliske Kirkes og Historiens guddommelige og menneskelige Vidnesbyrd. Hertil maa *Kirken* holde sig, og lade *Skolen* i Øvrigt være fri, lade sine Theologer og Skriftkloge overlægge, og, vil de endelig, da kives med hinanden, naar de kun indrømme, at den hellige Skrift er oplysende og opbyggelig for alle *Christne,* efter Troens og Viisdommens Maal, som Herren giver, og naar de kun ikke prøve paa at sætte Splid mellem Skriften og Kirkens *Grund-Bekiendelse,* hvorved de naturligviis udelukke sig selv af Kirken, og af Kirke-Skolen. See, saaledes hylde vi al den aandelige Universalisme, al den videnskabelige Frihed, en *Kirke,* som et *Troes-Samfund,* kan taale i sig, uden, ved aabenbar Selv-Modsigelse, at erklære sig for et i Sandhed ophævet, et vitterlig falsk og løgnagtigt Samfund! De Lærde og Læge nu, som ei vil finde sig i denne nødvendige Indskrænkning, altsaa paa ingen Maade vil *være Christne,* de maae ogsaa aflægge det *christne Navn,* hvorimod vi tilstaae dem ethvert andet, selv det mest glimrende, de vil give sig. Vil de hedde *Protestanter,* velan! det maae de, og vi afstaae dem enhver Fordring paa et Navn, der unægtelig passer sig bedst for dem, der ei vil have andet Bestemt tilfælles end *Protesten* mod den Christelige Kirke, og mod ethvert *Troes-Samfund,* der vil bekiende sin Tro og vedstaae Bekiendelsen. Vil de hedde *Rationalister,* velan! vi kan vist nok ikke fraskrive os *Fornuften,* enten som den er i Gud, eller som den billedlig er i os, men vi have Intet at bramme af, og overlade derfor gierne vore Modstandere det pralende Navn, ligesom Kirke-Fædrene, uden at forpligte sig til Dumhed, overlod deres Modstandere Navn af *Gnostiker!* Vil de endelig, af ubegribelig Ydmyghed, hedde *Lutheraner,* da vil vi i Kirken heller ikke derom kives med dem; thi vi er ikke døbte i *Luthers* Navn, og vore Fædre lærde os ikke, at Luther, men at *Christus* er korsfæstet for os; men i Skolen maae vi forsvare denne vor Fader i Christo, og bevise, at alle de Protestanter

mod den historisk-christelige Kirke, som beraabe sig paa hans Medhold, enten rave i et grueligt historisk Mørke, eller omgaaes med Falskhed, og vanære i begge Tilfælde den Herliges velsignede Ihukommelse, misbruge i begge Tilfælde hans med al Ret i Christenheden berømte Navn til at besmykke, hvad han af Hiertens Grund afskyede.

Det er nemlig vist, at hvad end Reformatorerne, og *Morten Luther,* deres store Hoved-Mand, i deres Strid med Pavedommet kan, som *Theologer,* have paastaaet om Skriften som Troes-Regel, saa forudsatte de dog, som Præster: Lærere i Kirken, bestandig baade Kirken og Troen, og vare enige om, at Skriften ei kunde rettelig forstaaes uden ved den *Hellig-Aands* Bistand, altsaa af troende Christne, der dog umuelig kunde udlede Troen af Skriften, før de *forstod* den. Det er ligeledes vist, at *vor Menighed,* i den Augsburgske Bekiendelse, som *Luther og Melanchton* dog vel ikke har protesteret imod, bandt sine Lærere til den apostoliske Troes-Bekiendelse, (Art III.) og til den eneste sande, historisk-christelige, uforanderlige, catholske Kirke. (Art. VII og XXI.) Det er endelig vist, at Ingen kunde stærkere end *Morten Luther* ophøie den christelige Kirkes enfoldige Barne-Tro over al Skole-Viisdom, og at han ei klarere kunde vise sin Fortrøstning til Kirkens urokkelige Grundvold, end ved uopløselig at knytte den apostoliske Troes-Bekiendelse til *Daaben,* og lægge den, i sin lille *Catechismus,* til Grund for Barne-Troen og Børne-Lærdommen, overalt hvor man vilde enes med ham. Det lod derfor kiønnest, om Prof. *Clausen,* og alle saadanne Protestanter mod Kirke-Grunden, vilde lade vor timelige Ypperste-Præst efter Melchisedeks Orden, som Herren selv gjorde til *Pave* efter hans Død, fordi han i levende Live paa ingen Maade vilde være det, om de vilde lade ham hvile med Fred i den aabne Begravelse lige for Alteret, som Ingen med Ret kan giøre denne sande Apostel-Efterfølger stridig; men vil de endelig opmane hans Skygge til at bevidne, hvad

hans Liv paa det kraftigste fornægtede, da maa den christelige Kirke, der ei er bygt paa hans Ord, lade det skee, og kun opmuntre sine Boglærde til i Kiærlighed at ære den *evangeliske Moses* med en Helte-Kamp om hans Legeme!

Vi maae nødvendig indrømme, at alle Reformatorerne *saae* feil ad den Christelige Kirkes oprindelige Skikkelse, og lagde vitterlig eller uvitterlig Grunden til det ny *exegetiske Pavedom,* under hvilket nu hele den christne Menighed sukker, og som alle christelige Boglærde maae forene sig om i Bund og Grund at ødelægge, da det nu er kommet saa vidt, at selv den yngste Professor paa vor Høiskole vil, som *summus Theologus,* være Menighedens exegetiske Pave, paa hvis Bud den historisk-christelige Kirke skal nedrives, og en ny bygges af lutter theologisk Maculatur: af de mod hinanden protesterende exegetiske Collegie-Hefter, i hvilket sig selv ophævende Luft-Castel den Christne Menighed skal bekiende at den *troer eens, men veed ikke hvad!* Men, naar vi, Sandheden til Ære, have indrømmet en Feiltagelse, der ved Udgangen af Pavedommets Mørke, af det aandelige Ægypten, var saare undskyldelig, da skille vi, ved Historiens Lys, som kun Mørkets Børn foragte, *Morten Luther* fra dem, der ei vilde enes med ham, og paastaae, at hos ham og dem, der trolig fulgde ham, var Feiltagelsen i Grunden ubetydelig, og løber ud paa en blot Formalitet; thi naar vor Menighed byggede paa den evangeliske Historie, og paa den Troes-Bekiendelse Apostlerne selv, som Medlemmer af Menigheden, aflægge i deres Skrifter, da byggede de unægtelig paa den apostoliske Troes-Bekiendelse, og fortolkede Skriftens Ord til Lærdom rettelig efter den, og Feilen laae blot deri, at det Ny Testamentes *Ægthed* ei beviser sig selv, men bevises kun ved Kirkens aabenbare Vidnesbyrd, som derfor er den eneste ret forsvarlige Grundvold. Det var imidlertid ikke let at skielne saa fint i Dagningen, og i en Tid, da man paa de løseste

Rygter havde antaget Alt for Apostolisk hvad der udgav sig derfor, faldt det ikke lettelig en troende Christen ind, at man med mindste Bifald kunde bestride Ægtheden af de apostoliske Skrifter, der hvilede paa saa klare og aldeles troværdige historiske Vidnesbyrd. Her see vi altsaa Forskiellen mellem den *Lutherske* og den *Clausenske* Tale om Skriften, som eneste Kundskabs-Kilde og Troes-Regel: Luther forudsatte, at det Ny Testament var ægte, Texten sikker, og de Ord, der tilskrives *Sønnen og den Hellig-Aand,* et virkeligt, med sig selv enigt *Guds Ord,* og fandt da i det Historiske en sikker Regel til at fortolke det Dogmatiske efter; *Clausen* derimod paastaaer at Bogens Ægthed er tvivlsom, og Texten usikker, den evangeliske Historie aldeles upaalidelig, Pauli Apostel-Kald ugyldigt, alle Apostlenes Vidnesbyrd om at det var *Guds og Jesu Ord,* de talede, falske eller uægte, og han finder altsaa intet Guds Ord i det Ny Testamente, og ingen Fortolknings-Regel til hvad han finder. Forskiellen er da unægtelig, at *Luther* grundærlig underkastede sig Skriftens Aand og Ord, og at *Clausen,* mildest talt, driver det letsindigste og uforsvarligste Spil med Skriften, som en intetsigende Kundskabs-Kilde, og en aldeles ugyldig og ubestemt Troes-Regel; og hermed haaber jeg at have sat saa kiendelig Skiel mellem *Luthers og Clausens* Bibel-Tro og Skrift-Fortolkning, at ikke selv den yngste Student skal kunne forvexle to Ting, der ere langt uforeneligere end Ild og Vand.

Er det nu vist, at Prof. *Clausens* protestantiske Kirke er det Modsatte af den *Christelige,* hans protestantiske Bibel-*Tro* og Skrift-Fortolkning en selvmodsigende Carricatur af den *Lutherske,* da er det vel næsten overflødigt at drøfte Prof.'s Paastand om Kirkens Forhold til Staten; thi at et aldeles luftigt og et aldeles jordisk Institut i Grunden slet ikke berøre hinanden, følger af sig selv, og at ingen borgerlig Øvrighed, om den ogsaa vilde, kunde med mindste Ret give Prof. Lov til at sandseliggiøre sit Hjerne-

Spind i den Christelige Kirke, han protesterer imod, og i den lutherske Kirke-Forfatning, han bestrider, det er ligesaa indlysende.

Da Prof. *Clausen* imidlertid vover et ligefremt Angreb paa alle ærlige Danske Præster, og paa den kirkelige Lovgivning, vi underkaste os, skylder jeg mine christelige Med-Tjenere i Ordet, fordum og nu, saavelsom Danmarks christne Øvrighed, at tage alvorlig til Gienmæle, hvad jeg ikke vilde gjort, naar Prof. ei havde drevet Sagen til det yderste: erklæret Præste-Eden for *ugyldig* og vor Ærlighed for latterlig; men det gaaer for vidt, og Prof. maa tilskrive sig selv de ubehagelige Følger, en saadan Strid muelig kan have.

Den egentlig bindende Auctoritet, siger Prof. (S. 335) have de symboliske Bøger erholdt ved den Eedsaflæggelse, hvorved de protestantiske Geistlige ved deres Embeds Tiltrædelse forpligtes til at lære overensstemmende med dem. Han indrømmer fremdeles en vis Nødvendighed deraf, i Modsætning til den catholske Kirke, hvor, siger han, *Proselytaanden* ikke uddøer, og *Jesuiternes Moral* helliger ethvert Redskab for denne Aand, men, tilføier han, Vanskeligheden bestaaer her i at træffe det rigtige Spor, thi enhver Forpligtelse, som binder til *Bogstavet* i de symbolske Bøger, staaer i fuldkommen Modsigelse med Aanden, som gaaer igiennem dem, og hvorsomhelst man henviser til Symbolerne, som constitutive Regler for Tro eller Lære, der arbejder man imod Protestantismen, som man troer at befæste, der fremmer man Catholicismens Aand, medens man troer at holde den ude.

Jeg vil her først giøre opmærksom paa, at Prof. har meget Ret i, at man ved enhver Lære-Forskrift arbeider mod den Protestantisme, der, som Prof.'s, bestaaer i at protestere mod al *Bestemthed* i *Tro* og Lære; men Sagen er, at mod denne Protestantisme ere ogsaa alle Lære-Forskrifter stilede, da de netop grebes som en Nødhjelp mod den exegetiske Tøileløshed, der alt i Reforma-

tions-Tiden truede med den Ødelæggelsens Vederstyggelighed, vi have oplevet.

Dernæst gad jeg vidst, hvilken Bom der i *Bogstaver* skulde sættes for nogensomhelst Mening, naar *Bogstaverne* ikke skulde komme i Betragtning, eller hvorledes man dog skal finde den Aand, der gaaer igiennem *Bogstaver,* uden ved at holde sig til dem, og om det ikke netop er den *Jesuitiske Moral* ei at bryde sig om Bogstaverne i en Forpligtelse, men lægge en egen Mening, som Aand deri?

Endelig maa jeg spørge, om det ikke dog er lidt ufornuftig tænkt af vore Exegeter, at deres Bogstaver skal giøre alle muelige Bogstaver til slet ingen Ting, og om det ikke derimod er aldeles fornuftigt, først og fremmest at anvende Regelen paa *deres Bogstaver,* da det er soleklart, at *deres* Bogstaver, der ansee alle Bogstaver for ingen Ting, er de ubetydeligste Bogstaver, man kan tænke sig!

Efterat nu Prof. (S. 336) har anført Noget af den danske Præsteeed paa Latin, der paa Dansk lyder saa: »jeg lover: af alle Kræfter *ærlig (fideliter)* at indprænte mine Tilhørere den himmelske Lærdom, indeholdt i de Prophetiske og Apostoliske Skrifter og i de danske Menigheders symboliske Bøger«, paastaaer han, at her er Intet bestemt enten om Forholdet mellem Symbolerne og Skriften, eller om Forpligtelsens Natur og dens Udstrækning, og da det maa antages, at denne Ubestemthed er forsætlig og velbetænkt, for ikke at paalægge Samvittigheden ængstende Baand, maa enhver protestantisk Geistlig *uden Betænkelighed* kunne indgaae den angivne Forpligtelse. Med mere Føie kan man derimod indvende, at den udsiger for Lidet, og derved bliver utilstrækkelig; thi da *Meningen* ikke kan være den, at Alt, hvad der findes i de symbolske Bøger, skal antages for den rene himmelske Lære, men alene denne, at denne Lære ikke er forfeilet eller forvansket deri, uden at der dog tilføies noget Vink om de Punk-

ter, hvor Symbolerne fortrinligt skulle beagtes, eller om Maaden, hvorpaa, og Principet, hvorefter de skulle benyttes, for at udfinde den rene Lære, saa mangler det paa en nøiagtigere Betegnelse af Protestantismens og Symbolernes Aand og Tendents, og Formularens Indhold er alene en *tautologisk* og vag Forpligtelse til at foredrage den guddommelige Lære i sin Reenhed. Derimod synes Eden at ville blive betydningsfuld og hensigtsmæssig, naar den Geistlige derved aflagde den *Troes-Bekiendelse:* at den hellige Skrift er den ene guddommelige Troesnorm, at dette Protestantismens Princip er det ene sande kirkelige Princip, og at den protestantiske Kirke er dette Princip *tro*, naar den forkaster Sætningen om Retfærdiggiørelsen ved Gierningers udvortes Legalitet, og Læren om syv Sacramenter, samt forpligtede sig til at lære efter *denne Tro*. Ved at affordre de tiltrædende Geistlige en saadan Bekiendelse og Forpligtelse, som paa eengang antyder baade det Faststaaende og det *Bevægelige* i Protestantismens Væsen, vilde Kirken betrygge sig – forsaavidt en saadan Betryggelse er mulig – imod Catholicismens Princip, saavelsom imod dens Former; idet den peger hen til de characteristiske *Hovedsætninger,* som ere saa nødvendige Resultater af det *protestantiske* Fortolknings-Princip, at de kunne ansees som *christelige Axiomer, holder den dem borte fra Læreembedet,* som antage en Troeskilde ved Siden af Skriften; og idet den udtrykkelig henviser til Skriften som eneste guddommelig Regel, forpligter den sine Geistlige til at skride frem i fri selvstændig Anvendelse af dette Princip, i Prøven og Gransken i de hellige Bøger.

Hvor aldeles maa man dog ikke have glemt, at det ene er Omhug for sin Saligheds Sag, der kan drage et ærligt, alvorligt Menneske til Kirken, og at Præsten er Menighedens Tjener til at forkynde et guddommelig sandt, altsaa uforanderligt Ord til Oplysning og Opbyggelse, ja, hvor dybt maa ikke den Christelige Kirke og alt Aandeligt være sunket i en Theologs Øine, der kan tale

saaledes om Præsters Embed og Forpligtelse, om den hellige Skrift og alt Helligt!

Dette, troer jeg, maa være enhver Christens første Tanke, ved at læse Sligt af en Præste-Lærer i Christenheden, og mine Præste-Tanker derom vil jeg ligesaa lidt fortie, men sige frit, og vise klart, det er *utaaleligt.*

Hvad nu først den Danske Præste-Eed angaaer, da tjener til Efterretning, at den endnu har følgende, ret egenlig hidhørende Ord: »jeg lover paa det Alvorligste og Helligste, at jeg ikke alene selv vil flye og skye den mod *Guds Ord* stridende Lærdom, men ogsaa af al Magt bestride den, og før lade mit Liv, end give falske og fanatiske Sætninger Medhold«.

At nu denne Eed er saa læmpelig og velbetænkt, at enhver *Christen* med god Samvittighed kan aflægge den, det er, til den Danske, baade geistlige og verdslige, Øvrigheds udødelige Ære, sandt, men at *saadanne Protestanter,* som Prof. *Clausen,* maae have en ganske egen Samvittighed, for uden al Betænkelighed at aflægge den, det er ikke mindre sandt; thi det er aabenbar usandt, at den, som Prof. siger, blot er en tautologisk og vag (snaksom og løs) Forpligtelse til at foredrage den guddommelige Lære i sin Reenhed. Hvad enhver Jurist maa sige om en saadan Udflugt, behøver jeg ikke at anmærke, men hvad enhver ærlig Mand maa forstaae ved Forpligtelsen, det skal jeg sige, og er vis paa alle ærlige Folks Medhold. Naar vi forpligte os til *ærlig,* af al Magt, med al Flid, at indprænte vore Tilhørere den himmelske Lærdom i Propheters og Apostlers Skrifter og i vore Symboliske Bøger, da love vi aabenbar at forkynde Alt hvad der i benævnte Skrifter *udgiver sig for himmelsk,* guddommelig *Lærdom,* som en *saadan,* og mene vi noget Andet dermed, da er det en jesuitisk Forbeholdenhed, hvorved vi drive Spot med Ord og Løfter, og stræbe at bedrage baade den Øvrighed, der troer os, og den Menighed, der har saameget mere Ret til at fordre sin Bekiendelse

af os, som den maa overtræde de borgerlige Love, for hos andre Lærere at søge, hvad vi, imod vort Løfte, forholde dem.

Betragte vi nu derimod den ny Eed, Prof. foreslaaer, da er det vist nok, at den maatte udelukke hver *Christen* af Lære-Standen, thi maaskee kan den giøres af Hedninger, som have en hellig Skrift, af Jøder og Tyrker, men aldrig af Christne, med mindre Christne kunde tage det ligesaa let med Ord og Bogstaver, som Prof.; thi da kan man jo giøre hvad Eed, det skal være, og det er derfor sært, at Prof. troer, den kunde holde Nogen borte. Først skulde man erklære den hellige Skrift for den eneste guddommelige Troesnorm; og det er ret mærkeligt, at den Forf., der slet ikke kan lide Eed paa Bogstaver, her foreslaaer Eed paa en heel Bog, fuld af Bogstaver, hvorimod en Christen burde indvende, at den hellige Skrift er et aldeles ubestemt Udtryk, selv naar man forudsætter, det skal være *Bibelen,* thi den er langt fra heeligiennem at være *Troes-Regel,* ja er det egenlig kun i Mose-Lov for Israels Børn. Imidlertid kunde en Christen, naar han maatte forstaae det, som om det lød: i *Bibelen,* giøre denne Erklæring, som ikke udelukde den *menneskelige* Troes-Regel for *Christne,* Kirken foreskriver, men Sætningen blev da ørkesløs. Den anden Sætning, at hint Princip er det ene sande kirkelige Princip, var derimod allerede Nok til at holde en Christen borte; thi hvor kunde han sige den Løgn, at ikke enhver Troes-Regel, som en Menighed binder sig til, er et sandt kirkeligt Princip, enten saa Kirkens Lærdom er sand eller ikke. Skulde det derimod være Meningen, at hint Princip var det eneste rette i den sande Kirke, altsaa at Bogstavet var Alt, Aanden og det levende Ord i Bekiendelsen Intet, da kunde en Christen ligesaa umuelig bekvemme sig til et saadant Bog-Afguderie, naar han var oplyst nok til at see, hvad det vilde sige. Var han imidlertid ikke det, kunde han end i sin Troskyldighed sige: Ja; men nu kommer det Tredie: »at Protestantismen er dette Princip tro, naar den forkaster Sætningen om

Retfærdiggiørelsen ved Gierningers udvortes Legalitet og Læren om syv Sacramenter«, og den Løgn er for grov til at kunne undgaae nogen Christens Opmærksomhed. Vel kan det være mueligt, at Prof.'s Protestantisme er *sit* Princip tro, naar den blot forkaster de to Sætninger, men at man, ved en blot Forkastelse af to Galskaber, som slet ikke vedkomme Bibelen, er det Princip tro, at giøre Bibelen til eneste *Troes-Regel,* det er jo Daarekiste-Snak, da man derved ikke paa mindste Maade giør Bibelen til Troes-Regel; og naar Prof. nu tilføier, at efter *denne Tro* vil han lære, da maa man dog virkelig tro, han vil prøve, om han har Kvæg til Læsere; thi at sige: man vil lære efter den Tro, at der er en guddommelig Troes-Regel i Skriften, som er tilstrækkelig fulgt, naar man, uden nogen Troes-Bekiendelse, forkaster enhver, hvori der findes den ravgale Sætning at udvortes Retfærdighed er indvortes, og den naragtige Bestemmelse, at der er netop syv, hverken flere eller færre Ting, man skal kalde *Sacramenter,* at sige, man vil lære efter denne Tro, som ingen er, det er dog vel at drive Spot med Tro og Skrift, med Ord og Eed, med Kirke og Menighed.

Efter denne Eed, naar man var uchristelig nok til at giøre den, og fandt en Øvrighed, som var taabelig nok til at nøies med den, kunde man nu vist nok prædike Tyrkisk og Arabisk og Alt hvad man vilde, men at man, efter vor nærværende Eed, kan lære som Prof. *Clausen,* uden aabenbar at bryde den, det er hvad jeg nægter, og kan blot forundre mig over den Dristighed, hvormed han paastaaer det, og finder det (S. 341) særdeles underligt, at vort (det *ordholdne*) Partie har vidst at forskaffe sig et Slags Privilegium paa at ansees som det *samvittighedsfulde,* og at forekaste det friere Partie en samvittighedsløs Letsindighed. At jeg ingenlunde skiærer alle de Udskeiende over een Kam, men vil gierne betragte deres Forseelse i det mildeste Lys, kan man vide, men at de, der, som Prof. *Clausen,* drive Spot med os, fordi vi ikke bryde vort

Ord, trænge høit til at faae Samvittigheden skiærpet, det kan jeg ikke nægte.

Var det derfor sandt, som Prof. paastaaer, at Løftet indeholdt hvad Ingen af os maatte love, da beviste det kun, at vi var alle at laste, men visselig ikke, at man kunde giøre Feilen god igien ved at bryde sit Løfte, thi det er aabenbar kun at fordobble Synden, for hvilken det er den eneste Bod, at tage Løftet tilbage, som gjort i Ubetænksomhed og Overilelse. Det vil i det Mindste jeg giøre, saasnart Prof. *Clausen* eller nogen Anden kan bevise mig, at Løftet er uchristeligt, eller at Christendom er Løgn; thi ligesaalidt som jeg vil lære mod min Tro, ligesaalidt vil jeg lære mod mit Løfte, og mod det jeg i mit Kaldsbrev og min Collats er beskikket til, da det unægtelig er, hvad baade min Øvrighed og min Menighed har Ret til at fordre af mig.

Men til Beviis vil der Andet end Vrævl, og det er det bedste Navn, jeg veed til Prof.'s Betænkning, (S. 341) hvor det hedder: »Sagen forholder sig saa, at hvo som mener sig bundet til Symbolernes Bogstav, erklærer, at han ved at aflægge sin Eed, har tillagt enten Symbolet selv eller Staten en ubetinget Forpligtelses-Ret, og viser sig saaledes som den, der saa lidet har tænkt paa en saadan Forpligtelses Natur, at han har givet Mennesker det Tilsagn, som alene tilkommer Gud; om han selv finder sig overbeviist om Symbolets Skriftmæssighed eller ikke, kommer her i ingen Betragtning, thi her spørges ikke om, *hvortil* han har forpligtet sig, men *hvorfor;* paa dette Hvorfor gives der i Christendommens og Protestantismens Aand kun eet Svar, dette nemlig, fordi jeg troer at Symbolets Lære er Skriftens Lære; med ved denne Tro kan Ingen finde sig forpligtet til Videre, end til at lære, til at fortolke Skriften i Symbolernes Aand; det er altsaa kun den friere Anskuelse af denne Auctoritet, som kan bestaae for Troens Høiere Domstol«.

Er her virkelig sagt Noget, som kan bevise, at man ikke maa

love Staten at føre samme Lærdom, som de Symboliske Bøger, naar man troer, det er Skriftens Lære, da maa jeg være stokblind, og hvem har sagt, man i modsat Fald maatte love Nogen at lære efter Symbolerne. Vi afspises da her, som sædvanlig med Talemaaden: *Aand og Bogstav,* uden at kunne faae en klogere Mening ud deraf, end at man skal kunne lære efter Symbolerne, uden at lære efter dem; thi at vi hverken forpligte os til at lære Menigheden den Augsburgske Confession udenad, eller netop at bruge dens Udtyk, det veed vi dog vel, det ligger jo udtrykkelig deri, at det er *Lærdommen,* vi forbindes til at følge, og naar man tager *Lærdommen* bort fra Confessionen, hvad bliver saa Aanden til, uden til vore egne Tanker om, hvad vi vilde skrevet, om vi skulde gjort Symbolet!

Det er i Øvrigt en slem Tro, de Protestanter har, til hvilke Prof. hører, den Overtro nemlig, at hvem der ikke tænker som de, har aldrig lært at tænke, og mig synes, Prof. maatte selv finde det rimeligt, at de der ikke tog sig Forpligtelsen nær saa let som han, ogsaa lidt dybere havde eftertænkt dennes Natur. Dog, han troe nu hvad han vil, saa har jeg virkelig for længe siden gjort den Opdagelse, at var jeg en falsk Lærer, kunde jeg paa den yderste Dag ligesaa lidt undskylde mig med et Konge-Bud, som med den Augsburgske Confession, men ogsaa den Opdagelse, at fordi jeg lover at lære efter de Bøger, jeg har fundet skriftmæssige, lover jeg dermed paa ingen Maade at lære efter alle dem, man kunde faae i Sinde at kalde Symboliske, og jeg kan forsikkre Prof., at, om han saa fik al Verdens Keisere og Konger til at giøre en Symbolisk Bog af hans, vilde jeg dog betragte den med samme Øine, som nu.

At en Deel af de protestantiske Fyrster giorde sig til Paver i deres Lande, det har nok Ingen sagt i Danmark førend jeg, og man skal vist ikke sige, jeg har rost det, men den Danske Regiering har jeg rost, fordi den ikke fulgde Exemplet, og det giør

jeg endnu, og paastaaer, at hvad den gjorde: ved at holde Haand over den Augsburgske Confesssion, og Luthers Catechismus, som Menigheden selv havde canoniseret, det kan den ikke blot forsvare, men skal prises for, saalænge der er en *christelig* Kirke-Historie. Jeg veed meget godt, hvad der er at sige om Herre-Bud i Kirken, og har aldrig glemt, at høiere er Guds Bud; men naar Theologerne, som Prof. *Clausen,* og mange alt i Reformations-Tiden, kun bruge Guds Ord til Udtryk for deres Selvklogskab, forkaste eller oversee den *Fortolknings-Regel,* Kirkens oprindelige Bekiendelse giver, og vil alle have deres Exeges til at herske, vil alle være *Paver,* da kalder jeg det en stor Lykke for Menigheden, at en christen Øvrighed afgiør Trætten, ikke ved selv at giøre Symboliske Bøger, men ved, som den Danske Regiering, at binde Lærerne til hvad der har saa godt et Vidnesbyrd, og har baaret saa velsignede Frugter, som den Augsburgske Confession og *Luthers Catechismus.* At de Theologer, hvis egne Griller er dem mere værd, end Menighedens Salighed, og som anseer Troes-Enighed for fæisk, tænke tvertimod, det følger af sig selv, men hvor protestantisk en saadan Tænkemaade end kan være, *christelig* bliver den dog i Evighed aldrig!

At det nu var godt, om enhver, der ikke vilde være geistlig Embeds-Mand, fik Lov at bekiende sig til hvilken i Borger-Samfundet taalelig Tro, han vilde, og lære derefter, det er min fulde Overbeviisning; men at ingen viis Øvrighed beskikker og lønner Præster, for hvis Lærdom den ingen Sikkerhed har, anseer jeg for ligesaa vist, som at Prof.'s protestantiske Kirke, der slet ingen Tro vil bekiende, slet ingen Lærdom binde sig til, er utaalelig i enhver velindrettet Stat; thi der kan Øvrigheden sandelig ei være ligegyldig ved, *hvilke,* maaskee Staten høist farlige Lærdomme, man behager at knytte til det mægtige religieuse Element. Havde derfor den historisk-christelige Kirke havt mindste Lighed med Prof.'s protestantiske, saa den blot mellem Jøder og Hedninger

vilde erklæret, at den *protesterede mod Statens Religion,* da var den med Rette blevet forfulgt; thi et Samfund, hvis eneste Kiendemærke er, at dets Haand er imod alle, maa ikke fortryde paa, at Alles Haand er igien mod det. Men anderledes var det med den christelige Kirke: den var altid, efter Apostelens Formaning, rede til at giøre Regnskab for sin Tro og Lærdom, og den havde en Lærdom at fremlægge, som hverken Jøder eller Hedninger kunde nægte, var menneskekiærlig i høieste Grad, *naar* dens Forjættelser virkelig opfyldtes. Denne Kirke har derfor ogsaa en Historie, som lærer, at naar kun ikke en *Biskop* eller et *Theologisk Facultet,* som pavelig Skrift-Fortolker, anmasser sig det apostoliske Høisæde, da er den Kirke i det mindste ingen Stat eller Øvrighed farlig, men skikket til at danne Mennesker, som, just fordi deres rette Borgerskab er i Himlen, ei slaaes med Verden om dens Himmerig, og bebyrder aldrig, som vore Dages Protestanter, Jorden med Casteller, byggede i Luften!

Den grundtvigske reformation

Bidrag til Kirkens Genmæles historie
Af Poul Engberg

Den mageløse opdagelse og angrebet på H. N. Clausen

Grundtvigs kamp mod rationalisterne i den danske kirke var begyndt, før *Kirkens Genmæle* blev skrevet, og kom for alvor i gang, da han sammen med præsten *A. G. Rudelbach* og adjunkten og teologen *Jacob Christian Lindberg* i foråret 1825 udsendte *Teologisk Månedsskrift,* hvis erklærede formål var krigen mod rationalisterne. Både Rudelbach og Lindberg hørte til kirkegængerne ved Vor Frelsers Kirke på Christianshavn, efter at Grundtvig i 1822 var blevet kapellan der.

Også Grundtvigs »mageløse opdagelse« af troens ord ved dåben som prøvestenen for sand kristendom ligger før striden med professor H. N. Clausen.

At finde et fast ståsted i kampen for sand kristendom mod rationalisternes vranglære var en af bevæggrundene bag den »mageløse opdagelse«, men var på ingen måde alene – og næppe engang væsentligst – drivkraften hos Grundtvig. Hovedsagen var hans bekymring for den »fortvivlede stilling, hvori Kristi menighed, og navnlig alle dens børn og ulærde medlemmer, var kommet«, derved at skriften var gjort til grundlaget under kirken, hvorved dens lærde, teologiske fortolkere var blevet formyndere over menighedens tro *(Kirkespejl 1871)*. De skriftlærdes herredømme over menighedens tro kunne umuligt stemme med ordet om, at »saliggørelsens hemmelighed er skjult for de lærde og kloge og åbenbaret for de umyndige«.

Hermed tog Grundtvig i virkeligheden stilling for de gudelige forsamlinger i deres strid med de rationalistiske præster, som de blev forfulgt af. Ganske vist var han betænkelig ved forsamlingerne, fordi han frygtede for sværmeri og misbilligede deres pietisme, og han havde i februar 1825 frarådet folk at deltage i dem. Men han forsvarede samtidig deres ret til i frihed at samles, det var uretfærdigt at forfølge dem med forbud og straf. Og kort tid efter kom han i *Teologisk Månedsskrift* med en advarsel til de rationalistiske præster om, at hvis de fortsatte forfølgelsen af forsamlingsfolkene, kunne de risikere selv at blive draget til ansvar for deres mislige omgang med kirkens grundlæggende love.

Dybest set var spørgsmålet om skriftens betydning i kirken imidlertid en sag, Grundtvig i sin personlige kamp for at vinde klarhed havde tumlet med i mange år. Han havde været »Bibelens ensomme kæmpe« i årene efter 1810 og havde holdt fast ved skriftens helt bogstavelige sandhedsværdi, og selv om han siden modererede dette standpunkt, hævdede han endnu i begyndelsen af 1820'rne, at skriften er hovedhjørnestenen under kirken. I løbet af 1823-24 kan man imidlertid følge, hvordan dåbsordet får større og større livsbetydning for ham, og bogstavtroen viger. Han forstår efterhånden, at skriften er en usikker grundvold at bygge på, skrevet som den er på to fremmede sprog, så lægfolk ikke kan få et direkte forhold til den, men bliver underkastet oversætteres og skriftfortolkeres vilkårlighed. Oversætterne er jo ikke altid enige, og fortolkerne endnu mindre.

Menigmands behov for frigørelse fra formynderskabet fra skriftfortolkernes side faldt således sammen med hans eget behov for at finde frem til Kristus selv som kirkens hovedhjørnesten, der nutidigt og nærværende selv taler sit levende ord til sin menighed. Kristus kunne ikke blot være den, der gik på jorden for 2000 år siden, og som vi må nøjes med at læse om eller høre om i en prædiken.

Prædikenopskrifter fra sommeren 1825 viser, hvor optaget han har været af at oplyse kristne lægfolk om, hvordan der kan skelnes mellem ægte og falsk kristendom. Og i *Kirke-spejl* fortæller han, hvordan han under grublen, læsning og bøn »i et velsignet øjeblik« fandt det »mageløse vidnesbyrd« om den sande kristendom i den apostoliske trosbekendelse ved dåben. I opskriften til hans prædiken 31. juli 1825 er hans nyvundne kirkelige anskuelse klart formuleret. Troens ord ved dåben er, erklærer han, den kristne menigheds vidnesbyrd gennem alle tider om, hvad der er sand og ægte kristendom. Det er menigheden selv, der er arnestedet for kristendommen, ikke skriften. I 1828 formulerer han det sådan: »Vi har ikke fundet kirken i skriften, men skriften i kirken, og vi skal ikke stå på bogen og lede om troen, men stå med troen og læse bogen«.

Grundtvigs opdagelse af, hvor det kristne Guds ord lyder til os i menighedens forsamling, nemlig i troens ord ved dåben, i håbets ord i Fadervor og i kærlighedens ord ved nadverbordet, er en så afgørende ny oplysning i menighedens historie, at den måtte få vigtige konsekvenser for det kirkelige liv i Danmark.

Den rummer en radikal frigørelse af menigmand fra de skriftlærdes formynderskab og var derfor egnet til at blive grundlaget under de gudelige forsamlingsfolks oprør mod gejstligheden. En sådan frigørelse i livets afgørende spørgsmål om Gud og evig salighed betød et folkeligt oprør af en styrke, som hverken før eller siden er set i Danmark. Den betød tillige en frigørelse fra et trælbundet skriftsyn, der ofte har kuet kristne menneskers frie udsyn, deres åndelige færd og deres deltagelse i folkets historiske opgave.

I juni 1824 havde Grundtvig tegnet subskription på professor H. N. Clausens bog: *Katolicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus,* og i august 1825 fik han bogen tilsendt. Efter min-

dre end en uge – den 26. august – havde han sit kampskrift imod Clausen færdigt, og den 5. september udkom det under titelen *Kirkens Genmæle mod Professor Theologiæ dr. H. N. Clausen.*

Clausen havde i sin bog betegnet det som den romersk-katolske kirkes vildfarelse at tage kirkens tradition og historiske vidnesbyrd som en garanti for, hvad der er ægte og sand kristendom. Protestantismen har derimod ret, når den gør skriften til eneste og i sig selv tilstrækkelige regel og rettesnor for, hvad kristendom er. Men samtidig erklærer han, at skriften er usikker og uklar, den tier, hvor vi gerne havde hørt den tale, den er uklar og selvmodsigende, hvor vi søger klarhed. Det er derfor den teologiske videnskabs opgave ved forskning og kritisk fornuft at finde frem til Kristi lære. Åbenbaringen bliver, hævder han, kun ved fornuftens hjælp tilgængelig for mennesker.

I sit stridsskrift påviser Grundtvig, hvordan kirken efter Clausens forståelse bliver et rent luftkastel, kun eksisterende i de lærdes tankebygninger. Han tilføjer, at reformatorerne så fejl, da de med deres skriftsyn lagde grunden til det nye »eksegetiske pavedømme«, hvorunder den kristne menighed sukker. »Selv den yngste professor ... vil, som summus teologus, være menighedens eksegetiske pave, på hvis bud den historisk-kristelige kirke skal nedrives og en ny bygges ... af de mod hinanden stridende eksegetiske kollegiehæfter«. Over for dette luftkastel stiller Grundtvig den historiske kirke, i hvilken vi ved dåb og nadver er indlemmede, og som har en tilværelse i virkeligheden. Trosbekendelsen er døren ind i kirken og danner grundlaget for både tro og lære. Clausen har, erklærer han, med sin bog »stillet sig i spidsen for den kristelige kirkes fjender og Guds ords foragtere i landet«, og Grundtvig opfordrer ham derfor til *»enten* at gøre den kristelige kirke højtidelig afbigt for sin ukristelige og forargelige lærdom, *eller* nedlægge sit embede og aflægge sit kristne navn«.

Kirkens Genmæle vakte en voldsom opsigt. I løbet af otte dage var 1. oplag udsolgt, og både 2. og 3. oplag blev trykt. Der blev talt og diskuteret om den både »i paladser og i kældre«, og især de teologiske studenter var sat i et voldsom røre. Der gik rygter om, at de ville slå Grundtvigs ruder ind, men resultatet blev mere stilfærdigt: en adresse, underskrevet af 88 teologiske studenter og kandidater til støtte for Clausen. Grundtvig svarede dem, at havde de end været 88 millioner, så mægtede de dog intet mod sandheden selv og ville ikke kunne gøre det kristeligt, som strider mod kristendommen.

Clausen selv svarede i *Adresseavisen* den 10. september, at han ikke fandt anledning til at diskutere med en forfatter som Grundtvig og påpege de mangfoldige misforståelser og fordrejninger, han havde gjort sig skyldig i. Derimod havde han taget skridt til at forfølge Grundtvigs »injurierende beskyldninger« ad rettens vej. Og det var unægtelig en skuffelse for Grundtvig.

Retssagen og dommen. Lindbergs rolle

En anden skuffelse var det, at præsten *I. P. Mynster,* i hvilken Grundtvig troede at have en slags meningsfælle, i en trykt prædiken fra efteråret 1825 stemplede Grundtvig som en, der »farer frem i blinde«, vækker forargelse og tvedragt og derved »kun afstedkommer forstyrrelse«.

Og i foråret 1826 føjedes en ny skuffelse til. I anledning af tusindåret for Ansgars komme skulle der holdes festgudstjenester i alle landets kirker, og Grundtvig havde til denne fest digtet og udsendt nogle *Højtidssalmer,* bl.a. *Den signede dag.* Men straks efter fik han fra stiftsprovst *H. G. Clausen* forbud mod at bruge dem ved festen, der måtte kun synges salmer fra den autoriserede »evangelisk-kristelige« salmebog. Grundtvig opfattede forbudet som en forfølgelse fra de kirkelige magthaveres side, fordi for-

ordningen om festgudstjenesten udtrykkelig stillede præsterne frit i salmevalget, og Københavns biskop *Münter* selv havde udgivet nogle salmer til festen. Han gik derfor op til ham for at drøfte sagen, men blev klart og bestemt afvist.

Nu tabte Grundtvig lysten til at være præst i en kirke, der brugte magt imod ham, der stod på den gamle tros grund, og det fra deres side, der fornægtede den sande kristendom. Han nedlagde sit embede få dage, før tusindårsfesten skulle holdes, til overraskelse for alle og til stor sorg for sine kirkelige venner, der ikke indså nødvendigheden af et så drastisk skridt. Dybest set handlede han nok ud af en indre nødvendighed, han følte sig på en måde færdig med et præstevirke i den rationalistisk styrede statskirke. Så måtte det iøvrigt koste, hvad det ville, og dyrt var det for ham at stå på gaden med sin familie uden udsigt til levebrød.

30. oktober 1826 kom Hof- og Stadsrettens dom. For de mod Clausen i *Kirkens Genmæle* fremsatte »utilbørlige og fornærmelige udtalelser« dømtes Grundtvig til at betale en bøde på 100 rigsdaler til fattigkassen samt sagens omkostninger. Pengene betalte hans venner for ham, men værre var det, at han i medfør af Trykkefrihedsforordningen af 1799 § 20 desuden blev dømt til politimæssig censur. Ethvert skrift, som han herefter ville udgive, skulle forelægges og godkendes af Københavns politimester, før det kunne trykkes. At censuren ikke var betydningsløs, viste sig f.eks. i 1827, da et påtænkt skrift om religionsfrihed blev forbudt af politiet.

Det var forøvrigt en mærkværdig dom, for den afviste helt at gå ind på sagens realitet: var H. N. Clausen en falsk lærer i den danske kirke? Og dermed afskar den jo den sagsøgte fra at føre sandhedsbevis for sin påstand. *J. Kr. Lindberg* påpegede med sit skarpe hoved i et skrift fra november 1826, hvor inkonsekvent det var både at afvise at undersøge, om Clausen virkelig var en

falsk lærer i kirken, og samtidig at »mortificere« (kende død og magtesløs) Grundtvigs påstand om, at han var det.

En af dommerne i retten, *N. M. Spandet,* der var en flittig kirkegænger hos Grundtvig i Vor Frelsers Kirke, gav over for Lindberg udtryk for, at Grundtvig burde have været frikendt, og at han selv havde stemt imod dommen. Lindberg udgav derefter en pjece, hvori han optog en erklæring fra Spandet om dette hans syn på sagen, og iøvrigt med skarphed skrev, at hvis samtlige landets biskopper var enige med Clausen, måtte han erklære dem for falske lærere til hobe. Både Spandet og Lindberg modtog irettesættelser fra kancelliet for disse erklæringer.

Grundtvig trak sig nu tilbage fra den direkte kirkekamp, og i 1828 opgav Rudelbach udgivelsen af *Teologisk Månedsskrift* og rejste til udlandet. Men Lindberg blev tilbage på valpladsen og førte i de følgende år med juridisk skarpsindighed en utrættelig kamp med talrige pennefejder og retssager mod de rationalistiske magthavere i kirken. Han bragte store personlige ofre i striden, fik ikke det professorat i østerlandske sprog, som han var velkvalificeret til, og måtte endog give afkald på sit arbejde som adjunkt ved Metropolitanskolen. Han blev afskyet og hånet i alle agtværdige kredse, men fortsatte ufortrødent med at være en slags sagfører for »guds umyndige børn i landet«. Med dygtighed og betydelig lovkundskab gendrev han professor *Chr. Paulsen* i Kiel og den store jurist *A. S. Ørsted,* der til forsvar for højgejstligheden havde hævdet, at kirkens symbolforpligtelse ikke gjaldt hele indholdet, men kun de »væsentlige punkter« i kirkens bekendelsesskrifter.

I den anledning påtalte Grundtvig i et skrift *Vigtige Spørgsmål til Danmarks Lovkyndige*, at selve generalprokurøren (A. S. Ørsted), der beklædte et af de vigtigste embeder i landet og havde en anseelse i den juridiske verden, der »lettelig kunne gøre hans stemme til et orakelsvar«, havde tilladt sig at udtale sig til fordel

for Grundtvigs modpart, mens sagen endnu ikke var afgjort ved retten. Grundtvigs skrift medførte en påtale fra kongen til Ørsted, der advarede ham mod at udtale sig om omstridte dagsspørgsmål.

At Lindberg og Grundtvig havde loven på deres side, var der ikke tvivl om, præsterne var ved deres ed bundet til kirkens symbolske bekendelsesskrifter. I disse år tænkte de sig derfor, at de med loven i hånd kunne tvinge Clausen og hans meningsfæller til enten at forlade kirken eller at bøje sig for kirkens officielle liturgi og anerkendte læresætninger. Senere ændredes, som vi skal se, deres holdning til et krav om kirkelig frihed, især om sognebåndsløsning, så de »gammeldags kristne« kunne slutte sig til den præst, der stemte overens med deres kirkesyn.

I 1828 udsendte Lindberg et skrift *Om Kristendommens Forsvar i Danmark mod falske Lærere og falske Lærdomme,* og da en velmenende professor *Jens Møller,* der søgte at »tage det bedste« fra begge de stridende parter, gerne ville mægle imellem dem, udsendte Lindberg et nyt, endnu hvassere flyveskrift: *Er Dr. Prof. Teol. H. N. Clausen en ærlig Lærer i den kristne Kirke? Et spørgsmål til Dr. Prof. Teol. J. Møller.* Heri gennemgik han endnu engang Clausens kætterske synderegister og erklærede, at enten er det løgn, hvad han forkynder som kristendom, eller også er Mynsters og Grundtvigs og den danske kirkes 300-årige lære løgn. Man kan ikke halte til begge sider. De, der er vidne til Clausens »forførelse« og tier stille til den, bærer et stort ansvar.

Den sidste udtalelse blev opfattet som et angreb på regeringen, og Lindberg blev straks suspenderet fra sin adjunktstilling, ligesom der blev anlagt sag imod ham ved Hof- og Stadsretten. Lindberg førte selv sin sag med stor skarpsindighed og opnåede at blive frifundet, da retten ikke fandt, at han havde haft til hensigt at angribe regeringen. Dommen tog ikke stilling til skriftets ærekrænkende ord om H. N. Clausen. Alligevel blev den hilst

som en sejr for de gammeltroende, og Lindberg skyndte sig at udnytte den. Han udsendte skriftet i nye oplag og samlede retssagens akter i en større bog, der blev læst af mange forsamlingsfolk rundt i landet. De glædede sig over, at deres tro havde fået en så fremragende og begavet talsmand som magister Lindberg.

Efter frifindelsen blev suspensionen fra adjunktstillingen ophævet, men Lindberg sagde nu selv stillingen op og helligede alle sine kræfter til den fortsatte kamp. I 1830 begyndte han udgivelsen af *Månedsskrift for Kristendom og Historie,* hvori han angreb mange københavnske præster. De skarpeste angreb udgav han som særtryk, der ivrigt blev læst af mange landet over. Han angreb bl.a. stiftsprovst *H. G.Clausens* svigersøn pastor *P. C. Stenersen Gad,* der havde ændret nadverritualet, hvad der medførte, at biskop Müller pålagde ham ikke at vække forargelse, men at følge det lovbefalede ritual.

Større betydning fik dog hans direkte angreb på selve stiftsprovsten, som havde den skik ved dåbshandlinger at udelade korstegnet over dåbsbarnet, ligesom han ved djævleforsagelsen spurgte: »Forsager du synden og alt ondt, som er Gud mishageligt?« Han udelod også ordene om nedfarten til dødsriget. Den 4. november 1832 skulle en ven af Grundtvig og Lindberg, skomagermester Lars Jensen, have et barn døbt i Frue kirke, hvis sogn han tilhørte, og stiftsprovsten forrettede dåben med disse ændringer. Da han spurgte: »Vil du være døbt på denne tro?« trådte faderen hen til døbefonten og svarede nej, fordi det ikke var efter ritualet. Stiftsprovsten fejede ham bort med en håndbevægelse og fortsatte ufortrødent dåbshandlingen. Med Lindbergs hjælp indsendte faderen bagefter en klage til kancelliet, og Lindberg udsendte et flyveskrift: *Om Stiftsprovst H. G. Clausens vilkårlige og uforsvarlige Forandringer ved den kristne Dåb.*

Den 8. december1833 forefaldt en lignende episode ved en dåb i Frue Kirke. Her nøjedes faderen dog ikke med at sige nej,

men ville hindre konen, der bar barnet, i at gå hen til døbefonten. Stiftsprovsten lod ham da sætte ud af kirken ved en af kirkebetjentene og fuldførte dåbshandlingen.

Sådanne skandaler vakte naturligvis stor opsigt og måtte fremkalde påtale. Ved kgl. resolution af 22. april 1834 blev det meddelt stiftsprovsten, at enhver afvigelse fra den anordnede dåbsformular måtte misbilliges, og at han havde at holde sig til ritualet. Det var ikke let for ham at modtage denne irettesættelse, og fremtidig lod han kirkens andre præster forrette dåbshandlingerne.

Samme år blev *J. P. Mynster* biskop i København, og rationalismens herredømme i den danske kirke var dermed officielt forbi. Det lykkedes Mynster at skabe et skin af rettroenhed i kirken, og kampen stilnede af. Om der derved var vundet stort i retning af åndelig styrke og sandfærdighed i kirken, var et andet spørgsmål. Kierkegaard mente det jo ikke, da han i 1855 indledte sin kirkekamp, der ligesom Lindbergs havde forbindelse til de gudelige forsamlinger. Det var i pagt med deres syn, når han angreb de statsansatte præster for at være »betalte sandhedsvidner«.

Grundtvig og hans venner ville løse problemet om troværdigheden af de statsansatte præsters forkyndelse gennem kravet om kirkelig frihed.

Lindberg var et hjerteligt menneske, hvis dør altid stod åbent for dem, der søgte råd eller dåd. Han skrev dokumenter, formede ansøgninger og øvede sjælesorg, altsammen uden vederlag og alene for at hjælpe småfolk. Han kom således »folket« betydeligt nærmere end Grundtvig, men i sine samtaler med jævne mennesker om åndelige spørgsmål viste han altid hen til Grundtvig og hans syn på dåb og kirke. Han byggede på den måde bro mellem ham og det jævne folk, især til de gudelige forsamlinger.

Efter Grundtvigs embedsnedlæggelse i 1826 blev mange af

hans tilhørere hjemløse i kirkelig henseende. Flere af dem gik i 1830 til Lindberg og bad ham holde forsamling i sit hjem *Lille Rolighed* på Gl. Kalkbrænderivej på Østerbro. Grundtvig, der stadig frygtede for sværmeri og sekterisme, frarådede, men Lindberg fulgte ikke her sin mester. I september 1831 holdt han det første forsamlingsmøde i sit hjem og fortsatte dermed. Blandt deltagerne var kateket *L. Siemonsen* ved Frederiks tyske Kirke, der var optaget af Grundtvigs kirkelige syn. Lindberg bad ham prædike ved møderne, og de skiftedes da dertil. En enkelt gang talte en slesvigsk student Cl. Chr. Harmsen. Lindberg lod trykke en salmebog *Zions Harpe* til brug ved møderne, og heri optoges – for første gang i nogen salmebog – salmer af Grundtvig. Kalkbrænderiforsamlingerne vakte stor opsigt og megen spot, bl.a. fra teologiske studenters side, der forsøgte at forstyrre møderne. Men en lydhør og vågen kreds modnedes her til at forstå og tilegne sig Grundtvigs kirkelige syn. Også Søren Kierkegaard og hans fader fandt af og til vej til forsamlingerne.

I kredsen omkring Lindberg opstod der nu et ønske om at få Grundtvig til præst, eventuelt i en fri menighed. Og da han vendte hjem fra Englandsrejsen i 1831, og kateket Siemonsen havde nedlagt sit embede som tysk prædikant ved Frederiks Kirke, indsendte to borgere, sæbemester J. Madsen og skomagermester L. C. Aborre, en ansøgning til kongen, forfattet af Lindberg, om tilladelse til »uden bekostning eller nogen besværing for staten« at måtte oprette en fri dansk og tysk menighed med Grundtvig og Siemonsen som præster og lov til at benytte Frederiks kirke til gudstjenesterne.

Den 28. januar 1832 kom kancelliets afslag. Grundtvig gik derefter til minister Stemann for at omstemme ham, idet han bl.a. henviste til, at de gudelige forsamlinger ved et afslag ville få stærkere vind i sejlene. Da Stemann over for dette erklærede dem ganske uskyldige, svarede Grundtvig, at når man ovenfra så så-

dan på dem, ville han selv slutte sig til dem. Det gjorde han så næste søndag, og rygtet herom havde lokket så mange derud, at flere hundrede måtte gå igen. Grundtvig søgte nu større lokaler og fandt et pakhusloft på Christianshavn.

Men nu greb myndighederne ind, og hele sagen blev drøftet med biskop Müller både af Lindberg og af Grundtvig. Enden blev, at kongen efter biskoppens råd tillod Grundtvig »indtil videre at holde dansk aftensang i Frederiks tyske Kirke«, dog måtte kun det autoriserede ritual og salmebog benyttes. Skønt der ikke kunne holdes dåb og nadver, var Grundtvig og hans venner glade for ordningen, der gennem syv år gav dem et fristed.

I 1833 begyndte Lindberg at udgive *Den nordiske Kirketidende,* der blev et slags efterretningsblad om alle de stridigheder, de vakte kredse lå i med de rationalistiske præster. For at få personligt kendskab til dem, foretog han en rejse til Vestsjælland (»Det hellige land«) og Fyn, hvor vækkelsen havde nogle af sine arnesteder. Han besøgte pastor P. A. Fenger i Slotsbjergby, der delte Grundtvigs kirkelige syn, og Kertemindeegnen, hvor han søgte oplysninger om lægprædikanterne Ole Henrik Svane og Kristen Madsen, der var død få år før. I *Nordisk Kirketidende* skrev han derefter en historisk redegørelse for den gudelige vækkelse. Stor betydning havde det, at han fortsat holdt kontakten vedlige til kredsene, han optog deres klagemål i bladet og støttede deres kamp med råd og dåd, ligesom han i lange breve oplyste dem om Grundtvigs kirkelige syn. Mange over hele landet fik på den måde forståelse for det.

I 1844 fik Lindberg endelig et præstekald på Falster og året før sin død i 1857 et i Nordsjælland. Hans historiske betydning ligger fremfor alt i hans formidling af Grundtvigs kirkelige anskuelse ud til de vakte kredse i landet.

Grundtvigs mageløse opdagelse af troens ord ved dåben som menighedens eget vidnesbyrd om, hvad kristendom er, fordi det er Herrens eget ord talt i menighedens forsamling ved Hans egen dåbshandling, betød som nævnt, at menigmand ikke længere var henvist til at tage imod kristendommen som en lektie, der skulle læres i skolen og doceres fra prædikestolen, men at det at være et kristent menneske var at leve et historisk forløb i menigheden, begyndende med dåben og næret ved håbets ord i Jesu egen bøn og kærlighedens ord ved nadveren. Nu skulle kristendommen ikke længere modtages autoritært fra den lærde embedsmand på prædikestolen, men modtages af et levende menneskehjerte, hvis dybeste behov den var opfyldelsen af. Og det betød videre, at det nu blev en folkelig oplysningsopgave at vække levende menneskehjerter, nu blev »Menneske først«-synspunktet livsvigtigt.

Først efter den mageløse opdagelse føjede derfor mytens og poesiens ord sig for alvor ind i Grundtvigs helhedsforståelse af forholdet mellem menneskelighed og kristendom, og først nu i 1832 kunne han skrive *Nordens Mytologi*. Myte og poesi var anelser om menneskelivets mål, og kristendommen det eneste middel, der førte til målet. Og han følte nu klart et fællesskab med de hedninger, der forstod, at myte og poesi er udtryk for, at mennesker er af ånd. I Mytologien skriver han: »Man behøver hverken at være en abekat eller en romer, fordi man er en hedning, det har især Grækenlands og det gamle Nordens poesi og historie tilstrækkelig bevist; og når man blot er et virkeligt menneske, som føler sig væsentligt adskilt fra alt det umælende og underligt beslægtet med de udødelige guder, venlig tiltalt af Guds og menneskets ånd på alle de tungemål, man kender – se da bøjer man sig dybt for den ånd, der på apostlenes glødende tunger udgik i det levende ord fra Jerusalem.« Men forudsætningen er, siger han, at man har lært at skelne mellem »kristendom og bibeltro«.

Efter Englandsrejserne så Grundtvig klarere end før, at kirkestriden kun kunne løses gennem *kirkelig frihed* og ikke gennem udstødelse af hans modstandere. Efter et angreb fra H. N. Clausen udsendte han i 1834 et skrift *Om Sognebåndets Løsning og Hr. Prof. Clausen*, hvori han i anledning af de to modstanderpartier i den danske kirke spørger, hvad en regering klogest kan gøre derved. Og svaret bliver – med henvisning til forholdene i England – at det klogeste for staten er at gå uden om, og det vil i praksis sige at løse sognebåndet, så mennesker kan slutte sig til den præst, som de stemmer bedst overens med. Han erkender endog, at han *for så vidt* foretog et misgreb med *Kirkens Genmæle,* da han havde forlangt Clausen afskediget, mens han burde have forstået, at han i grunden ingen skade var til, hvis »de teologiske studenter kun ikke er bundne til ham, eller menighederne til hans disciple«.

Et par måneder efter uddybede han frihedssynet i skriftet *Den danske Statskirke upartisk betragtet.* Her peger han på, at mens kristendommen er en historisk kendsgerning, der ikke forandrer sig, så er kirken en statsindretning, som der kan forandres ved. Når man forlanger kirken »emanciperet«, kræver man i virkeligheden en kirkestat i borgerstaten, man forveksler gejstligheden med kristendommen. Men det er en farlig forveksling, for mens troen og samvittigheden og altså dermed kristendommen kræver frihed, så vil gejstligheden det modsatte, fordi der ellers – påstår den – opstår sekter. For kristendommens skyld bør gejstlighedens mund være fri, men dens hånd må være bundet. Den må ikke have lov at krumme et hår på nogen kætters hoved eller skille noget menneske ved så meget som en negl af hans borgerskab. Kristendommen er oprindelig en »fremmed gæst« i vort folks liv, og den ville misbruge »det gæstmildeste folk på jorden« og lønne det med utak, dersom den ville beherske os åndeligt et øjeblik længere, end vi selv frit tager imod den. Resterne af kir-

kestaten fra middelalderen bør afskaffes. Dog mener han ikke, at tiden er inde til at afskaffe statskirken, hvis blot sognebåndet bliver løst, så vi får en fri statskirke med en fri menighed. Desuden bør salmetvangen ophæves, ellers vil der danne sig »privatforsamlinger«, hvor folk kan synge frit. Endelig må præsteeden forandres til et »dansk løfte« om at forrette sakramenterne med indstiftelsens ord, at lære efter den hellige skrift og at »pryde lærdommen med tugt og gode sæder«.

Hermed opgav Grundtvig et af hovedkravene i »Kirkens genmæle«. I den »fri statskirke«, han nu gik ind for, var der også plads til Clausen-partiet.

Grundtvig og de gudelige forsamlinger

J. Kr. Lindberg var som nævnt hovedmanden, når det gjaldt om at bringe Grundtvigs kirkelige syn ud til forsamlingsfolkene. Det passede da også som hånd i handske i deres kamp mod de rationalistiske skriftteologer. Men bortset fra prædikenerne i 1832 i Kalkbrænderiforsamlingerne holdt han sig personlig reserveret i forhold til dem og beholdt en ængstelse for sværmeri og »gudelig selskabelighed«. Måske besad han inderst inde lidt af en gammel præsteslægts tradition for åndeligt lederskab.

Men en forårsdag i 1845 meldte *Marie Toft* fra *Rønnebæksholm* sig hos ham i Vimmelskaftet for at tage en dyst med ham om de gudelige forsamlinger, som hun sluttede sig til. Hun forstod næppe helt hans angreb på dem for pietisme og deres sammenblanding af gudelighed og selskabelighed, men hun følte, at der lå agtelse for hende bag hans drøje ord. Så hun kom igen næste år, og da han i efteråret 1846 kom til Næstved for at tale i Danske Samfund og prædike i Rønnebæk Kirke, hvor *C. J. Brandt* var præst, besøgte han hende. Hun deltog ikke i det folkelige møde, men modtog ham på sin gård og hørte ham i kirken. I et brev

kort efter kaldte hun ham »en kæmpeånd med et fromt og kærligt hjerte«. Men først i 1848, da Jylland blev besat af tyskerne, forstod hun for alvor, hvad han mente med det folkelige.

Det indtryk, hun gjorde på ham, ses af flere digte, han trykkede i sit tidsskrift *Danskeren*, bl.a. digtet *Valkyrien og Skjalden*:

Da fik påny han syner,
da fik påny han sang,
det lyste, som det lyner,
som klokker gå, det klang,
hans drømme kom i skare
igen med åsyn klare,
og atter i sit bryst
han følte livets lyst.

Deres indbyrdes brevveksling er på ukendt vis skaffet af vejen, men hun har afgjort ikke været upåvirket af hans digteriske hyldest og har mødt det som en befrielse, efterhånden som hun oplevede at løsnes fra en pietistisk snæverhed og at kunne tage menneskeliv og folkeliv i glad besiddelse.

For hans vedkommende var der tale om en dyb forelskelse og betagelse af det selvhjulpne og fribårne i hendes tankegang. Han var glad for at kunne tale med en kvinde, der selvstændigt og frit fulgte ham ad de tankeveje, han færdedes på. Naturligvis led Grundtvigs hustru Lise under hele dette forhold. Hun havde gennem mere end 25 år været ham en god og kærlig ægtefælle, men følge og forstå ham i hans voldsomme oplevelser og i kampen for at vriste en livsforståelse ud af dem kunne hun ikke. Han var derfor en ensom mand og en i det officielle Danmark forhånet og bespottet person. Alle med indflydelse og anseelse så ned på ham, lige fra Søren Kierkegaard, H. C. Andersen, Paludan-Müller og Chr. Winther til Heiberg'erne. På den baggrund kan

det forstås, at mødet med Marie Toft kunne opmuntre ham så stærkt.

I 1847 voksede følelsen af ensomhed og mistrøstighed ham næsten over hovedet. Han blev ikke – som håbet – kgl. historiograf, da embedet blev ledigt samme år. Og hans Sorø-plan, som han netop havde fremført i et skrift, blev modtaget med megen uforstand af Christian VIII. Under en audiens var kongen velvillig, men begreb ikke, at Grundtvig selv kunne tænke sig som leder at virkeliggøre planen om en folkelig højskole på Sorø Akademi. Da Grundtvig antydede noget i den retning, spurgte kongen, om han da gerne ville være præst i Sorø. Og da det kgl. reskript endelig kom sidst på året, var planen nok præget af Grundtvigs tanker, men dog på væsentlige punkter forvansket. Da kongen så døde i januar 1848, og folkestyret blev indført i marts, faldt planen som bekendt til jorden. Den national-liberale kulturminister *Madvig* ønskede ikke en sådan anstalt oprettet.

Selv var han i 1847 fyldt 64 år, alderdommen bankede på døren og dermed angsten for, at et langt livs kamp skulle vise sig håbløs og frugtesløs. Vi mærker hans nedtrykthed i digtet *Skyerne gråne,* som Jørgen Bukdahl i 1947 udsendte en fin lille bog om:

Årene skifte af gru for ælde,
skjaldene give dem ret,
fuglene alle hvert år må fælde,
ellers de fløj ej så let.

Fuglene flyve som vind på vinger
let over vildene hav,
skjaldene flyve, som rimet klinger,
glat over slægternes grav.

Hjerterne vakle, når højt de banke,
drages til fuglenes spor,
lyset dog sejrer, den mørke tanke
flygtende synker i jord.

Men omkvædet lyder i troens trods: Og dog bærer blus vi med glæde.

I de følgende år besøgte Marie Toft ham ofte til sorg for Lise og forargelse for sønnerne og mange venner. Da Lise døde i 1851, var han stum af sorg over sit eget kolde hjerte, og trods Ingemanns formaning kunne han ikke skrive et digt til hendes eftermæle. I Guds navn måtte han sige, hvad sandt var: »Jeg kunne ikke længere trøste og opmuntre den ædle sjæl med det tunge sind, og hun kunne da heller ikke trøste og opmuntre mig, som dog også trænger langt mere til begge dele, end verden ved eller med Guds hjælp skal få at vide.«

I oktober samme år holdt Grundtvig bryllup med Marie Toft til vrede for sønnerne og forargelse for den dannede omverden. Om sommeren havde han været i Norge, hvor der blandt Hauge-vækkelsens folk og hos enkelte unge teologer fandtes en voksende forståelse for hans synspunkter. De nygifte var både lykkelige og uadskillelige, og ud af den lykke, som kærligheden skænkede ham, digtede han en række dejlige salmer: *I al sin Glans nu stråler Solen, Vidunderligst af alt på Jord* og *O, Kristelighed* med verslinierne

Hvor kærlighed vokser som dagen i vår
med roser i hår.

I sommeren 1853 ramtes han pány af sjælelig uro, bl.a. på grund af den koleraepidemi, som rasede i København. Marie og Grundtvig opholdt sig på Rønnebæksholm, men han tog ind til

byen for at begrave døde og holde gudstjenester. Han advarede hende mod at tage med, men hun svarede, at hun så gerne ville være hos ham. Hendes ord gemmer sig bag den bryllupssalme, han siden skrev: »Det er så yndigt at følges ad«. Deres lykke var kun kortvarig, for Marie døde i 1854 efter at have født ham en søn.

Mest afgørende blev det, at han gennem hende fik forståelse for, at de gudelige forsamlinger udgjorde et helt enestående grundlag for både en folkelig kristendom og en folkelig livsoplysning. Han var jo selv en oprører mod teologernes formynderi over det jævne folk i kirken. Det var hovedsynspunktet bag hele hans kirkestrid. Og han vidste også, at den folkelige oplysning måtte vokse frem nedefra. Hvis sandheden her i tilværelsen kun kunne findes og fattes af de lærde, ville det betyde, at folket fremdeles blev dirigeret ovenfra af de få, der virkelig vidste besked. Hele hans kamp mod den tyske filosofi og den tysk-romerske kultur var båret af hans usvigelige tro på, at sandheden står i livsforbindelse med kærligheden og derfor er en sag, som alle mennesker står lige over for.

Det var ud fra disse grundsynspunkter, Marie Toft kunne åbne hans øjne og hjerte for de gudelige forsamlinger og især for Kr. Kold, der netop i disse år begyndte sit højskolearbejde på Fyn.

8. september 1853 fyldte Grundtvig 70 år, og ved festen på Gl. Køgegaard blev der overrakt ham en pengegave på 7000 rdl., indsamlet blandt venner i Norge og Danmark til rejsningen af en højskole, der skulle bære hans eget navn. Marie og han var enige om, at den skulle indrettes på Rønnebæksholm med Kold som forstander. Men de akademiske præstevenner havde – i lighed med de akademiske Grundtvig-forskere i dag – en dyb aversion mod Kold. De var ikke helt sluppet af med det ældgamle præstehovmod. C.J.Brandt skrev i et brev til P.A.Fenger: »Læreren (Kold) skulle være en beskedelig karl ... om han tillige skulle være

røgter på Rønnebæksholm om sommeren, ved jeg ikke, men det kunne han jo endda vel nok bestride. Men når talen er om at rejse Grundtvig en talerstol, hvad skulle vi da med sådan et lille hus, der ikke kan ses til Næstved, mindre synes ved Nordkap. Jeg under sandelig bønderne alt godt, navnlig oplysning, vil heller ikke udelukke dem fra Grundtvigs højskole, men nu bygger jo alverden bondehøjskoler ... vist er det, at jeg havde ikke rejst mig fra min stol for at rive en svovlstik, til at koge det fedteri sammen, og gøre Grundtvigs navn og os selv latterlige i hele Nordens øjne derved«. Efter Maries død blev da også Rønnebæksholm-planen opgivet, *Marielyst* (opkaldt efter Marie Toft) rejst ved København og C.J.Brandt forstander for højskolen. Grundtvig havde protesteret og stadig peget på Kold, men uden resultat. Brandt måtte iøvrigt snart opgive højskolearbejdet – han duede ikke til det – og Carl Grove kom til, der havde samme modvilje mod Kold. Brandt ville gerne have haft Grundtvigs søn Johan som lærer ved højskolen, men her sagde Grundtvig stop: »Det er store sager, at vi kan bruge een latiner«. Derimod fik han ansat to af Ludv. Chr. Müllers elever som lærere, F.T.A.Tang og Morten Eskesen. Sønnerne havde protesteret, men her var han urokkelig. Den folkelige livsoplysning kunne kun næres nede fra folket selv og ikke af akademiske abstraktioner, det forstod han nu klart. Efter Maries død skrev han om hende: »Hun følte langt mere medlidenhed end jeg med de i grunden hjertelige, velbegavede, dristige, lystige og vittige, men magelige, forsømte, forblindede og forgjorte sjællændere; og da hun ligesom jeg anså en ægte dansk folkelig oplysning for det eneste, der kunne frelse og rette dem, så faldt naturligvis mit ord om en rigtig dansk højskole, især for bønderkarle, aldrig i bedre jord end hos hende«.

Han fastholdt gennem resten af sit liv, at den folkelige livsoplysning må vokse frem nedefra, fra folket selv, i modsætning til den akademiske oplysning, der oven fra søger nedad. Da Carl

Ploug i 1871 i et velvilligt forsøg på at tage folkehøjskolerne i forsvar udtalte, at de dog kunne gøre gavn ved at bygge bro mellem de lærde og folket, svarede Grundtvig ham hvast tilbage, at »den folkelige højskole må udgå fra folket selv, mens den såkaldte akademiske oplysning går ud fra det fremmede og kommer aldrig levende til folket eller gavner fædrelandet, men gør folket stumt og åndelig værgeløst til spot for de fremmede«. I dette syn står Grundtvig og Kold helt på samme grund.

Det blev da også på dette – det kold'ske – grundlag, den danske højskole historisk voksede frem. Schrøder, Trier og Nørregaard fulgte Grundtvigs nyvundne erkendelse. De sigtede ikke mod at virkeliggøre Sorø-tanken, men besøgte Kold, før de begyndte deres højskoler. Ved Askov Højskoles åbning i 1865 talte P. Larsen Skræppenborg, og forbindelsen til de gudelige forsamlinger blev også fremover fastholdt.

Grundtvig selv gav på vennemødet i 1868 Kold sin fulde tilslutning: »Vi ser det vel ikke i dag, som vi så det sidst, ligesom opvokse for vore øjne, i den mands liv, i Kolds liv, hos hvem denne ordets store skolevirksomhed begyndte, men vi hører det jo fra alle sider, så langt som Danmark går ... hvorledes de unge mennesker flokkes, hvorledes de stirrer efter lyset og altid begærer mere, og hvorledes de lytter efter forkyndelsen om det nye liv og den nye tid, der er oprunden for vore øjne og for vore øren«. Det skal, fortsætter han, spores over hele landet, ja til Sverige, Norge og England, »at i Danmark er der noget nyt i folkemunde, noget nyt både i tale og sang, både sange om gamle dage, om heltenes tid, og om evangeliets morgenrøde og om tidens fylde, om det salige håb, der vederkvæger os alle og skal trøste os til det sidste, om den slægt, der ikke skal dø, men forvandles og indgå således også legemligt til det evige liv«.

I denne tale mærker vi hans fuldstændige sammensmeltning med Kold og de gudelige forsamlinger. Han skænkede dem både

et kirkeligt ståsted med sin kirkelige anskuelse og en folkelig oplysning, der i det menneskelige og folkelige liv stillede dem på lige fod med alle andre, også med akademikerne. Nu var lyset ikke længere blot for de lærde, hverken i kirkens eller i folkets liv.

Men hans akademiske venner forstod kun halvt det radikale åndelige oprør, der således var på vej i Danmark.

Kirkens Genmæles senere skæbne

Grundtvigs krav om sognebåndets løsning blev gennemført ved lov i 1855, og i 1868 kom loven om valgmenigheder, der betød et stort skridt fremad for de gudelige forsamlingers frigørelse fra teologherredømmet. Baggrunden var Ryslingepræsten Vilh. Birkedals angreb på Christian IX for at have underskrevet freden i Wien i 1864 med afståelsen af Sønderjylland. Han blev som følge af angrebet afskediget fra sit embede i 1865, men hverken han eller hans store menighed, der havde mange sognebåndsløsere fra andre fynske sogne, ville bøje sig for afskedigelsen. Han fortsatte med at holde gudstjenester i kirken og siden i Boltinggårds lade, og menigheden byggede en bolig til ham, da en anden overtog embedet.

Grundtvig skrev en artikel i *Dansk Kirketidende*: »Hvad kommer det præsten i Vartov ved, at præsten i Ryslinge bliver afsat?« hvori han advarede de kirkelige myndigheder om, at hvis de ikke gav Birkedal mulighed for at fortsætte som præst for sin menighed, ville der ske en omfattende udtrædelse af folkekirken.

I de følgende årtier oprettedes der adskillige valgmenigheder i hele landet, hvoraf enkelte siden gik over til frimenigheder. Og selv om mange sognepræster efterhånden bekendte sig til Grundtvigs kirkelige anskuelse, så dåb og nadver gennem deres prædikener og kirkelige oplysningsvirksomhed fik en mere central plads i den danske folkekirke end i andre protestantiske kir-

ker, så må det alligevel hævdes, at det i første række var i de frie menigheder, der blev levet ud af og oplyst om Grundtvigs kirkelige syn. De frie kredse blev aldrig oprettet tilfældigt. Anledningen kunne nok være af lejlighedsvis art, fx at en menighed ikke fik den præst, den ønskede, men i næsten alle tilfælde blev den frie menighed dannet på grundlag af en gudelig vækkelse.

Det var de samme kredse, der rejste de frie børneskoler, som Kold jo især var virksom for, og højskolerne. Vi finder endnu i dag de frie kirker og skoler placeret side om side. Undertiden kom kirken først, til andre tider skolerne, men der var altid en tæt forbindelse.

Kampen for kirkelig frihed fortsatte efter Grundtvigs død i 1872 og nåede et højdepunkt med Askovadressen i 1881, hvori der bl.a. blev stillet krav om lempelse af præsteløftet, om sognemenighedernes ret til at vælge præster, om større frihed for præst og menighed i brug af salme- og ritualbog, om børns adgang til nadverbordet, om friere adgang for ikke-teologer til præsteembeder, om tvungent borgerligt ægteskab og om udvidet ret for valgmenigheder og sognebåndsløsere til brug af sognekirkerne.

Meget af dette blev nået gennem senere kirkelig lovgivning, men præstefriheden blev aldrig lovfæstet, selv om den i nogen grad blev vundet i praksis.

Den grundtvigske bevægelse fik i de sidste årtier af 1800-tallet en meget bred tilslutning især i landbefolkningen og fik stor politisk indflydelse på hovedparten af Venstre. Samtidig mødte den to andre betydningsfulde strømninger i vort land, som den både frastødtes og påvirkedes af: Brandesianismen og Indre Mission.

Den første var en humanistisk og fritænkerisk bevægelse blandt akademikere og kunstnere, der byggede sit livssyn på naturvidenskaberne og dyrkede den såkaldte »frie personlighed«. I virkeligheden var den lige så aristokratisk som den gamle national-liberale dannelses folk havde været, lige så intellektuel, indi-

vidualistisk og ufolkelig, og måtte ud fra et folkeligt grundtvigsk synspunkt klart afvises. Men dens slagord om frihed, fremskridt, oplysning og udvikling undgik ikke at flyde ind i visse højskolekredse. Dertil kom, at grundtvigianerne og brandesianerne stod i en fælles politisk kamp inden for Venstre imod Højres provisoriepolitik.

Heller ikke det positivistiske videnskabssyn undgik at påvirke nogle af højskolefolkenes historiesyn. De havde ikke altid mod til at være »uvidenskabelige«, når de fortalte myter eller historie. Afgørende i denne forbindelse var nok Schrøders opgivelse af myterne, da han blev bekendt med Sophus Bugges videnskabelige påvisning af, at de ikke var udtryk for nordboernes livsopfattelse, men var kristent påvirkede. Og Holger Begtrups senere erklæring om, at myternes tid nu var forbi i højskolen. De to førende højskolefolks holdning betød, at myternes poetiske billedsprog til oplysning af det gådefulde menneskeliv ofte blev erstattet med et forsøg på populærvidenskabelig oplysning, hvad Grundtvig netop ikke mente var højskolens opgave. Der går en lige linie herfra til *Hans Lunds* krav i 1920'rne om, at højskolen skulle føre »tingenes tale« i historieundervisningen, og til studiekredsinteressen i 20'rnes og 30'rnes højskole. Mange højskoler var ved at udvikle sig til voksenundervisningsinstitutioner i stedet for bærere af en folkelig livsoplysning. Ydre medbør fik de i kraft af tidens slagord om oplysning, udvikling, fremskridt og demokrati, men ofte skete det på bekostning af den egentlige opgave.

Kirkeligt måtte grundtvigianismen hurtigt komme i modsætning til Indre Mission, der også havde rod i de gudelige forsamlinger, men i de mere pietistiske og bibeltro dele af dem. Modsætningen skyldtes helt saglige forskelle i synet på bibel og kirke, på åndelig frihed og på det folkelige og menneskelige liv.

Indre Mission fastholdt, at skriften er Guds ord og forstod ikke Grundtvigs tale om Guds levende ord til os i menigheden

ved dåb og nadver. Den så ikke den afgørende forskel mellem en liberal teologi, der forholdt sig videnskabeligt og kritisk-analytisk til bibelen, og det grundtvigske kirkesyn, der betragtede skriften som en af menighedens livsytringer, hvorfor den da også kun kan læses og forstås i lyset fra fællesskabet med Kristus selv, der levende i ord og ånd er nærværende i sin menighed. *Vilh. Becks* tordnende ord til de teologiske professorer: »På knæ for Bibelen, professorer!« ramte helt ved siden af over for det grundtvigske syn på skriften.

Ud fra bibelsynet var det logisk, at Indre Mission ikke kunne tillade kirkelig frihed. Præsterne måtte, mente den, enten følge den rette lutherske lære eller miste deres embeder, og lægfolket måtte indordne sig under kirkens orden eller udsætte sig for kirketugt. På den måde blev Indre Mission en konservativ kirkelig faktor, uanset at den udgik fra lægfolket.

Den pietistiske holdning førte ikke blot til en afsondring fra menneskelige og folkelige rørelser (de første indremissionske højskoler havde – populært sagt – bibelen og gødningslæren på fagplanen og ikke ret meget der imellem), men også til en stærk understregning af skellet mellem de troende på den ene side og verdens (eller satans) børn på den anden side. Og der var i grunden ikke megen tvivl om, hvor grundtvigianerne hørte hjemme.

Direkte kan der næppe tales om en påvirkning fra Indre Mission på den grundtvigske bevægelse. Derimod nok i nogen grad indirekte. Den satte en voldsom kirkelig aktivitet i gang både af social og direkte omvendende art. Det krævede store pengebeløb, og Indre Mission var dygtig til både at skaffe pengene og organisere sit omfattende arbejde. Grundtvigske folk vidste nok, at kristeligt talt er det Vorherre selv, der er den aktive, når han i sin menighed fuldfører det værk med os, som han begyndte i dåben. Og de vidste også noget om, at den aktivitet, vi kan udvi-

se, må være af folkelig art og finde sted inden for hele vort folks fællesskab, uanset om de enkelte kalder sig kristne eller ej.

Men det imponerede nu alligevel mange, at Indre Mission kunne sætte så meget i gang med kristeligt fortegn, og det skabte uklare linier. Grundtvigianerne måtte vel også kunne organisere sig og sætte et kirkeligt arbejde i gang. Og den tankegang var i hvert fald noget af baggrunden for dannelsen af Kirkeligt Samfund af 1898. Der opstod derfor også en del strid i grundtvigske kredse om berettigelsen af denne organisation, der dog heldigvis aldrig fik den helt store slagkraft.

Derimod skete der i nogen grad det, at Indre Missions pietisme og fordømmelse af anderledes tænkende kunne føre både præster og lægfolk, der afskrækkedes af missionen, men ikke for alvor havde tilegnet sig Grundtvigs kirkelige og folkelige syn ind i grundtvigske kredse. Det at være grundtvigianer blev i mange tilfælde blot ensbetydende med ikke at være missionsk.

Efter Grundtvigs død i 1872 fortsatte kampen om hans kirkelige anskuelse. *R. Frimodt,* H. N. Clausens svigersøn, påstod i en artikel i 1872, at Grundtvig havde bandlyst alle, der ikke delte hans opfattelse af troens ord. Både *Mads Melbye, Fr. Barfod* og *T. Rørdam* imødegik ham, men fik ikke sagt klart nok, at Grundtvig naturligvis ikke ville gøre det til en salighedssag, om man delte den teologiske opfattelse, at troens ord skulle være overleveret disciplene i de 40 dage, en teori, som *P. C. Kierkegaard* først havde fremsat. For Grundtvig var og blev det hovedsagen, at det er troens ord, som det tales af den nærværende herre og frelser i menigheden, der er grundlaget for kristendommen. Men debatten om dette kirkelige syn blev allerede dengang og siden gennem årene alt for ofte afsporet til en debat om trosordets overgivelsesmåde, og det var på ingen måde 40-dage-teorien, der var

Grundtvigs hovedanliggende. Kun alt for få forstod, at hvad Grundtvig angreb var, at kirken gennem tiderne havde taget Gudsordet ud af Guds egen mund og lagt det i menneskers, katolikkerne i pavens og protestanterne i skriftteologernes, og det hvad enten de sidstnævnte kaldte sig rettroende, pietister, rationalister eller liberale. Skriftteologien havde forvandlet menighedens forsamling til en skole, gudstjenesten til et kristeligt møde og prædikenen til en teologisk forelæsning eller et opbyggeligt foredrag. Altsammen fordi protestantismen satte lighedstegn mellem Guds eget levende ord og det menneskeværk, der kaldes den hellige skrift eller Det ny Testamente (for Grundtvig var dåbspagten det nye testamente). Han anså skriften for en dejlig historiebog, der fortæller om Jesu liv og gerning på jorden og om de første menigheders liv. Men den fortæller *om* kristendommen og kan ikke være kristendommens kilde. På samme måde som bekendelse, forkyndelse og lovsang er livsytringer fra den menighed, som Vorherre selv skaber og opretholder med sin ånd og sit levende ord, men ikke selv er bærere af livsordet.

Protestantismen har med andre ord ligesom katolicismen gjort gudstjenesten til en præstesag og dermed sat menigheden under formynderskab. Ikke underligt, at kirkerne efterhånden er blevet affolket.

Det krævede imidlertid en hård kamp, en dyb åndelig overbevisning og en aldrig svigtende troskab at føre en kirkelig reformation som den grundtvigske igennem på tværs af alle tilvante forestillinger og hellige begreber om skriften som Guds ord. Og langtfra alle grundtvigske folk besad den fornødne styrke. *Otto Møller* havde nok nogen ret, da han udtalte frygt for, at de var for magelige. *Anders Nørgaard* pegede fra sin side på, at det kunne være bevægelsens egen livsfrodighed – i sig selv jo en styrke – der førte ud i en bredde, der nåede at gennemsyre hele folket, men samtidig kunne føre ud i en overfladiskhed, der forvekslede

menneskelighed og folkelighed med humanisme eller med demokratisk politik og frisind med tolerance, liberalisme eller løssluppen individualisme.

I tolerancens og åbenhedens navn ville mange nødig kaldes dogmatikere, det ville jo være det værste af alt, når det var »livet«, det gjaldt. De førte derfor ikke en alvorlig kamp for Grundtvigs kirkelige syn. Og de få stærke, der gjorde det, vakte forargelse også i grundtvigske kredse. Med rette eller urette kan man kalde *V. Brücker* en intellektuel provokatør, da han fremførte sin påstand om, at vi ikke skal lade os hovmesterere af bibelen, men i princippet havde han jo grundtvigsk set ret. Selv mindes han kun to præster, der støttede ham: *Niels Lindberg* (søn af J. Kr. Lindberg) og *Hostrup*. Under den lange pennefejde, som Brückers udtalelse fremkaldte i *Højskolebladet,* blev han modsagt af mænd som *T. Rørdam, Vilh. Birkedal, Otto Møller* og *V. J. Hoff.* De havde nok modtaget Grundtvigs tale om troens ord i dåben som ordet af Herrens egen mund, men de havde ikke draget konsekvensen heraf i deres skriftsyn. De mente – som Rørdam udtrykte det –, at det er gennem skriften, »apostlene lærer dem, der bliver Herrens disciple, at holde alt, hvad han har befalet, de har dermed lagt den grundvold, som vi skal bygge på«. Også Otto Møller talte om lydighed over for apostlene, der var bemyndigede til og rustede til at gengive »hele sandheden fra ham«. Hoff mente, at vi lige så godt skriftligt som mundtligt kan modtage befalinger, at vi altså gennem skriften får befalinger angående vort kristelige levned. Og *J. H. Monrad,* redaktør af *Dansk Kirketidende* sluttede sig til disse synspunkter, da han i en strid med professor *P. Madsen* erklærede, at videnskaben handler forkert, når den »tager på den hellige skrift som på et stykke gammelt litteratur i stedet for som på Guds åbenbaring«.

Debatten viste med tydelighed, hvor svært det var for universitetsuddannede teologer at frigøre sig fra det rådende protestan-

tiske skriftsyn. Andre grundtvigske præster som *Morten Pontoppidan* og *T. Skat Rørdam* tog afstand fra den kirkelige anskuelse, fordi de anså den for en dogmatisk læresætning, der hindrede en »fri« og »åben« kristelig livsholdning, og det uanset at Grundtvig aldrig havde gjort den til et stykke dogmatik, men alene gennem personlig erfaring havde oplevet dåbsordet som både livets og lysets kilde og alene påberåbte sig, at den kristne menighed gennem alle tider har gjort den samme erfaring. Han mente, at vi gennem dette ord kan lære Gud at kende og få et levende fællesskab med ham i hans menighed. Det, som disse præster kaldte åbenhed, førte bort fra det centrale i Grundtvigs syn. Bredden gik ud over dybden, for nu at citere Anders Nørgaard.

Samtidig må det ikke glemmes, at der mange steder i de grundtvigske menigheder blev levet et rigt fællesliv i troen på det livets ord, der tales til os i dåb og nadver, og ofte blev det til vidnesbyrd, der virkede dragende og oplysende på mange mennesker.

Den grundtvigske renæssance i vort århundrede

I 1910 blev der oprettet en valgmenighed i Skanderup-Hjarup og som præst blev den unge *Anders Nørgaard* ansat. I de følgende år blev der sluttet et venskab mellem ham og *Aage Møller,* der var lærer på Skamlingsbanke højskole. Senere blev *J. Th. Arnfred,* der var civilingeniør og lærer på Askov Højskole, optaget i kredsen. Nørgaard var i gang med et grundigt studium af Grundtvigs skrifter, og drøftelserne mellem de tre venner handlede om, hvordan den udvandede grundtvigske bevægelse kunne føres tilbage til kilderne. At en alvorlig kamp ville blive nødvendig, indså de klart. Efter sigende delte de opgaverne imellem sig, så Nørgaard skulle tage sig af den kirkelige kamp ud fra ordene: »Kun ved badet og ved bordet«, Aage Møller skulle føre den folkelige

kamp ud fra det tilsvarende Grundtvig-ord: »Kun ord, der går i sagn og sang«, mens Arnfred skulle se at blive forstander for Askov højskole, der dengang ansås for et betydningsfuldt grundtvigsk hovedfort. Der havde tidligere for Arnfred været tale om en præstestilling ved Ubberup Valgmenighed, der kunne være kombineret med en lærerstilling på Liselund Menighedsskole, og Aage Møller og Nørgaard var skuffede, da han sagde nej dertil.

I 1921 rejste Aage Møller sin højskole i Rønshoved ved Flensborg Fjord. Han var skuffet over grænsedragningen i 1920 og ville nu prøve at rejse en højskole, der kunne få samme betydning for Sydslesvig, som Askov havde haft for Nordslesvig under fremmedherredømmet. Her skete det afgørende gennembrud for hans syn på den folkelige livsoplysning. Der var især to skrifter, der fik betydning for hans selvopgør, nemlig Grundtvigs *Nordens Mytologi* og hans Verdenshistorie, der begge vidnede om Grundtvigs tro på, at »Guds førelse af menneskeslægtens levnedsløb forud for Kristi fødsel var en forberedelse til hans liv og gerning, og (at) historien efter bar præg af ham, for ham eller imod ham«. Hele historien vidnede for Grundtvig om »Guds arbejde med menneske og folk efter en plan, han har lagt til et dådrigt liv og til frelse fra fortabelse, så af det hele, som Gud har skabt, går kun fortabelsens æt fortabt«. Men højskolefolkene i det andet slægtled, dvs. fra tiden omkring århundredskiftet, forlod både mytologien og verdenshistorien. De fortalte ikke længere myter, der som udtryk for folkenes ungdomsdrømme har en evne til at vække de unge elevers egne drømme, og de fortalte ikke om Guds styrelse af alle folkenes og hele menneskeslægtens historie. Holger Begtrup brød både med myterne og verdenshistorien og gik over til at fortælle 1800-tallets Danmarkshistorie. Men mytologien er ikke blot begyndelsen til al historie, den oplyser tillige hele den fortsatte historie, som den forløber efter

Guds plan med folkene og menneskeslægten, for ingen mennesker og intet folk kan i sin senere livshistorie udrette mere eller andet, end det i ungdomstiden drømte. Derfor er myterne så betydningsfulde, og Aage Møller kunne da også henvise til Grundtvigs egne ord:

Kun ord, der går i sagn og sang
fra mund til mund i folkevang,
opholder folkelivet,
i folkets egne gamle ord
kun folkelig oplysning bor,
af folkeånden givet.

Da Arnfred i 1928 blev forstander på Askov, trak han sig ud af kampen. Venskabet med de to andre holdt livet ud, men som ansvarlig for landets betydeligste højskole mente han ikke, at han kunne forsvare at gøre den til fæstning for en »ensidig« grundtvigsk kamp. Det kunne skade den brede tilslutning, skolen da havde vundet i store dele af det danske folk.

I det kirkelige liv havde allerede *T. Skat Rørdam i* i Ryslinge med sine forbehold over for trosbekendelsen åbnet for en liberal-teologisk strømning inden for de frie menigheder. I samme retning virkede grundtvigske højskolefolks studiebesøg i England, hvorfra de hjembragte megen sympati for kvækersynspunkter, pacifisme og internationalisme. Dertil kom det røre, som den fra USA hjemvendte *Karl Nielsen* vakte i grundtvigske kredse, bl.a. støttet af Begtrup. Han var en glødende taler, stærkt subjektiv i sin følelsesfulde forkyndelse, og han stødte snart sammen med Aage Møller, da han erklærede, at Grundtvig var en tidshistorisk skikkelse, som man ikke kunne være bundet af. Aage Møller og Anders Nørgaard ville jo på tværs af et sådant synspunkt føre en

kamp for Grundtvigs kirkesyn og for en højskole på folkeåndens grund.

Mere afgørende for det kirkelige billede i mellemkrigsårene var imidlertid den såkaldte Tidehvervsbevægelse. Også den ønskede en reformation i kirken og ville med hård hånd fjerne alle lag af pietisme, moralisme og religiøsitet, som især gennem Indre Mission og den kristelige ungdomsbevægelse havde lejret sig oven på det rene evangelium. Den begyndte derfor en hensynsløs kamp mod alt menneskeværk som bibeldyrkelse, lovreligion og »kirken«s indbildte autoritet til at udtale sig på Guds vegne om aktuelle og samfundsmæssige spørgsmål. Bevægelsen var inspireret af den schweiziske (calvinske) teolog *Karl Barth,* men var ikke slavebundet til ham og hentede også inspiration fra Luther, Dostojefski og Søren Kierkegaard. Grundsynspunktet var menneskets totale skyld og dermed totale afhængighed af Guds nåde i Kristus, forkyndt gennem evangeliet. Forkyndelsen fik derfor den afgørende plads i gudstjenesten, mens sakramenterne i grunden kun blev forstået som en anden form for forkyndelse. Grundtvig var kun en tidshistorisk skikkelse, som man ikke havde noget forhold til, og man havde en dyb mistillid til alle vækkelser, også til den grundtvigske.

I anledning af 150-året for Grundtvigs fødsel fremdrog imidlertid *Tage Schack* i *Tidehverv* følgende ord af Grundtvig fra 1814: »Dersom ikke det danske præsteskab rejser sig til kamp for ordet og troen, da er der ingen kristen kirke i Danmark«. Gennem Schacks citat blev jordbunden beredt for et møde mellem unge tidehvervske teologer og Anders Nørgaard, og det fortsattes i de følgende år på talrige møder og konventer.

Som et modtræk mod Nørgaards virke for det grundtvigske kirkesyn blandt de unge teologer indbød valgmenighedspræst *Niels Petersen* i 1937 til et møde på Vallekilde om »Menighed og

Folk«. Blandt ordførerne var en del tidehvervsk prægede præster, bl.a. afviste *Knud Hansen* Grundtvigs ord »Menneske først –« og erklærede, at forholdet måtte være det omvendte: Kristen først, evangeliet først. Kun på dets grund kunne man være sandt menneske.

Anders Nørgaards flid var utrolig. I disse år skrev han trebinds værket om *Grundtvigianismen* og en række andre bøger, hvoraf nok *Protestantismens Grundskade* er den betydeligste. Med stor kraft og klarhed i polemikken undsagde han her protestantismen og dens skriftsyn. Har den ret i sit skriftsyn, så har Søren Kierkegaard også ret, når han påstår, at Ny Testamentes kristendom ikke eksisterer i kirken, og at kun »hin enkelte« ved en »eksistentiel kraftanstrengelse« kan gøre sig samtidig med Kristus. Men hvis Grundtvig har ret i, at der er en Kristi menighed til, som »var før bibel og embede« i kraft af Herrens egen nærværelse i ordet ved dåb og nadver, hvordan kan så pavedømmet eller skriften gøres til grundlag for kirken? Hans modstandere kan påstå, at han ikke var protestant, og der er ingen grund til at modsige dem, men alene til at pege på, at skriften kun er »måneskin«, mens Guds eget levende ord til os i menigheden er solen selv.

Nørgaards kraftige personlighed og utilslørede angreb på protestantismen vakte modvilje hos mange af de unge teologer, så konventmøderne ebbede efterhånden ud. I stedet kom så bøgerne. Også de vakte modsigelse, og Nørgaard blev beskyldt for både dogmatisme og dømmesyge. Men der var dog betydelige kredse i den grundtvigske verden, der sluttede op om hans og Aage Møllers kamp, og den »grundtvigske renæssance« førte til flere møder i 1936-37 på Kerteminde, Snoghøj og Rønshoved højskoler, der alle sluttede op bag selvbesindelsen. Det må også nævnes, at Sune Andresen i 1940 åbnede en ny højskole på Engelsholm, der i sit syn lå på linie med de førnævnte. Andre høj-

skoler sluttede sig siden til, og Sune Andresen udgav i 40'rne tidsskriftet *Dansk Tunge,* hvori især han og Aage Møller forfægtede selvbesindelsens synspunkter. Også Studenterkredsen i København blev i disse år præget deraf.

På alle møderne var Aage Møller og Nørgaard talere, og der blev i disse år stillet store krav til deres arbejdsevne. Hos Nørgaard modnedes efterhånden en tanke om, at der burde oprettes en grundtvigsk kirkeskole som et kraftcentrum for kirkelig og folkelig oplysning ud fra Grundtvigs syn. Her skulle både teologer og lægfolk kunne møde synet.

Da *Niels Dael* på Liselund i 1942 talte om at finde en afløser, søgte Nørgaard at overtale ham til at give plads for en sådan kirkeskole, men frygten for »dogmatisme« og ønsket om »åbenhed« var for stor, så resultatet blev negativt.

Andre af Liselunds venner så dog anderledes på sagen, bl.a. provst *Holmgaard* og pastor *Arne Christoffersen,* begge Slagelse. Og da Nørgaard efter det skuffende møde på Liselund besøgte Holmgaard, gav han udtryk for, at han ikke selv havde kræfter til at virkeliggøre kirkeskoletanken, og at de to præster nu sammen med to andre, han havde drøftet sagen med, pastor *Johs. Fog,* Svendborg, og højskolelærer *Poul Engberg,* Askov, måtte tage fat på opgaven. Alle fire gav ham da dette løfte.

Højskolebladets redaktør *Helge Skovmand* var afvisende over for kirkeskoleplanen, men en positiv holdning mødte de hos Snoghøj gymnastikhøjskoles ledere *Jørgine Abildgaard* og *Anna Krog.* Og det var til dem, Nørgaard i sit sidste leveår satte sit håb. I maj 1943 døde han imidlertid pludseligt, og den tyske besættelse med bl.a. beslaglæggelse af Snoghøj og undtagelsestilstanden i Danmark efter august 1943 satte foreløbig lås for videre arbejde med planerne. I 1946 udarbejdede forstander *Martin Nielsen, Videslet,* et udkast til en kirkeskole og indkaldte til et »vennemøde« på Snoghøj, hvor bl.a. Otto Holmgaard og Sune Andresen talte om

kirkeskoleplanen. Holmgaard og Christoffersen havde også udarbejdet en plan, og det samme gjaldt Johs. Fog. Der blev nedsat et udvalg, der indkaldte til et møde den 27. november 1946 i Odense med Holmgaard som taler. Resultatet blev nedsættelsen af *Dansk Kirkeskoleudvalg* med Holmgaard som formand, med biskop H. Øllgaard og pastor Poul Øllgaard samt bl.a. Aage Møller, Jørgine Abildgaard, Sune Andresen og Poul Engberg som medlemmer.

I 1947 forelagde Aage Møller en plan for udvalget om en »kirkehøjskole« på Snoghøj som en art udvidet højskole med et fem måneders kursus, begyndende november 1948. Planen blev vedtaget og gennemført med Aage Møller som leder. Som lærere tilknyttedes sognepræst *Jørgen Jensen,* Thorstrup, dr. teol. *Henning Høirup,* sognepræst i Ejby, og frimenighedspræst *Fredslund Andersen,* Holstebro. Det første kursus samlede 14 elever, det næste kun 10, og derefter måtte planen opgives på grund af svigtende deltagelse.

Dansk Kirkeskoleudvalg af 1946 har i årtierne siden virket gennem årlige folkelige og kirkelige møder på Snoghøj, gennem hyppige teologkurser og i de senere år gennem kurser vedr. det folkelige ungdomsarbejde og om folkelighed og politik, ligesom der har været afholdt egnsmøder om skolespørgsmål. Dertil kommer udgivelse af og støtte til en række bøger og skrifter.

Som nævnt havde Aage Møller og Anders Nørgaard delt fronten mellem sig, så Nørgaard sloges for det kirkelige syn og Aage Møller for det folkelige. På en måde blev denne deling skæbnesvanger for Nørgaards vedkommende, fordi den i hans drøftelser med teologerne og i hans bøger førte til en svækkelse i den samlede Grundtvig-fremstilling, især i forhold til Grundtvigs stærke understregning af, at Gud som *skaberen* trods syndefaldet stadig er virksom i det enkelte menneskes og i folkenes historie.

At altså den første trosartikel er en virksom realitet. For Grundtvig gaves der to åbenbaringer fra Gud: den historiske, der er den samme som skabelsens åbenbaring, og den kristne i menigheden. Fra begyndelsen var det Guds bestemmelse i skabelsen, at mennesket skulle nå sit mål – den fulde tilegnelse og forståelse af livet i Guds fællesskab – gennem en historisk udvikling. Og endnu lyder trods synd og død skabelsens ord om menneskets bestemmelse i folkenes historiske liv og myter, i deres sagn, sange og eventyr. Denne historie blev vel skadet ved syndefaldet, men ikke derfor opgivet af Gud. Og Gud sendte sin søn Kristus til menneskene, som han endnu lever iblandt i sin menighed, for at denne historie kan fuldbyrdes.

Grundtvigs tro på Guds folkelige åbenbaring gennem historien måtte på afgørende måde stride imod Tidehvervsteologernes tale om menneskets totale udleverethed til synd og fortabelse. Men en sådan konfrontation kom ikke frem i Nørgaards bøger og debatter med teologerne. Næppe fordi han ikke vidste derom, for det gjorde han afgjort personligt, men fordi han i kampen for Grundtvigs syn på ord og skrift måske ikke følte det som en hovedsag at tage den *anden uenighed* op med dem om skabelsessynet. På dette punkt gik han til en vis grad ind på modpartens forudsætninger om menneskets totale syndighed, der fordærver alt og netop ikke mindst fordærver menneskers og folkeslags poetiske længsel efter det tabte paradis og deres historiske kamp for at virkeliggøre det. Det »religiøse« eller poetiske var jo netop for Tidehverv det fordærveligste af alt.

Grundtvigs folkelige syn betød *ikke*, at mennesker kunne gøre sig fortjent til frelsen (»Kristendom vi for intet få, det er den pure lykke«), men at folkenes poetiske anelser indeholder en viden om, hvad evigt og guddommeligt liv er for noget, f.eks. i de kærlighedens fællesskaber, vi erfarer.

Dette syn var Aage Møller vogteren af, og det føjede sig for ham levende sammen med Grundtvigs kirkelige anskuelse.

Poul Engberg født 1908. Cand jur 1931. Højskolelærer i Askov 1934. Forstander på Købmandshvile højskole 1951. Forstander på Snoghøj nordiske folkehøjskole 1958-73. Valgmenighedspræst i Mellerup 1968-1980. Frimenighedspræst i Rønshoved fra 1976. Bøger: Romantikken og den danske højskole 1940, Nordens Højskoler 1948, C. P. O. Christiansen 1952, Nordiske breve fra Jørgen Bukdahl 1976, Den Danske Sag 1977, Grundtvig og det folkelige oprør 1980, Frihed og fællesskab i Norden 1982. Adresse: Fjordvejen 144, Rønshoved, 6340 Kruså.

Skal den grundtvigske reformation fortsættes?

Af Helge Noe-Nygaard

Da grundtvigrenaissancen løb af stabelen i 30'erne, var jeg et ungt menneske, som omfattede foretagendet med en blanding af begejstret tilslutning og vag kritik. Jeg omgikkes med planer om at skrive en artikel med den titel, som står over disse linier, inspireret af, at Grundtvig kaldte en række indlæg, han skrev i *Maanedsskrift for Christendom og Historie* i 1830-32 for: *Skal den Lutherske Reformation virkelig fortsættes?*

Jeg fik ikke virkeliggjort mine planer. Det blev ved den udmærkede titel, som for mig indebar, at virkelig tilegnelse måtte gå hånd i hånd med kritik og videreførelse.

Andet arbejde lagde i nogle år beslag på alle mine kræfter. Da jeg siden blev præst, havde jeg meget at indhente, og mit teologiske arbejde var fra hånden og i munden, bestemt af kampen for, så på et felt og så på et andet, at rydde plads for det menighedssyn, jeg levede ud fra, og holde mig den uhistoriske skriftteologis værste angreb fra livet.

Lad mig da nu på mine gamle dage, efter at jeg i en menneskealder har været præst i en grundtvigsk menighed på godt og ondt, vove at sætte denne udmærkede overskrift over en artikel, ikke som den, der ejer det færdige svar, men som en af dem, det ligger stærkt på sinde, at der måtte blive lagt kræfter i at arbejde med dette spørgsmål. Det er for mig at se af helt afgørende betydning.

Jeg opfatter min opgave sådan, at mens unge teologer gør rede for, hvorfor man i dag kan være bekendt – ja er nødt til – at give sig af med Grundtvig – også kirkeligt – uden at man på

forhånd er placeret som bagstræver, skal jeg prøve ud fra erfaring og fornemmelse på et jævnere og mere folkeligt plan at pege på, hvor det for mig at se brænder på, og hvor en samtale måtte være ønskelig. Jeg kan ikke undgå at komme ind på emner, jeg før har behandlet.

Når *Kirkens Genmæle* her udgives som jubilæumsskrift, må meningen være at lade det stå som banner for den kirkelige anskuelse, som indvarsledes ved det skrift. Når jeg skal prøve at sige lidt om synets betydning i en nutidig sammenhæng, må det nødvendigvis dreje sig ikke blot om dette første kampskrift, men om synet i sin helhed.

Det forekommer mig, at der er tegn i sol og måne på, at overskriftens spørgsmål kan besvares med et ja. Mens Grundtvigs centrale tanker i det meste af min tid blandt de toneangivende har været stuvet til side til fordel for skiftende skriftteologiske moderetninger uden sans for historie og skabelsessyn, er der i de senere år ved at ske et nybrud. Ny teologiske strømninger herhjemme og i udlandet gør, at man med ét blandt yngre teologer er ved at genopdage Grundtvigs historiske kristendomssyn.

Spørgsmålet er så, om man griber så dybt, at der med rette kan tales om at fortsætte, og om man fortsætter i den rigtige retning.

Som ethvert væsentligt bidrag til kirkens og folkets historie ligger Grundtvigs betydning i den måde, hvorpå han fik lykke til at tale et ord ind i sin samtid. Det er især Grundtvigs samtale med vækkelsen i vort folk, som blev så frugtbar, at den er værd at mindes og søge inspiration i.

Hans genopdagelse af kristendommen som en historisk virkelighed, vi er døbt ind i, blev til hjælp for vækkelsen, især på to måder: *Udadtil* derved, at han gav den værktøj i hænde i sin frigørelse fra umyndiggørende præster og skriftteologer. *Indadtil* derved, at han hjalp til, at det blev kristendom og Kristusfælles-

skab, der kom til at stå i centrum, og ikke personlige følerier og sekterisme. (Disse forhold er der andetsteds gjort udførligere rede for).

Hvad så i dag? Lad os et øjeblik standse op ved Grundtvigs forhold til Luther. Sammenholder man hans forsøg på med åbenbar kritik af detaljer at fastholde Luthers dybeste anliggende med holdningen hos datidens skriftteologer, er det indlysende, at han er helt anderledes nær ved Luther end de. Det at han ville fortsætte, hang sammen med alvoren i hans tilegnelse.

Måtte vi idag i forholdet til Grundtvigs syn med tilsvarende kærlighed til arven og alvor i opgøret med hans tanker kunne fortsætte i hans spor. Med kritik af detaljer (som 40-dages-teorien) skære ned til det centrale.

Først et par ord om vort åndelige klima.

Mit eget menneske.
(Forsøg på et signalement af senindividualismen)

Verdensklogskab er mit navn,
derfor stræber jeg at knytte
hele verdens sande gavn
til hver enkelts egennytte.
Glipper det, som let kan ske,
er det dog en stor idé.
(Grundtvig)

Jeg skal afholde mig fra et historisk tilbageblik og holde mig til nutiden.

Selv om individualismens epoke er ved at løbe ud i den forstand, at den ebber ud i toppen, at man på det teoretiske plan begynder at få øre for nye tanker, hvori indgår samliv, historie og sprog, er vor faktiske situation, at individualismen har sejret i

bredden i en hidtil ukendt grad. Har gennemsyret det halvbevidste og ubevidste, er gået i blodet.

Tanken om, at jeg er mit eget menneske, at det gælder mig og min udvikling, at jeg skal realisere mig selv og gøre andre til midler for min udfoldelse og lykke, er udtalt eller uudtalt til stede overalt i nutidsmenneskers måde at omgås. Man er en forbruger af moder og tanker, at muligheder og mennesker.

Et andet af tidens dogmer er, at der ikke er nogen egentlig forskel på sandt og løgn og ondt og godt, det er en smagssag, et spørgsmål om, hvad standpunkt jeg nu vil vælge.

Ført ud i sin konsekvens førte det til påstanden om, at jeg frit kan vælge mit liv ud af intetheden. At livet i sig selv er meningsløst. Absurd.

Når det er nødvendigt at nævne disse fortraskede ting endnu en gang, er det, fordi det er disse ubevidste dogmer, der leves efter på trods af forskellige flotte ord med andet indhold.

Der er mode i at tale om økologi og solidaritet og kollektive hensyn. Men som oftest afsløres de fede ord brat, når det gælder opnåelsen af personlige mål, økonomiske, politiske, familiemæssige. Man er rede til at gøre andre til midler for sig selv, behandler anderledestænkende som mindreværdige i en grad, som minder om racisme. Lever som forbruger af muligheder og mennesker. Egoisme betragtes som en dyd og en menneskeret. Man ser ikke i øjnene, at liv i sit væsen er samliv.

I kollektive sammenhænge reduceres mennesker til arbejdskraft eller til partifæller eller organisationsfæller, som kan fremme ens interesser.

Individualismen har medvirket til, at farisæisme er bleven vor tids livsform og folkereligion. Når fra tid til anden alt skal laves om og vige for nyorientering, viser det sig at bestå i at sætte en ny farisæisme i stedet for den gamle.

Farisæisme udspringer af livsangst. Når man ikke tør møde virkeligheden, som den er: et samliv, et fællesskab, hvor vi modtager vort liv, og hvor vi altid skylder liv og kærlighed og ansvar væk, hvor livet rent faktisk er krævende og uoverkommeligt, så er det, at man prøver at sætte love og regler og færdige meninger i stedet.

Derfor farisæernes tilflugt til loven og udførelsesbestemmelserne, derfor ideologernes flugt fra det faktiske næsteansvar ind i de færdige svar og regler og fremgangsmåder. Hvad enten det drejer sig om gammeldags moralister eller om hævede venstrefløjspegefingre.

Derfor tendensen til at lade specialister bestemme, hvad der er moderigtigt, det være sig med hensyn til klæder eller åndsliv. Kulturen må kultureliten tage sig af og levere grydeklart åndsliv til forbrugerne.

Mit slægtleds orthodokse, forstandstunge tidehvervspåvirkede forkyndelse kom i stigende grad, uden at man ænsede det, til at imødekomme denne trang til umyndiggørelse.

Skriftteologernes pavedømme er så sandelig ikke noget, der hører fortiden til. Forbrugeren har skaffet sig paver for at tilfredsstille et af sine behov. På flugt fra sit eget ansvar.

Højkirkeligheden prøver ligefrem bevidst at imødekomme dette behov. Ligesom de politiske ideologer gør det fra andet hold.

De løsninger på tidens problemer, vi sædvanligvis møder, bygger gerne på forbrugermentaliteten. Psykologen siger: Du

skal acceptere dig selv og blive effektiv. Meditationen siger: Du skal erkende dig selv og blive effektiv. Eksistentialisten siger: Du skal fatte, at det er i orden med dig. Karismatikeren siger: Du er tørret ind, du skal fornemme det indre brus i sjælen. Organisationsmanden siger: Vi må iværksætte flere aktiviteter, så vi har noget at vise frem.

De svar, vi er vante til, prøver at tilfredsstille vore behov – giver med andre ord individet medsigelse. Men sæt nu, det er modsigelse, vi trænger til!

Guds menneske

Han kom til sit eget, men hans egne tog ikke imod ham.

I det øjeblik det går op for et menneske, at menneskeliv er samliv, er skabt som fællesliv, vil det også få brug for Grundtvigs klare ordteologi. Men ikke en dag før. Så længe man vader rundt i individualismens verden, vil man ikke fatte en pind af Grundtvig. Individualismens flugt fra virkeligheden skal modsiges: Du er ikke din egen, du er af Skaberen sat i en forhåndssammenhæng med den øvrige skabelse og med nogle andre mennesker, et sted, hvor du modtager livet, og hvor du skylder det væk, dette er din virkelighed, hvad enten det passer dig eller ej.

Inden jeg går ind på et par områder, hvor det for mig at se især brænder på, skal jeg kort opridse Grundtvigs ordteologi.

Ord og ånd

Hvad er ånd? Når vor tid taler om ånd, er det ofte en meget luftig tale. Det er noget med særlige oplevelser af brus i sjælen, noget skønt for åndsmodtageren, for ikke at sige forbrugeren.

For Grundtvig betyder ånd livsfællesskab formidlet ved ord. Ånd og ord kan for ham ikke skilles ad.

Udgangspunktet for hans ordteologi er Johannes-evangeliets første kapitel. I det hele var for Grundtvig som for Luther Johannes-evangeliet hovedevangeliet.

I *Kirkespeil* (2. udg. s.18) refererer Grundtvig Johannes-prologen. Han nævner som hovedoverskrifter i sin gengivelse: Skaberordet (v.1-3), Lysordet (v.4 og 5), Livsordet, som blev Kiød (v.14) og boede iblandt os, og som siden blev Ånd og bor i Herrens Menighed.

Jeg vil gerne standse lidt op ved Grundtvigs forståelse af Johs. 1, 4-5, det, han kalder Lysordet. Det lyder i den nugældende oversættelse: »i det (altså ordet) var liv, og livet var menneskenes lys. Og lyset skinner i mørket, og mørket fik ikke bugt med det.« Det er ud fra dette sted, at det går op for Grundtvig, at det er *ordet,* som er det egentlige gudbilledlige i mennesket. Ordet, talen, sproget som fællesskabets hovedredskab. Hvad enten det gælder fællesskabet mellem mennesker indbyrdes eller fællesskabet med Gud.

At mennesket er et åndsvæsen, vil sige, at det er skabt til at leve et fællesliv formidlet ved ord.

Det er værd at mærke sig, at for Grundtvig har ånd altid i sidste ende Gud til sin kilde, han er usynligt til stede i ethvert ægte ordets fællesskab.

I *Kirkens Genmæle* hentydes til disse grundvilkår med bemærkningen om, at selv om løgnen er gammel, er sandheden dog altid én dag ældre.

Jeg vil i min fremstilling i det væsentlige holde mig til ovennævnte sted fra *Kirkespeil* suppleret med et par digte fra *Sangværket,* som også bygger på Johannes-prologen.

»Gud taler, så det sker« (*Sangv.* I 81) er et langt læredigt på 42 vers.

Første del af digtet handler om mennesket som Guds skabning. Han skildrer, hvordan Gud skaber ved sit ord, og videre,

hvordan han opretholder menneskelivet ved hjælp af ord. Skabelse er ikke bare en fjern fortid. Nej, der er tale om *lyset,* der skinner i mørket, om en afhængighed af et gudgivet vilkår, der hænger sammen med, at vi er skabt til ord og ånd, at Gud lyser i ordet, hvor det redeligt bliver redskab for, at mennesker mødes.

Vort livs mening udtrykkes sådan i vers 3:

Thi leve af Guds Ord,
som er, hvad Det vil være
og lyse til Dets Ære
Med alle Himlens Hære
Vi Småfolk på Guds Jord.

Det er en klar hentydning til 5. Mosebog 8,3. Når Grundtvig her taler om at leve af Guds ord, er det ikke kristendom, der tales om – og det er da slet ikke bibelen, der menes.

Det drejer sig om vore kår som mennesker skabt i Guds billede. At vi som ordvæsener lever i Gudsafhængighed, enten vi ser det i øjnene eller ej, derved at vi er skabt med ordet i vor mund.

Ånd og åndedræt hører sammen. Ånd kan kun virke i ord, og ord skal udtales med åndedrættet, med »kødtungen«, som han andetsteds udtrykker det.

Derfor bliver ånden i en vis forstand også »kød« hos det gudskabte menneske ved, at ordet skal udtales, gøres konkret. Grundtvig kalder et sted ordet for åndens legeme.

Salmen *Ordet var fra Arildstid* (*Sangv.* I 55) er et digt med 10 vers, som handler om det samme også ud fra Johannes-prologen. De første syv vers handler om »lysordet« altså menneskeordet, lagt os på tunge af Den Højeste som et vidnesbyrd om, at vi er skabt som åndsvæsener. Digtet understreger, at det drejer sig om det talte ord: »Ordet, som det lyder!« ordet som hændelse. Vers 7 lyder:

Af Guds Ord en Efterklang
Alle Fugle sjunge,
Af det lagdes Ord og Sang
På vor bløde Tunge,
Ordet, som en Bølge-Gang
Ordet, som en Haufru-Sang,
Ordet, som det lyder.

Når Grundtvig her taler om Guds ords efterklang på vor bløde tunge, tænker han på vort folks sprog og historie, på sagn og sange og eventyr, vort Gamle Testamente.

Vi er skabt i Guds billede hver især, men vi er også skabt i Guds billede som folk. Den folkelige sammenhæng, vi er sat i på forhånd, er gudgiven.

Trods synd og død er vi omgivet af Guds gaver i vor sammenhæng.

Som ord-væsener, skabt til fællesskab, har vi en historie. Sproget er et resultat af den, men samtidig er det en forudsætning for, at historien kan bringes videre til en efterslægt, forudsætningen for, at der kan blive et levnedsløb.

Lad mig gøre det lidt konkret ved at nævne den myte, Grundtvig elskede mere end alle andre som Danmarks grundmyte, fortællingen om Kong Skjold.

Folket er i nød, de gode græder og de onde ler. Alle føler, det står ilde til. Da kommer der et skib med en lille dreng alene om bord – omgivet af guld og våben og andre gaver. De opfatter ham som en god gave fra guderne til Danmark i nøden. De kårer ham til konge. Og der bliver atter forskel på ondt og godt i Danmark. Da han bliver gammel, sætter de ham om bord, og han sejler tilbage, hvor han kom fra.

Fortrøstningen til, at bag om nød og håbløshed og nat er Gud der med sin kærlighed og sit håb – den fortrøstning havde

Grundtvig genvundet hos Kristus. Derfor kunne han med fornyet klarsyn og kraft forkynde det folkelige håb.

Når Grundtvig kunne tale om gyldenåret for Danmark, svarer det til, når Israels profeter talte om messiasriget med ret og fred og glæde, virkeliggørelsen af det gudgivne folkelige håb.

Kong Skjold er ikke bare et minde, han er en forjættelse om Guds trofasthed mod Danmark i nødens stund. Derfor har Grundtvig digtet en lang række sange om kong Skjold.

Den, som bærer prisen *Lytter, I, som end har Lyst,* er smidt ud af den nyeste højskolesangbog. I dens sidste vers understreger ordet »Hidindtil« den bevidste parallel til Det gamle Testamente (1. Sam. 7, 12 Eben-Ezer: Hidindtil har Herren hjulpet os).

For Grundtvig hører kong Skjold-sagnet med, når han siger, at vi skal leve af guds ord. Det er Guds Ords efterklang på vor bløde tunge.

Vender vi tilbage til digtene fra Sangværket over Johannesprologen, går de jo så videre til, at Ordet blev kød.

I det sidstnævnte af digtene kaldes Kristus for »Guds ja« til os. Om ånden hedder det i vers 9:

Åndens Røst kun råder Gud
Hjertets, halv vor egen,
Lyder med i Julebud,
Ligner Strenge-Legen,
Svarer som en Efter-Klang
Til Guds Engles Jule-Sang
Alt som Ordet lyder.

Billedet er jo det, at strengeinstrumenter kan svare igen på en anslået tone. Sådan synger hjertet med på den tone, Ånden anslår.

Jeg minder om, at det græske ord for bekende (homologeo) egentlig betyder »sige det samme som«.

Gud har i Kristus sagt ja til os, som dåbens ord forkynder os det – og hjertet svarer ja tilbage som en efterklang.

For Grundtvig er dåbsordet, Guds navn, et hovedredskab for Guds Ånd til at levendegøre for os, at hovedsagen ikke er vore præstationer, men hans gerninger til vor frelse (Det er der andetsteds gjort rede for).

Når jeg har brugt tid på skabelsessynet, er det, fordi jeg har en fornemmelse af, at der her er nogle ting, der eventuelt kan komme i samtale med visse løse ender i tiden. Jeg vil prøve på at pege på et par steder, hvor jeg mener, det er tale ind i tidens problemer.

Fagre ord

Når vi blader i en gammel højskolesangbog, er der en del sange, som vi glade sang i 20'rne og først i 30'rne, som vi føler usyngelige i dag. På grund af 9. april i 40 og på grund af et stykke historie frem til i dag. De virker på os som tom svulst, der var ingen dækning for ordene, viste det sig. – Andre sange holdt bedre.

Den stumme ånd

Det er slemt, hvor vi ved vor svigten tømmer ord for kraft. Men der er en ting, som er værre endnu, det er, hvis vi undlader at sige det, der skal siges.

I teksten til Tredie Søndag i Fasten hører vi om, at Jesus uddriver en ond ånd, og den var stum.

For mig at se er den største nød i vor tid den stumme ånd. En direkte følge af, at man betragter mennesket som et klogt dyr. I

Seebergs roman *Ved Havet* siger en af personerne: »Det er ikke mennesket, der nedstammer fra aberne, det er omvendt.«

Han skildrer i bogen en række mennesker, som tager til stranden og søger det tidløse liv i nuet, »dåb i glemsel og evighed« for at citere Thøger Larsen – mennesker på vej tilbage til dyrestadiet, det stumme, historieløse stade.

Jeg tror, at en stor del af vor tids nød hænger sammen med, at mennesker er bleven stumme, når det gælder om at udtale de ord, der kommer fra hjertet og går til hjertet.

Det hører nemlig til sandhedens væsen, at den skal komme til orde – den er et liv, der leves mellem mennesker, den har sit liv i ordet. På kødtungen.

Løgn kan godt trives i tavshed og fortielse. Der trives den som ål i mudder. Den kan trives i søvngængeragtig underkastelse under herskende normer. Men til sandhed hører det at komme til orde, det er en del af dens liv.

Det samme gælder kærlighed, også den har brug for at komme til orde, hvis ikke den skal visne bort.

Jeg har for nylig læst et par danske romaner, som har gjort et stærkt indtryk på mig. Det drejer sig om Jens Smærup Sørensen: *Skoven nu* – og Martha Christensen: *I den skarpe Middagssol*. Begge skildrer på vidt forskellig måde ægteskaber, der smuldrer, visner af mangel på ord.

Fordi man mener, mennesket blot er et klogt dyr, bliver sandhedens og kærlighedens ord ikke sagt. Man glemmer, at mennesket er skabt til fællesskab.

Det skal naturligvis ikke forstås derhen, at man ingenting siger. Man kan godt dække sig bag mange ord og så alligevel være stum om det, der egentlig trænger til at blive sagt.

Man kan tænke på familiefester, sølvbryllupper og lign. Mens der før i tiden blev sunget sange efter *Højskolesangbogen* og holdt forskellige taler, er det nu regelen, at det hele overlades til en ung

mikrofonmand og hans professionelle påfund – dertil kommer nogle købte sange, den ene værre end den anden. Fællesskabets ord udebliver. Det får være eksempler nok.

Hvis kærlighedens og sandhedens ord, der skulle fylde huset, skulle skabe fællesskab mellem mennesker, hvis de udebliver, så kommer tidens uånder og tager det tomme hus i besiddelse – det være sig stoffer eller alkohol, fartberuselse eller sexeventyr, forbrugerræs eller arbejdsnarkomani, eller flugt ind i politiske utopier eller brølende musik. Hvor der ikke er ånd og ord, vil der før eller siden flytte uånd ind. Den stumme ånd. Tomt får huset ikke lov til at stå.

Sandt og løgn

Er der forskel på sandt og løgn og ondt og godt? For mig at se overses for tit vigtigheden af dette spørgsmål.

Det almindelige syn i dag er, at spørgsmålet om sandt og løgn og ondt og godt beror på et valg – en vilkårlig personlig stillingtagen.

Envangeliets syn er et andet. Ingen af de tre mænd, som kom om ved den halvdøde mand, der lå på vejen mellem Jeriko og Jerusalem, var skyld i, at han lå der – *da de kom*. Men de to af dem var skyldige i, at han lå der, da de gik.

De blev skyldige, ikke ud fra et valg, men ud fra en situation, som havde valgt dem. Vi bliver skyldige bare derved, at der er mennesker omkring os.

Det drejer sig ikke om bestemte normsæt, vi kender, og som ofte skifter fra folk til folk og fra tid til tid. Det drejer sig om, at vi på forhånd – enten vi vil det eller ej – er sat i en sammenhæng, hvor vi modtager vort liv, og hvor vi skylder vort liv væk. Normerne er sekundære i forhold til visse elementære sammenhænge.

Foruden at vi på forhånd står i en menneskelig sammenhæng, står vi også hver især direkte over for livet, står »for Guds ansigt« for at bruge Det gamle Testamentes sprog. Når Amos protesterede mod sin samtids uret, når Marx protesterede mod sin samtids uret, så var det, fordi de udover påvirkning fra omgivelserne hver især kendte den indre instans – og var lydige mod den.

I Grundtvigs unge dage var han stærkt beruset af romantikens forkyndelse. Han oplevede en stormende romantisk vækkelse – det store brus i sjælen. Men det holdt ikke. Nedturen fulgte.

Karakteristisk for de romantiske naturfilosoffer var, at de som mystikere og meditationsfolk til forskellige tider gik ind for, at der ikke fandtes nogen egentlig forskel på sandt og løgn og ondt og godt, det hele gik op i en højere enhed.

Nutidens syn er på dette område for de flestes vedkommende romantisk. Med vidt forskellige begrundelser. Det kan være individualismen, som sætter selvudfoldelsen i centrum og gør andre til midler for sig selv. Det kan være biologen eller pædagogen eller psykologen som på forskellig måde søger »tilbage til naturen«.

Dyrepsykologen Konrad Lerenz citerer i sin bog *Det såkaldt onde* Goethes ord: »Ein Teil von jener Kraft, Die stets das Böse will und stets das Gute schafft«. Han føler sig på linie med romantikken. Det samme gælder nogle af de nyreligiøse.

En særstilling indtager populærmarxismen. Jeg tænker på den gængse brug af ideologibegrebet: Den påstand, at et menneskes moral og idealer i sidste ende er udslag af materielle overvejelser, af gruppeegoisme. Efterrationalisering. Nu sidder vi alle godt, sagde katten, den sad på flæsket.

At marxismen har påvist klasseegoisme og privategoisme eller nationalegoisme i mange sammenhænge, det skal den ikke lastes for. Tværtimod.

Det uhyggelige ved synspunktet ideologi, som det oftest forstås, er ikke, at det afslører vore fejl, men at det godtager dem. Hvis moral er og må have lov at være organiseret gruppeegoisme, så ophører mennesket at være menneske. Så er der ingen sandhed, og ingen samtale er mulig.

Det er næppe tilfældigt, at det i dag er polakken Kolakowski, udgået af polsk marxisme, som så stærkt har gjort opmærksom på, hvilke konsekvenser det vil få for europæisk åndsliv, hvis man overser det ondes virkelighed. Den Ondes virkelighed.

Naturvidenskaberne opnåede store resultater ved at indsnævre synsfeltet til det, som kunne måles. De fejrede tekniske triumfer, fik succes. Derfor smittede de af.

Jo mere de humanistiske videnskaber efterligner dem, jo mere afstumpede bliver de og jo mere umenneskelige, for jo mere kom det for en dag, at man begyndte med en indsnævring, begyndte med at tage skyklapper på. Så bort fra den virkelighed, der stiller os i valg mellem ondt og godt, hvad enten det passer os eller ej.

Grundtvigs romantiske rus endte med et afgørende brud på dette grundlæggende område. Det blev ham lysende klart, at der er en forskel, som er så fundamental, at uden den fornægter man livet. Det er forskellen mellem sandhed og løgn. Vi er her stadig på Johs.ev.s grund. Den Onde er Løgneren. Derfor kæmper Grundtvig også hårdnakket for at bevare forsagelsen ved dåben.

Hvis man ikke fastholder, at der er forskel på sandt og løgn, så dør vort folkeliv af mangel på samtale, og så sygner menigheden hen af mangel på syndere, for da er alle rigtige.

Det er noget, der angår os dybt i tidens debat. Vi hører ideologer og organisationsmænd stå og argumentere, og vi lader det gå ind af det ene øre og ud af det andet, fordi de har gjort sandheden flydende – den er bleven et middel til at fremme en gruppes

interesser. I stedet for at den skulle være den fælles grund, vi må stå på, hvis vi skal respektere hinanden som ligeværdige mennesker.

Samtale forudsætter, at der kun er én slags mennesker, at bag om og tværs over menneskers egoistiske særinteresser er der noget fælles – en ansvarlighed, en forskel på sandt og løgn, på ret og uret, som er almen. Samtale forudsætter villighed til at høre og mod til at få noget nyt at vide gennem et møde med et andet menneske.

At være menneske er for Grundtvig at være Guds menneske, af ham at være sat i en sammenhæng, »han kom til sit eget«. Trods syndefaldet har mennesket som åndsvæsen bevaret en gnist af sans for sandt og løgn, for ondt og godt, for vore forhåndsvilkår.

Når Kierkegaard siger, at et menneske er »et forhold, der forholder sig til sig selv, og i at forholde sig til sig selv forholder sig til et Andet,« betyder det vel på jævnt dansk omtrent det, Augustin udtrykker i de kendte ord: Du har skabt os til dig, Herre, vort hjerte er uroligt, indtil det finder hvile hos dig. Grundtvig koger det ned til ordet hjerte.

Men Grundtvig har derudover syn for nedslaget i vor historie, i vort fællesliv, af den kendsgerning, at vi er ordvæsener, at Gud selv efter syndefaldet lyser i ordet, hvor det bliver redskab for det åbne, redelige møde.

Derfor rummer »folkets egne gamle ord« ikke bare småtskåren snusfornuft, men også åbenbaret livsvisdom. Håb og forjættelse. Grundtvigs fundamentale respekt for folket og folkets gamle ord hænger sammen med, at han i dem fandt en visdom, vi behøver. Barsk og munter. En viden om, at der i det liv, vi er sat i, er forskel på godt og ondt, på sandt og løgn. En forblommet indsigt i Guds godhed mod Danmark i forbigangne tider.

Grundtvigs forståelse af, at folket og folkets gamle ord var en ligeværdig samtalepartner, gjorde en samtale mulig. Hans arbej-

de med de gamle ord var et forsøg på at give folket sit eget værktøj i hænde. Målet var myndiggørelse. Vækkelsen og Kristen Kold tog det op og virkeliggjorde det.

Jeg tror, at vi også i dag har brug for de gamle ord, hvis vort folk igen skal myndiggøres. Det kan kun ske på baggrund af respekt for andre som ligeværdige mennesker. Derfor kan det kun ske på jævnt dansk.

Oplysningsforbundene arbejder ofte på den måde, at specialister – ofte fulde af fremmedord – på et kursus gennemgår et materiale, som så lokale tillidsmænd skal formidle ned til folket. Popularisering er en bevægelse ovenfra og ned. Umyndiggørende.

Vækkelsen derimod satte i gang, gjorde myndig, så selvvirksomme fik hinanden i hånden og tog fat. Nedefra og op. Vi har brug for den myndiggørelse i dag.

Så længe det drejer sig om selvkredsningens verden, om, hvad jeg har krav på, kommer myndiggørelsen ikke – da bevarer alle de veltalende med de fine fremmedord føringen. Fremmedordene afslører eftersnakkerne. Det, man ikke kan udtrykke på jævnt dansk, har man ikke virkelig tilegnet sig.

Først den dag jeg lytter efter, hvad kravet er til mig, hvor min opgave i sammenhængen er, er der håb om myndiggørelse.

Til opgaven har vi brug for Grundtvigs forståelse af værdien af det fællesliv, vort folk har levet, og dets nedslag i ord.

Det fællesliv står vi midt i – som svigtere – men det skal tages op og leves videre. Med hånd og med mund.

Kirkelige udsigter

Islammissionær Jens Christensen, som i sin tid virkede i Pakistan, skrev engang, at det, der i praksis på missionsmarken på afgørende måde sætter skel mellem Islam og kristendom, er dåb

og nadver. Det samme gælder jo i forhold til hinduisme og andre fremmede religioner. Det gælder også vort hjemlige opgør.

Drejer det sig om en livsanskuelse, nogle rigtige meninger og svar? Drejer det sig om oplevelser, den rette meditation, de rigtige følelser? Drejer det sig om en handledygtig og effektiv organisation?

Eller drejer det sig om Kristusfællesskabet, at jeg i min dåb er bleven Guds menneske, som han oprindelig ville det, et menneske varmet af og prisgivet hans kærlighed?

Når punktkristendommen sammenfatter evangeliet sådan: »Det er i orden med dig!« så siger Kristusfællesskabet, som jeg er døbt ind i, noget andet. Det siger, at jeg er hans, er i hans kærlighed. Det betyder ikke, at noget er afsluttet og i orden. Det betyder, at trods det, det ikke er i orden med mig, har han ikke sluppet mig endnu. Han vil stadig stå i et samliv med mig.

Jeg er døbt ind i barnekårene og hans foruroligende fællesskab.

Det fællesskab levendegøres, hvor vi samles om hans bord og kommer ham i hu (dvs. genkalder os fortællingerne om ham, derfor prædiker vi over historier fra evangelierne). Ved sit bord samler han toldere og syndere om sig for at dele liv og død, lidelse og håb med os. For at vi ikke skal kunne ryste den livets forviklethed med ham og med vor næste af os, som er hans gave til os. Den, jeg møder, er en broder eller søster, Kristus er død for, som han døde for mig.

Så længe det gælder meninger og tanker, kan man snakke sig fra det.

Kristusfællesskabets to håndgribelige fremtrædelsesformer dåb og nadver virker som anstødssten, hvor jeg vil smutte ud i luftigheden – som kærlighedens nådige berøring og nærhed for det hjerte, som længes.

Nogle ivrer for dens opløsning, det er mest emsige organisationsfolk, som øjner en mulighed for at styrke partiet eller organisationen.

De, der taler for dens bevarelse, ser mange gange hovedproblemerne i økonomien og er ængstlige for at miste et sikkerhedsnet.

For mig at se er den bedste form fri menigheder omkring fri præster. Gerne inden for en ydre folkekirkelig ramme, hvis det kan lade sig gøre.

Men tendenser i de senere år (storkommuner, præsternes aflønning af statsskatten som statstjenestemænd osv.) har modvirket en sådan udvikling. Til den ene side ser man en tydelig statskirkelig tendens, til den anden side en voksende organisationsmagt, både hos præster og menighedsråd. Begge dele modvirker den frihed, som menigheden trives bedst i.

Jeg kan ikke dele bekymringen for folkekirkens overleven. Jeg kan heller ikke hidse mig op til at gøre valg- eller frimenighed til det eneste saliggørende.

Skulle de nuværende rammer gå al kødets gang, vil Kristusfællesskabet ikke dermed være forbi. Det vil i så fald nok vide at skabe sig sine rammer.

Det er ikke rammerne, det drejer sig om, men indholdet. Må det dog komme til orde iblandt os!

Vi har navnet, han har døbt os ind i, det ord, hvor han forkynder os sine velgerninger mod os og tager os ind i sit livsrum, vi har barnebønnen, han selv har lagt os i munden, han samler stadig syndere om sit bord. Min sjæl, hvad vil du mer!?

Helge Noe-Nygaard født 1914. Cand mag i kristendomskundskab, dansk og engelsk 1940. Ved landbrug. Lærer på Folke Trier Hansens højskole i Abild, Engelsholm højskole og Bordings højskole. Lærer i Sydslesvig og fra 1953 til 1983 frimenighedspræst i Trængstrup. Bøger: Sydslesvigske sagn 1958, I livets vold 1960, Bundne vers 1962, Skrupler og skrapler 1979, Krønikerim 1981. Adresse: Haverslevvej 83, Aarestrup, 9520 Skørping.

Nutidige udfordringer til den kirkelige anskuelse

Af Mogens Lindhardt

Essensen af den kirkelige anskuelse er at sand kristendom, dvs. Herrens levende tilstedeværelse, ikke formidles af skriftlærdes oplysning, men forud for enhver skriftoplysning ligger fuldt opklaret i den menighed, der med trosbekendelsen samles til dåb og nadver. Heri ligger den væsentlige udfordring i *Kirkens Genmæle*: Sandhed er ikke en specialitet for de dybsindige, men tilgængelig og genkendelig for enhver.

Grundtvig gjorde trosbekendelsen til menigmands værn imod tidens pavedømme. Hans anliggende må kunne gøres gældende overfor alle pavedømmer, såvel de lærde som de selvglade, oplysere som ny-orthodoxe. Men »anskuelsen« svækkes tilsyneladende netop dér, hvor den burde have størst slagkraft. Det skyldes måske, at afstanden til ham er større end vi husker, når vi beruses af hans digtning. For Grundtvig var den kirkelige anskuelse en frihedsmanifestation: Gudsordet er ikke i skriften, men i menighedens livstegn. Forsåvidt tidens paver frakendes deres autoritet, er der tale om en frigørelse eller ligefrem en demokratisering.

I dag kunne en ligefrem gentagelse af anskuelsen meget vel have den modsatte effekt. Det er ikke længere en selvfølge, at en diskussion om hvad sandhed og sandt liv er, må være en diskussion om, hvad sand kristendom er. Grundtvigs København *bestod* af menigheder, hvorimod menigheder i dagens København ofte er eksklusive klubber for de særligt indforståede. At henlægge kriteriet for sand kristendom til menigheden og dens gudstjeneste ville i dag snarest blive opfattet som en fremmedgørende monopolisering de steder, hvor kristendom ikke længere er hver

mands sag, men snarere noget for de lidt specielle, hvis motiver, man sjældent forstår og sjældnere misunder dem.

Dette århundredes mest »blotte« gentagelse af den kirkelige anskuelse var Anders Nørgaards. Hans sprog og tale var Grundtvigs, men ikke desto mindre angreb blandt andet Kaj Thaning ham for at forråde det menneskelige, så sammenhængen mellem det kristelige og det menneskelige forvandledes til, at menigheden blev en ny elitemenneskelighed. At Nørgaard næppe intenderede den menighedsekslusivitet, som han (og de grundtvigske valgmenigheder ofte blev beskyldt for) er i dag ligegyldigt. Den store klangbund, Thaning fandt for sine synspunkter, viser at han havde ret; ikke nødvendigvis overfor Nørgaard eller overfor Grundtvig, men fordi han tolkede den modtagelse, som det sekulariserede 1900-tal nødvendigvis måtte give den kirkelige anskuelse i dens rene form. Forskellen mellem nu og da kan kortest læses i klicheen: religion er en privat sag. Kun en generation før »Kirkens Genmæle« havde denne kliché været et af den franske revolutions slogans, sagt med stolthed og sejrsglæde.

I dag kan den udtales med undseelse, som en markering af det man ikke bør og ikke finder grund til at diskutere eller kritisere, hvis klicheen da ikke bruges til at kritisere den kirke, som ikke synes at kunne hævde sig i diskussionen om, hvad sandhed er. Den forskel som brugen af en kliché peger på, har selvfølgelig større spændvidde. Det er forskellen mellem den før-industrielle storby og den industrielle, mellem en begyndende borgerlig bevidsthed om subjektiv frihed til at tage del i den fælles debat og en senkapitalistisk udsondring af det private og individuelle fra alt offentligt liv. Det er en forskel som præger alle dele af vores liv, så derfor må en overvejelse over *Genmælet* holde tiden og forskellen i hånden hele vejen.

Hvis anskuelsen skal have mæle må man derfor gøre to bevægelser. For det første må man kunne finde Grundtvigs modstandere i vores egen tid. Denne opgave er alment accepteret og ofte løst i grundtvigske kredse. Bibelfundamentalisme, bodskristendom, rationalisme, pilgrimsmyter er selvfølgelig fænomener, der kan genkendes som gamle ulve i nye fåreklæder, og derfor kan man pege på et behov for Grundtvigs synspunkter. Og dog kommer man ingen vegne ved blot at råbe Grundtvig ud i tiden, hverken i Nørgaards fuldtonede eller Thanings beskårede udgave. Grundtvig er ikke svaret på tidens problemer, ligeså lidt som den kirkelige anskuelse er det.

Derfor er det ikke nok at søge grundtvigianismens aktuelle modpoler. Man må gøre den næste bevægelse med, og det vil sige: finde Grundtvigs »venner« i nutiden. Opgøret med de moderne ulve – positivisme, individualisme, ufolkelighed etc. – er ikke en specifik kirkelig mærkesag.

Faktisk hører man mere til opgøret i kredse, der ikke har med kirken at gøre, nemlig som et internt opgør i alle politiske bevægelser, uddannelsesinstitutioner og fagområder. Det udføres inden for psykologi og pædagogik, i marxismedebat og historie og litteraturvidenskaberne på præmisser, der er frigjorte fra den grundtvigske traditions sprog, og teologiske udsagn om, at Grundtvig mente noget lignende får ikke større vægt.

Overfor disse »venner« af Grundtvig er den kirkelige skepsis ofte større. Det kan ligne en fagforeningsteologisk forpligtelse, når teologer vil vise, at »vennerne« i sidste ende dog må mangle noget. Men ikke desto mindre må man finde hans allierede i samtiden med risiko for, at de bringer sagen til udtryk bedre end han selv kunne have gjort det.

Jeg har valgt nogle, der beskæftiger sig med en udfordring, som den kirkelige anskuelse rummer: påstanden om, at sandhed er noget allerede foreliggende, og at den findes i fællesskab, hvor

to eller tre er samlet. Påstandens to sider er ingenlunde nemme at forene. Den første varsler sikkerhed, og er af Grundtvig ment som en sikring af menigmand mod teologerne. Den anden side lover derimod kun sikkerhed, hvis man forstår menigheden som et statisk ensrettet fællesskab, dvs. et meningsfællesskab skabt ved subordination. Politiske bevægelser kan undertiden pervertere til et sådant fællesskab, men ellers findes det vel kun der, hvor en flok menige følger sergeantens befalinger. Nutidige diskussioner om fællesskab antyder snarere usikkerheden: fællesskab som det dynamiske, foranderlige og brydningsfulde forhold mellem mennesker. I denne kontekst rummer den kirkelige anskuelse en spænding, der kan føres tilbage til Grundtvig selv: At sandhed er noget givet og kun findes i sproget som en sag mellem to.

Rationalisme findes i dag i to former.

Den ene er den åbenlyse videnskabstro, der i forskellige positivistiske udformninger vil hævde, at mennesket ved fornuftens metodicerede brug kan få et alment og objektivt billede af virkeligheden, et billede, der derpå kan give det autonome menneske grundlag for at handle, uden at billedet væsentligt forudgriber, hvordan der skal handles. Billedet er interessefrit. På dette idéplan kan man genfinde et syn på mennesket, historien og sproget, der på mange punkter må være en udfordring til grundtvigianismen. På idéplanet er kampen åben, men nedenunder ligger rationalismens anden form: Dér har troen på en objektiv fornufts muligheder for at hovmesterere virkeligheden materialiseret sig i et uendeligt net af administrative og tekniske strukturer der styrer størstedelen af hverdagen. Det gælder så elementære ting som vores forbrug af tid, af samliv, af børn og sætter således afgørende grænser for hvor meget og hvordan, vi kan have med hinanden at gøre. Også her kan man, som fx Hans Iversen fornylig har gjort det, hente inspiration i Grundtvigs tale om

hjertesproget, hvor den kristne sprogdragt knyttes sammen med elementære hverdagserfaringer.

I begge former for rationalisme er der indbygget en ideologisk påstand: at der eksisterer et frit og autonomt jeg, der med sin forstand kan gribe og forme verden og med sin vilje frit kan vælge mellem de muligheder den tekniske verden tilbyder det. Tanken om den almene fornuftsmæssighed og det autonome jeg kommer ofte i karambolage med hinanden, men sammen hører de. Rationalisme er nemlig en antiautoritær ideologi, født af opgør med enevælde i styre og tanke. Rationalisme og demokrati er tæt forbundet, for så vidt rationalismen dyrker fornuften for frihedens skyld. Så når grundtvigianere til alle tider har beskyldt rationalisterne for at ville hovmesterere virkeligheden, så måtte de svare igen som Clausen med oprigtig forargelse over uberettigede anklager eller som mange af positivisterne gjorde, da ungdomsoprøret for 15 år siden gentog de gamle anklager: De lagde beskæmmet våbnene, inden de overhovedet havde set om angrebet kunne bære.

Positivismens interesse er officielt frihed og selvstændighed, et bedre liv. Samtidig med, at den i høj grad er en støtte for den teknologiske omklamring af hverdagen, er dens påstand om at kunne skabe frihed den egentlige baggrund for dens folkelige gennemslagskraft.

Frihedspostulatet slår allerede igennem hos Kant, der ville udforske mulighederne for sand erkendelse. Sand erkendelse er ren erkendelse, dvs. erkendelse, der er renset for historiske, kulturelle og personlige fordomme. Sandheden er almen, og derfor kan den ikke være betinget af tilfældige forhold. Det gælder erkendelsesteorien som det gælder etikken. Og til det tilfældige hører tradition og historie, ethvert særligt tilfælde og ethvert særpræg hos mennesker. Kantiansk filosofi må beskæftige sig med mennesket

som sådant, det i den enkelte som han eller hun har fælles med alle andre.

I den senere positivisme udvikles og fordrejes Kant til et stykke sekulariseret spekulativ kristendom: med påstande om, at kunne give sikker erkendelse uberørt af tidens fordomme og af forskernes personlige interesser skaber positivismen et begreb om den absolutte Gud. I troens bekendelse til den sikre endegyldige erkendelse af virkelighedens opbygning ligger også håbet om syndernes forladelse, forsåvidt det som sker, sker med nødvendighed og ingen kan drages til ansvar.

Derfor kan videnskaben også overtage den detroniserede Guds rolle som forsyn. Ved de årligt transmitterede rundbordssamtaler mellem nobelpristagerne kan biologer og fysikere stadig hævde, at videnskabens samfundsmæssige betydning er at skabe tryghed og sikkerhed, fordi den afskaffer de fordomme, der er den egentlige årsag til ufred. Den usagte forudsætning for denne påstand viser igen, hvor tæt man er på et klassisk gudsbegreb: forudsætningen er, at sand viden også er god viden, og at den sande videnskabsmand også er et godt menneske, en tanke, der lever i bedste velgående selv om historien har givet den nogle alvorlige knæk. Men når den alligevel overlever skyldes det, at den er indbygget i positivismens arvesyndslære. Den egentlige trussel mod sandheden er nemlig mennesket selv, der i sin bundethed af private og kulturelle interesser er en trussel mod interessefri objektivitet.

Det autonome jeg er – ganske som i lutherdommen – dumt og dyrisk, søger kun sit eget, men ofte i almenvellets navn. Derfor må det tugtes af loven, der kaldes metoden.

Når man følger den anerkendte metode, har man sikret sig imod subjektivitetens vilkårlighed. Derfor må den videnskabsmand, der følger metoden også være fri for mistanke.

I medicinsk »etik« kan man således anse undersøgelser for

etisk forsvarlige alene udfra kriteriet: om de har orden i metoden. I realiteten betyder »etisk forsvarlig« her, at ingen kan kræves til ansvar.

Ad disse veje kan positivismen nu cementere en række sondringer af gennemgribende betydning. F.eks. må man skelne mellem person og arbejde, dvs. mellem NN som forsker eller arbejder og NN som politisk, historisk og privat person. Kun den første har interesse for den almene fornuft. Videnskaben iagttager mennesker som objekt, og hverken kan eller vil svare på, hvad det vil sige at være person. Her bliver der pludselig plads for teologien, der kan supplere med det eneste som den pseudoteologiske rationalisme mangler: et personligt guds- eller sandhedsbegreb, som naturligvis ikke kan tænkes med i en religion, der ser sig ude af stand til at sige, hvad det er at være person. Men inden man kommer så langt, må man også sluge en adskillelse i selve personen mellem det fornuftige jeg, der er orienteret mod det almene og dér i stand til at lade sig metodisere og indpasse i strukturerede arbejdsmønstre, og de følelsmæssige rester, hvor personen lader sig rive med af vindene, udleveret til alt det, som han ikke selv kan styre. Sondringen mellem skaberkraft og udleverethed til det givne, mellem mennesket som yder og modtager, mellem fornuft og følelse er velkendt i teologien, hvor den i troskab mod positivismen forvaltes så det fremgår klart, at den passive side (følelserne) ikke har nogen almen eller offentlig interesse – det er den enkeltes egen sag. Hermed stadfæstes det romantiske subjektbegreb, der lader et menneskeligt jeg eksistere forud for og uafhængigt af al kultur og fælles liv. Det er dette »jeg« den traditionelle idealistiske og dialektiskteologiske prædiken har talt til under påskud af, at her var udgangspunktet for forståelse af alt menneskeligt og kristeligt. Det fornemste udtryk for denne prædiken er eksistensteologien, der netop sigter på at fastholde mennesket i dets intethed og ensomhed i forhold til al

kultur. Netop i denne akulturelle intethed hævdes nemlig Guds ord at være, for det kan aldrig blive en del af menneskets kultur, men må altid lyde udefra ind i denne verden. I de sidste par års narcissisme-debat kan man genfinde meget af denne romantiske teologis livssyn. Narcissismen indbilder mig, at jeg på bunden er et ganske enestående menneske, med min egen historie, mit eget unikke sind og talent. Men tidens pres, andres ufølsomhed, og kulturens krav hindrer mig i frit at udfolde mit særpræg, derfor må jeg have tid og evt. kirkelig eller terapeutisk hjælp til at finde mig selv, så jeg kan fremstå som et helt menneske. Narcissismen er en direkte forlængelse af rationalismens påstand om et autonomt jeg, der selv skal vælge og selv skal beherske, men den knytter sig dermed også til en liberal menneskeopfattelse, der påstår at al forandring kommer indefra, så jeg først for mig selv må blive mig selv med ordets eller terapeutens hjælp, og derpå kan blive et værdifuldt menneske for mine omgivelser. Her dukker endnu en sondring op af ganske u-grundtvigsk art. Det er den postulerede sondring mellem det at være menneske – en eksistens – og det at være et menneske i verden, et handlende menneske. For Grundtvig som for Marx er det en ganske monstrøs tanke, at der skulle kunne tales om et menneske, som ikke var et handlende menneske i sammenhæng med andre. Men for kristendomsforkyndelsen har sondringen været en katastrofe, når den prædiken der vil forkynde evangeliet som menneskets sande eksistens, må påstå, at med denne forkyndelse er menneskets første spørgsmål løst (spørgsmålet om, hvad det vil sige at være sig selv som helt menneske), hvorefter prædikenen straks udpeger de handlingsmæssige konsekvenser.

Prædikener, der direkte er handlingsopfordringer med konkrete retningslinier til efterfølgelse, er i dag sjældne. I stedet for at formane til handling, befrier man til handling, men forskellen er ikke så stor. Det sidste lyder blot bedre i en antiautoritær tid. I

begge tilfælde forudsætter man, at en særlig bevægelse – en ydre autoritet eller indre forvandling – skal sætte livet og handlingen i gang. Dermed er skaden sket, for da er mennesket ikke længere at forstå som et handlende menneske i verden – hvad vel både Grundtvig og Marx mente, at det var – men derimod et menneske der står for at skulle handle. Dermed frakender man også, at mennesker fra deres daglige handlinger med og mod hinanden udmærket på forhånd ved, hvad sandhed er.

Det ord, som skal tale til mennesket hinsides fornuften, kan ikke selv være af denne fornuftige verden. Derfor bliver de skarpe sondringer mellem kristendom og menneskelighed – som man kender fra Thanings bløde til tidehvervs hårde udgaver – nødvendige, både som grænse for fornuften og som tiltale til det »egentlige« jeg. Udefra må ordet komme, for mennesket er kun med en del af sig i verden.

Men herved fortaber kristendomsforkyndelsen sig i mystik. Det, der siges, kommer nemlig ikke blot fra en instans, der er hinsides fornuften, det henvendes også til det »jeg«, der i sidste ende lever i et reservat, afgrænset for kritik og fornuft. I den primitive narcissistiske adfærd kommer det til udtryk, når man siger: »jeg tror og mener nu sådan og sådan«, og så forventer at samtalen kan ende der, enten fordi det, at der står et »jeg« bag skulle være et sikkert argument, eller fordi modparten i så fald i det mindste må respektere standpunktet.

En mere raffineret narcissisme kommer til udtryk, når man i kirkelige sammenhænge sætter prædikestolen, alterbordet og døbefonten ind i reservater, der er immune for kritik. Som om det der foregik på disse steder var af en sådan art, at det enten måtte godtages i blind tro eller forkastes som uforståeligt, men under ingen omstændigheder kunne gøres til genstand for diskussion og reflektion.

Med denne argumentation har man igen kastet sig i rationalis-

mens arme og på dens præmisser sat tro og fornuft op som modsætninger. Det kan kun gøres, hvis man fixerer »tro« i en erkendelsesteoretisk problemstilling af positivistisk art. I positivismen er sandhed ikke en sag mellem to, men mellem iagttageren og den iagttagede genstand. Des mere præcist han er i stand til at beskrive genstanden, des nærmere er han sandheden. Hvis andre har en anden beskrivelse, er der en af parterne der tager fejl, for sandheden er idealt set een. Herudfra gøres troen så til et tilsvarende erkendelsesteoretisk princip, nemlig den »indsigt«, der byder på en overbevisning om det ikke-objektiverbare, der er ligeså sikker som videnskabens viden om det objektiverbare. Troen er overbevisningen, om det man ikke ser, hedder det i det yndede Hebræerbrev. Men forfatteren er næppe gået erkendelsesteoretisk til værks og mente næppe, at troen var en forholden sig til det, som er mellem himmel og jord, og som man ikke kan undersøge empirisk og metodisk. Brevet ligger her nærmere Grundtvig: Troen er trofasthed mod det, vi kender, men ikke kan have synligt for øje, fordi det – som Jesus – var engang og ikke er mere – og fordi det – som Kristus – er på vej, men endnu ikke er kommet. Hos Grundtvig er troen et sikkert håb, der vokser ud af en sikker erindring. Den forholder sig netop til det kendte, ikke til det mystiske. Derfor vender han sig ikke mod skriften, men mod dens mystificering hos Clausen, og peger i stedet på de kendte handlinger, der klart viser, hvad det er for en historie det drejer sig om. Troens modsætning hedder glemsel, og fornuften kommer kun i strid med troen i det omfang, den befordrer glemsel.

På flere måder befordrer den positivistiske fornuft glemsel. Først gennem sondringerne mellem fornuft og følelse, person og arbejde etc., sondringer, der hindrer os i at erfare i sammenhæng. For det andet gennem skyheden overfor historien. Hvis sandhed skal blive til uafhængigt af historisk betingethed, så er

historien i værste fald i vejen, i bedste fald en kasse med skræmmebilleder. Historien bliver da det, som er afskrevet, som ikke længere er en del af os selv. Der bliver ikke plads til den banale hverdagserfaring, at man fortæller hinanden sin historie – ikke for at sige, hvem man var, men for at sige, hvem man er. På den teologiske side rejses så igen kravet om en instans udenfor historien, for hvis der ikke er en Gud hinsides historien, er alt meningsløst. Men igen er det forestillingen om et autonomt jeg, om en menneskelig identitet hinsides al kultur, der stikker hovedet frem under navn af den evige Gud. Det viser sig i selve argumentet: hvis nemlig historiens relativering af alt kan være en trussel mod livets mening, så må der være noget, der trues, og det der trues er netop det »jeg«, der helst vil være uberørt af kultur og historie.

For det tredie er der indbygget en glemsel i positivismens foragt for sproget. Sproget er der først og fremmest betragtet som et instrument, der tjener til beskrivelse af de ydre data og objekter. Jo mere sproget kan renses for fremmede associationer og fratages forvirrende billedkraft, des bedre er det. (Hvor lidt projektet kan gennemføres kan man se, når neuroendokrinologer i deres fagsprog skal beskrive hjernens processer. Da hedder det f.eks., at et hormon har ansvar for de og de impulser. Men spørger man så, om hormonerne kan kaldes uansvarlige, hvis de ikke virker, rystes der måbende på hovedet – så et vist stykke er projektet lykkedes). Men samtidig er sproget suspekt, for det er kun den nødvendige omvej til den eksakte viden. Idealet er, at hver genstand har sit sprog, som svarer til den, og atter engang forestiller man sig så et menneske, der så at sige står uden for sprogene og er i stand til at beherske dem. Sproget knyttes altså ikke sammen med den historie vi er, og livssammenhænge tænkes etableret udenfor sproget. Deri ligger glemslen.

Den teologiske pendant til det positivistiske sprogideal kendes

i diskussionerne om tiltale-omtale-sprog, om mytisk sprog overfor beskrivende sprog, oplysende og/eller forkyndende sprog etc. I alle disse sondringer gennemspilles det autonome subjekts dualisme: der er et sprog vi formes af og et andet, hvorigennem vi former virkeligheden. Uden at dokumentere det, er det min fornemmelse, at megen grundtvigsk tale om modersmålet, om navnet og folkesproget trækker i samme retning. Det er en farlig retning, hvis den får lov til at betyde, at det sprog, hvorved vores identitet skabes, er begrænset til ganske bestemte forhold, fordi det så kan betyde, at vi i en lang række andre sammenhænge som fx arbejdet lever ufarligt i den forstand, at vi der ikke skulle bruge et sprog, som skaber vores identitet.

Opgøret

Positivistisk rationalisme er skildret som et teologisk univers, der i sin praksis og ideologi udfolder en lære, der nemt kan genfindes i ny-protestantisk dogmatik. Derfor er kampen mod rationalismen ikke kirkens kamp mod videnskaben, men i en vis forstand stadig – som på Grundtvigs tid – en kamp inden for samme kirke om den sande kristendom. Forskellen er blot den, at dagens »kirke« er flyttet udenfor gudstjenesten til andre helligsteder. Det kan fordreje problematikken noget. Kirken er i dag ikke en selvfølgelig del af vores liv, dåb og nadver ikke selvfølgelige kendetegn. Det kan friste kirken til at forvandle sig fra at være det sted, hvor diskussionen foregår til at være en af diskussionens parter, og tilmed en part, som bestandig må forsvare sin ret til overhovedet at være med i diskussionen. Et sådant forsvar vil ofte bestå i, at man fremhæver det hos sig selv, som ingen andre har, og så ender man der, hvor den fælles diskussion forrådes til fordel for en pukken på det særegne. Hvis den kirkelige anskuelse med dens henvisning til dåb og nadver skal spille denne

rolle, så bliver den i realiteten kun en formalitet, et bekendelsestegn for de indviede. Det var den skæbne Anders Nørgaards grundtvigtolkning led, fordi det aldrig lykkedes ham at sprænge Grundtvigs sproglige univers. Hans styrke ligger i, at han bringer pietistiske grundtvigianere ned på jorden og fx i sin kritik af gudstjenestens trykkende kedsommelighed om nogen forsvarede menigheden mod præsterne. Men svagheden ligger netop samme sted. Han forventer, at gudstjenesten skal spille samme rolle i dag som på Grundtvigs tid: et selvfølgeligt mødested af folkelig art, hvor man henter det sprog som føres i diskussionen om sandt liv. Men når selvfølgeligheden er væk, forvandles en påstand om, at dette sprog og disse udtryksmidler skulle bære sandheden, fra en selvfølgelighedens befrielse til et krav. I grundtvigsk tankegang må det være en hovedsag, at det er dagligsproget, som er det religiøse sprog, men det må også betyde, at den del af »kirken« eller diskussionens rum, som hedder gudstjenesten ikke tilkendes større værdi, end den folkeligt har. Det er naturligvis vigtigt, at gudstjenestens form er i orden, men selv i den ideelle form vil gudstjenesten forråde det folkelige, hvis den gør krav på at være sandhedens sted. Gudstjenesten er skabt af menigheden – ikke omvendt – så med mindre menigheden er en sekterisk størrelse, må den anerkende, at fuldt så gyldige »gudstjenester« kan finde sted uden for kirkens rum. Det drejer sig med andre ord ikke om at forsvare den ene form imod den anden, men derimod endnu engang at forsvare, at sandhed er en sag mellem to og dog noget allerede kendt. Kun således kan den kirkelige anskuelse bruges: som forsvar for den folkelige.

I 30'rne startede opgøret med positivismens forestillinger om videnskaben som et helligsted, befriet fra kulturens og samfundets interesser. Det skete i »Frankfurterskolen«, hvor navne som Adorno, Horkheimer og senere Habermas førte an. De hævde-

de, at videnskab altid måtte være et produkt af de givne samfundsforhold, og at det er umuligt og uønskeligt at prøve på at udelukke subjektive forestillinger fra erkendelsen: Man kan ikke erkende noget væsentligt, hvis man ser bort fra sig selv som erkendende, tværtimod skal man medtage alt hvad man har af vilje, fantasi og erfaring. Idealet om værdifrihed er en illusion. At kalde noget for sandt indebærer, at det er rigtigt – også i mere vidtgående betydning end den golde overensstemmelse med »faktiske forhold«. Hvis man ikke holder det sande for bedre end det falske, giver erkendelse ingen mening overhovedet.

Som synspunkterne blev udformet, viste de sig ret forskellige fra traditionel idealistisk videnskabskritik. Der var hverken tale om en dyrkelse af intuitionen (guddommelig eller menneskelig) som det egentlige skabende moment eller om, at man (som eksistentialismen) bebrejdede videnskaben, at den aldrig nåede frem til »existensen«. »Frankfurterne« forkastede ikke videnskaben, men erklærede den for uvidenskabelig – også udfra dens egne intentioner, såfremt den ikke ville medgive, at den for det første måtte være samfundets middel til at finde det bedre frem for det ringere, og at den for det andet aldrig kunne få et endegyldigt kriterium, hvorudfra den kunne vurdere de givne samfundsforhold. Videnskaben udspringer af den samfundsmæssige praksis og skal kun lade sine resultater bedømme af den.

Hos Habermas fører dette til et krav om formen for videnskabeligt arbejde. Det skal foregå som en forudgribelse af den virkelighed, som i en vis forstand også indeholdes i positivismens frihedsbegreb: Sand forståelse – og dermed videnskab – bliver til i en tvangfri samtales enighed, en samtale, der ikke udelukker nogen, og hvor kun det bedste argument gælder. Hvor langt denne utopi kan bære, er ofte diskuteret. En anden teoretiker med tilknytning til »skolen« – M. Theunissen – mener, at videnskab må have karakter af antecipatoriske udkast, hvor man foregriber,

hvordan tingene kunne være. Hermed bringer han i realiteten begreber som profeti og eskatologi ind i videnskabsteorien og konkluderer da også, at al videnskab har præg af teologi.

Også H. G. Gadamer tager fat på begge ansigter i positivismens Janus-hoved. Han udvikler sin filosofi i opgør med såvel romantikken som metode-dyrkelsen, og finder derigennem frem til en sprogteori, der hverken giver plads til autonome eller transcendentale subjekter, eller til en objektivistisk videnskab, der ikke sigter på praktiske interesser. Sproget er som et spil, siger han, det spiller med os, og vi inddrages i det i umiddelbar forventning om, at det taler sandt. Samtidig har vi ingen muligheder for at komme bag om sproget. Vi kender kun virkeligheden igennem de former, som sproget formidler, og er uden mulighed for at finde et sprogløst element, hvorfra vi kan kritisere sproget. Derfor kan metoden heller ikke føre til sandhed, men kun uddybe den, for inden vi begynder på metoden, har vi forudgrebet at det vi taler om er sandt. Når vi vil vise, at noget er sandt, er det altid for sent.

Sproget tilspiller os de muligheder, det har opsamlet i traditionen. Derfor er vi lige så uigennemskueligt indfældet i historien som i sproget. Den fordom eller forventning vi har om, hvad en tekst vil sige, har vi fra historien, som allerede inden vi møder teksten har ladet den få betydning gennem sine virkninger. Historien truer ikke vores mulighed for udvikling og bevidstgørelse, for selv om vi aldrig kommer fri af den, så er dens muligheder uendelige og følelsen af at være determineret af sin historie bygger på den illusion, at man forveksler historien i dens mangfoldighed med den begrænsede del, som vi er bevidste om.

Dette er netop baggrunden for, at vi overhovedet kan få udbytte af at læse andres historier.

Og igen: som historien er uden grænser, sådan er sproget. Det er ikke muligt at hævde, at der er noget som mennesket principi-

elt ikke kan sige eller rumme i sin bevidsthed. Der er ingen ydre grænseinstans for den menneskelige fornuft. Selvfølgelig er det begrænset, hvad et enkelt menneske eller en generation når at samle op, men det udelukker ikke, at sproget principielt er ubegrænset. Kun på ét punkt sættes der en grænse: Mennesker kan ikke gennemskue eller se bag om sig selv. Kunne de det, ville de også kunne gå bag om det sprog, som de i erkendelsen er indfældet i. Når det gælder om at forstå sig selv, er det enkelte menneske altid henvist til den tekst eller person, der taler til det. Hvad selvforståelse angår er vi henvist til de andre.

Påstanden om at alt kan ske i sproget kunne tolkes sådan, at alt blev ligegyldigt. Gadamer ville formodentlig afvise indvendingen som spekulation under henvisning til at sproget og samtalen – hvis den er ægte – handler om noget bestemt, dvs. ikke om dem, der taler men om en fælles sag. Der er noget vi vil i sproget og meget vi er enige om. Hvad det som vi vil er, henlægges af Gadamer oftest til det praktiske liv, samtidig med at hans påstand om, at sproget altid vil forståelse peger i samme retning som Habermas: samtalens utopiske mål som et universelt kommunikationsfællesskab.

På mange måder er der slægtskab mellem Gadamers og Grundtvigs sprogsyn. Også Grundtvig prøver at lægge afstand til såvel det private som det objektive sprog, og hindrer således at gudsrigetanken perverteres – enten til et romantisk helligsted, et fjernt uopnåeligt fremtidsrige eller tilflugtssted eller til en moralsk-politisk størrelse, der blot kræver lidt moralsk vilje for at blive virkelighed.

Hos Gadamer er kunsten – metaforen, lignelsen, fortællingen – det bedste billede på sprogets funktion, fordi de griber og former bevidstheden. Hos Grundtvig er salmen udtryk for sproget »i midten« mellem objektivt og subjektivt. Påskeliljen er hverken blot et fysisk/botanisk fænomen eller blot et billede på det ånde-

lige. Tværtimod: Gennem fordybelsen i naturen lader han tingene komme til os som tegn, som naturens pant på opstandelsen. Som digter er han ikke iagttageren og analytikeren, der bruger sproget, men snarere den, der er genstand for naturens og sprogets henvendelse til ham. Når han lader indbildningskraften være Guds henvendelse til mennesker gennem skaberværket, så er der ikke så langt til Gadamers typiske passivformuleringer som: »Teksten erfares os«, eller »Vi hverken fører en samtale, eller deltager i den, vi føres af den«.

Men Gadamer når måske videre – eller kortere – end Grundtvig for så vidt det må være den teologiske konsekvens af hans filosofi, at det ikke er muligt at sondre mellem vores sprog og det sprog, der tales til os. Det er altid os, der taler og dog er det os selv der formes af talen, idet vi lader den bruge os. Om det så udfra Gadamer bliver meningsfuldt at tale om Gud, er en anden sag. Meningsfuldt var det jo heller ikke i eksistensteologien, men dér kunne man dog gøre et princip ud af det og sige, at det var netop det raffinerede. Der er mange fælles træk mellem Gadamer og eksistensfilosofferne.

Filosofien er antispekulativ, rettet mod det nærværende liv, tilsigter en u-dogmatisk åbenhed imod verden og tenderer mod krav om, at sandhedens rum skal være for alle. Den afgørende og med Grundtvig beslægtede forskel ligger i, at den henvendthed mod næsten, som eksistensteologien og nyprotestantismen kun kan formulere som et krav på grund af menneskets syndighed og fornuftens modvilje – den kan gennem Gadamer formuleres som al tænknings og erkendelses uomgængelige forudsætning. Med en vis pointe har en tysk filosofihistoriker kaldt denne form for sprogfilosofi for et stykke sekulariseret skabelsesteologi.

Et spørgsmål melder sig: Hvordan kan Gadamers tilsyneladende ophævelse af det menneskelige subjekts betydning forenes med den konkrete erfaring af et eksisterende jeg, der dog tænker,

føler og handler? Er ophævelsen af det menneskelige subjekt ikke blot et nyt udtryk for menneskeligt storhedsvanvid?

Her kan man måske finde hjælp hos den franske psykoanalytiker J. Lacan, der gennem sprogfilosofiske studier har revideret Freuds opfattelse af drifternes biologiske ophav. I stedet føres drifterne tilbage til sproget i dets levende virke mellem mennesker, hvorved han samtidig antyder den subjektforståelse, der kan blive plads til indenfor sprogfilosofien. Kort fortalt i ødipuskompleksets sprogdragt er tanken den, at det spæde barn kun *er* en krop, men ikke *har* en krop, dvs. er uden bevidsthed om den. Men en dag begynder det at spejle sig – i et spejl eller i moderen – og den oplevelse er skræmmende. For billedet i spejlet er en hel figur, en sammenhængende krop. Derefter kender det kun sig selv som en fragmenteret, usammenhængende krop, det kender sig kun som arme, ben, mave, men ikke som krop. Det oplever sig selv som en mangel, og prøver da at bøde på den ved enten »aggressivt« at knuse moderen og dermed den helhed det mangler, eller ved »libidinøst« at overtage hende, blive et med hende, og således glemme manglen. Begge dele er selvfølgelig umulige og – hvis det lykkedes – katastrofale. – Lacans enkle billede illustrerer to ting. For det første, at helhed aldrig ligger hos den enkelte, men altid er på afstand – hos den anden. For det andet, at den enkelte altid har et numinøst-religiøst forhold til den anden, der fremstår dels som mulighed, dels som begrænsning. Den anden er tilværelsens metafysiske dimension, den, som man hverken kan trænge ind i eller omslutte, og hvor man vil begge dele.

Dermed er den anden dagliglivets religiøse dimension. Når eksistensteologien hævder, at døden er den intethed, hvor også Gud er, så er det derfor kun indirekte sandt. Døden er snarere – som den andens død – det sted, hvor den religiøse dimension

hører op, og dermed kan der selvfølgelig også ske det, at man bliver opmærksom på den.

I Grundtvigs sammenhæng er Lacan interessant, fordi den revision han laver, når han omtolker Freuds udlægning af drifternes egoisme og dyriske karakter til at være udtryk for en mangel på helhed, ikke er langt fra Grundtvigs eget opgør med protestantismens påstand om det totale syndefald. Hos Grundtvig er det Gudsordet, det levende hjerteord, der i dets stadige brug genrejser mennesket fra faldet. Hos Lacan er det påfaldende nok sproget der træder ind som den symbolske stedfortræder for manglen. Derfor kender han ligeså lidt som Grundtvig til et blot objektivt sprog. For Lacan er sproget altid intentionalt, metaforisk og poetisk.

I moderne videnskabsteori og filosofi er der tanker, der er åndsbeslægtede med Grundtvig. Et væsentligt teologisk kriterium er den måde, hvorpå der kan tales om Gud. Den positivistiske teologi havde sin personlige Gud. Den evige, absolutte, mødt i passiv lydighed under tiltalen. En Gud som helt ækvivalerer den pågældende tænknings subjektopfattelse. Efter den har vi haft en række teologer, som hævdede, at det personlige Gudsbegreb er blevet meningsløst, fordi det personlige Jeg-Du forhold til Gud udlægges som forholdet mellem en rekrut og en oversergent. Men af den grund bør man ikke opgive al tale om et personligt Gudsbegreb. Dels ville man nemlig få svært ved at fortolke såvel Grundtvigs salmer som de bibelske tekster, dels ville et afpersonaliseret Gudsbegreb også indebære en afpersonaliseret forståelse af medmennesker – hvis da ellers talen om Gud og talen om mennesker hænger sammen. Det skal indrømmes, at en teologisk anvendelse af de synspunkter, jeg har refereret, nemt fører ud i en art pantheisme, hvor Gud opfattes som det religiøse forhold til den anden og dermed må forstås som den personlige virkelig-

hed, der er imellem mennesker. Pantheisme lyder slemt, men i betragtning af, at vi kommer fra mystikken, kunne det måske alligevel være, at vi var på rette vej.

Efterskrift

Midt i den nutidige pluralisme synes psykologi og socialvidenskab at være ved at overtage teologiens rolle som bærer af et fælles sprog – både i akademisk og daglig tale. Samtidig er disse videnskaber i indre og ydre opgør, der ofte kan minde om Grundtvigs opgør med teologien på kirkens vegne. Gennem disse opgør vaktes interesse for narrativ teologi og for politisk teologi, hvilket igen vakte interesse for Grundtvig. Cirklen kan fortsætte, og Grundtvig vil på denne måde sikkert leve mange århundreder endnu.

Men det er altsammen på idéplanet. Hvad med rationalismens anden side: dens materialisering i det teknokratiske samfund? I sin protest er den kirkelige anskuelse jo ikke blot en anskuelse, den kræver form og materie. Her drejer det sig om sammenhængen mellem hvad der siges, og hvor det siges.

Der kan man godt være betænkelig ved visse af grundtvigianismens sider. Hvis henvisningen til dåb og nadver skal forstås som en henvisning til det selvfølgelige og kendte, og ikke blot som et nyt dogmatisk pricip til erstatning af skriftprincippet – så kan man godt være betænkelig ved nogle af Grundtvigs hjerte-billeder, der ofte henviser til familiebilleder, hvor barnet sidder på den syngende moders arm, hører fadervor om aftenen og i det hele har familien som det sted, hvor det dannes og kultiveres, indtil det skal ud i verden. Men i et moderne samfundsmønster er familien mindre end nogen sinde stedet, hvor hjertesproget skabes. Den er reduceret til et pausested, hvor der mere eller mindre hektisk responderes på impulser udefra, den er kultur-

modtager og næppe arnested, højst skadestue for behandling af de akutte sår. Belæg for 1800-tallets borgerlige familiebillede skal man i dag snarere søge hos fremmedarbejdere og nogle få præster, højskolelærere og andre, der kan lade arbejde og familie være en helhed. Livsformen er for særegen til at kunne danne grundlag for en fornyelse. I stedet bør man kigge på andre af de sammenhænge, hvor menneskers identitet formes, og det vil sige på uddannelsessteder, arbejdspladser og i boligmiljøer. Herfra kan der måske hentes billeder, der er lige så gode som Grundtvigs, men først og fremmest er det på sådanne steder en befrielsesakt som den kirkelige anskuelse hører hjemme. Hvis man glemmer den del, glemmer man også det af vores virkelighed, som vi bruger mest tid på og lægger flest kræfter i.

Jeg er overbevist om, at grundtvigske tanker om folkelighed refererer til forholdsvis små samfundsdannelser. Jeg siger det ikke for at gøre en dyd ud af det forhold, at den kirkelige anskuelse i dag lever bedst i valg- og frimenigheder af beskeden størrelse, eller på mindre skoler. Men også fordi Grundtvigs egen tale om det kendte forudsætter en form for fællesskab, der er tættere end det nationale, og ikke begrænset til det intime. Hvis man skal tale om folkelighed, må det være af betydning, at folk bor på samme sted – og ved det. Her ligger den grundtvigske anledning til noget så materielt som byplanlægning.

Og så en sidste ting. Ved at læse de gamle tekster, synge salmerne og digte selv foregriber vi en virkelighed, som på en gang var og som kommer. Men hvilken virkelighed? På mange måder er både anskuelsen og de filosoffer, jeg har omtalt, ikke så meget værd. »Sandheden er kendt på forhånd og en sag mellem to« Hvilken sandhed? På mange måder har jeg holdt mig til det formelle: »At«, men ikke sagt »hvad«. Problemet er langt fra mit alene, men kan godt give en frygt for, at vi endnu sidder i narcissismens angst for at opgive selvbetragtningen og vove pelsen i

fælles gøremål. Det er den evige trussel i åndslivsdebat: Enten søger vi høje og generelle mål, som er uvirkelige, eller kaster os hektisk ud i en diskussion af formen, så vi kan holde indholdet på afstand. »Kristendom har også med politik at gøre.« Ja, men med hvilken? Hvis vi ikke havde haft de »store« spørgsmål om Sønderjylland og Fællesmarkedet, havde forbindelsen været svær at finde.

»Der skal fortælles i skolerne«. Ja, men om hvad?

Diskussionen om det fjerne og formelle er de magtesløse åndspersoners tilflugt. Magtesløse er de, fordi det er svært at få øje på de vigtige fælles rum, der i størrelse ligger et sted mellem det statslige/nationale og det private. Tendensen har været tydelig nok. I 60'rne kogte alle af kravet om praksisorientering og samfundsrelevans, men da de opdagede, at der i ringe grad var et samfund at være relevante for, gjorde de i stedet privatsfæren og intimsfæren til praksisfelt for teorierne, og vi svømmede i inderlighed.

For dem, som endnu ikke er druknet og blevet mystikere deraf, er det måske stadig en væsentlig erindring, at de grundtvigske højskoler engang underviste i landbrugskundskab og danmarkshistorie på en gang. Man kan altså udvikle ånd og penge under et tag.

Mogens Lindhardt født 1946. Cand teol 1974. Ansat ved Københavns Universitet 1976. Lektor i praktisk teologi 1981. Adresse: Lille Højbrøndstræde 12, 4000 Roskilde.

Folkets genmæle

Af Karen Marie Mortensen

Hovedsagen i Grundtvigs oprørsskrift mod professor H.N. Clausen er spørgsmålet, om vi kan stole på vores sanser, vores fantasi, vores følelser og vores forstand. Han besvarer det enfoldige spørgsmål med et ja, og han angriber alle, der vil drage det i tvivl. Det er blevet hævdet, at skriftet har et vildt drag over sig, at det ikke yder modparten retfærdighed. Og som bekendt blev genmælet og retssagen derefter også kun til et vildt råb – men det blev hørt. Lidenskaben i genmælet – og det er vildskaben – er Grundtvigs klare anelse om den undertrykkelse, umyndiggørelse og lammelse, kort sagt: den død, der er frugten af at opgive tilliden til, at vi alle er i besiddelse af alt, hvad der er nødvendigt for at begribe os på livet i dets godhed, skønhed og sandhed.

Sidenhen kaldte Grundtvig 1825 for året, hvor han gjorde sin *»mageløse opdagelse«*. Jeg skal her forsøge at klargøre, hvori det mageløse består, og jeg vil gøre det dels ved frit at parafrasere Grundtvig, dels ved at bruge Grundtvigs egne ord, hvad ingenlunde er håbløst, så sandt som vi med glæde synger hans sange og salmer.

Kirkens Genmæle 1825

Hvad Grundtvig tager til genmæle mod i *Kirkens Genmæle* overfor H. N. Clausen er dennes påstand om, at den kristne kirkes trosregel er skriften. Og denne skrift er usikker og selvmodsigende. Resultatet heraf er, siger Grundtvig, at han på én gang forkaster kirkens trosbekendelse og erklærer den kristendom, der gennem århundreder har været *bekendt,* for *ubekendt og ukendelig.* Dermed gør han den kristne kirke til en *tom og tvivlsom indbildning.* Men,

fastholder Grundtvig, kirken er ingen indbildning, den er en *åbenbar, mageløs kendsgerning,* som har haft en historie på et par tusind år. Hvad denne kirke er, er ikke til at tage fejl af. Det er slet og ret *beviseligt.*

Men der kommer til at herske tvivl, hvis man går ud fra *skriften* som grundlaget. Og det gør Clausen. Han hævder, at den protestantiske kirke hverken står eller falder med sit historiske vidnesbyrd. Og når han skal skildre protestantismen, da bliver det lige så meget den faktiske protestantisme, som den han selv kunne tænke sig. Dermed bliver det uklart, om det er den bekendte protestantisme, han taler om. Men, siger Grundtvig, enten må det være det, eller også er det det ikke. Der er ikke plads for noget »måske«. Og *er* det den bekendte, så må han holde sig til det, der er bekendt, nemlig denne kirkes forfatning og ritus. Og er det *ikke* den bekendte, da må Clausen overbevise os om, at vi skal forkaste vore forfædres kristentro og bekendelse. Thi uden bevis, blot på professorens ord, vil vi ikke forkaste vores tro og bekendelse, som har *vores egen, vore fædres og gennem snart atten hundrede år millioners erfaringer og et vidunderligt vidnesbyrd for sig.* Intet fornuftigt hoved vil nemlig sætte luftige indbildninger over *erfaringens ædru, pålidelige vidnesbyrd.* Og hvad værre er, Clausen søger at skaffe sine luftige indbildninger lidt kød på stilladset ved at påberåbe sig bekendte, historiske navne – men derover skal vi ikke fortvivle. For nok er det løgn, men *sandheden er en dag ældre end løgnen.*

Hvad kirken er for Grundtvig er helt klart. Den er trossamfund samlet om dåb og nadver, kendelig på sin bekendelse. Altså levende mennesker samlet om et bord med brød og vin. Et fællesskab, hvis indgang er dåben, altså tilspørgsel og svar. Et fællesskab med den opstandne.

Hos Clausen bliver trosbekendelsen et »jeg tror, jeg ved ikke hvad«. Denne luftkastelskirke *skyr egentlig al berøring med jord og*

legeme. Og som kirken, så Kristus. Han var *den religiøse idé*. Og hans ideer kan nu findes i skriften, som desværre er på én gang lys og dunkel, fuldstændig og mangelfuld, bestemt og ubestemt, guddommelig sand og åbenbar løgn. Kort sagt: Clausen er *tvetydighedens mand*.

Derfor er han begribeligvis også ligeglad med hele kirkens historie. For historien er ikke andet end en vildsom labyrint.

Sammenfattende sagt: gøres skriften til grundlaget, gøres samtidig troen usikker, erfaringen ugyldig, historien uoverskuelig, kirken til luft, Kristus til en idé.

Det levende ord
»Ordet som det lyder«

Grundtvigs vej gik et liv igennem fra erfaring til anskuelse. Og i 1825 gør han sit livs grunderfaring, som så udfoldes stykke for stykke i 1832, 1839, 1847 – ny forståelse for det politiske liv, for videnskaben, for skolen gav den ham.

Men grunderfaringen gøres i 1825. I kirken. Der bliver han klar over, hvordan kirken bliver til. Når trosbekendelsen lyder og høres, da er den sande kirke til. De talte ord gør de mennesker, der er forsamlede i kirkerummet, til kirke. Derfor behøver man ikke længere at grunde over, hvordan man kan kende den sande kirke. For den er der ganske simpelt – den kan høres, den kan ses, den kan føles – kort og godt er den identisk med den kirke, vi kan sanse.

For gennem vore sanser er vi uden videre forbundet med andre mennesker og hele vores omverden. Friskt og nyt giver vore sanser os alt i hænde, så vi kan regne med dem og stole på deres entydighed. Denne umiddelbare sanselige forbundethed med verden og den umiddelbare tro på sansningens entydighed er jo den karakteristiske måde for barnet at forholde sig til verden på.

Den er det Grundtvig erfarer, genopdager og genindsætter som grundlaget for al sand forståelse og erkendelse.

Vor sanselige verden er det, det gælder. Og *kun* den. For hvad ordet gør, er at *give netop denne sanselige virkelighed evig betydning. Ordet skaber, hvad det nævner,* siger Grundtvig. Ordet er »det levende ord«. Hvad det giver liv, er den virkelighed, vi er omgivet af, og det gør det på en sådan måde, at det bliver den alene, hvormed vort liv står og falder. Grundtvig gør som sagt erfaringen i kirken. Men han indser, at det simpelthen er det talte ords væsen overhovedet at skabe virkelighed ved at forbinde himmel og jord, evighed og timelighed, guddommeligt og menneskeligt. *Her* er altså transcendensen.

Forholdet mellem *sansning og ord* kan da bedst skildres med billedet af pulsslaget. Pulsslaget er på én gang livskilde og livstegn. Og således taler vi, fordi vi sanseligt uden videre er forbundet med andre mennesker, og fordi vi taler, bliver denne sanselige forbundethed af altafgørende betydning – den bliver til fællesskab og kærlighed. På én gang taler vi ud af fællesskabets kendsgerning, og vi taler fællesskabet frem.

Klart og tydeligt bliver det med de navne, vi giver hinanden, både egenavnene og de navne, der siger, hvad vi er for hinanden. Med disse navne kalder vi hinanden ud af tilfældigheden og forgængeligheden. Derigennem bliver vi til for hinanden. Og med denne tilblivelse følger hele verdens tilblivelse. For barnet bliver verden til, når de, der holder af det, taler til det. Ud af kærligheden vokser verden frem som *vores verden.*

Hvad jeg her har gjort et forsøg på at udtrykke, siger Grundtvig således i *Menneskelivet er underligt:*

Folkets genmæle

Menneskelivet er underligt,
langt mer, end vi kan beskrive;
dog lysner det op fra slægt til slægt,
hvor mennesket holdes i live.

Fuglene alle med næb og klø'r,
om de lagde hoveder sammen,
de hitted dog ej på det mindste ord,
som hører til menneske-stammen.

Underligst og af alt på jord
er menneskerøsten i örken
med ord om, hvad intet öje så',
men hvad dog har magten og styrken.

Menneske-ånden, *det er et ord,*
som ingen af os kan udgrunde,
menneskelivet dog er dens værk
med ordet i menneskemunde.

Sjæle og kroppe i tusindtal
kan menneske-ånden forbinde,
dem gennemtrænge med ord som lyn,
så alle de ét får i sinde.

Mennesket er i Guds billede skabt
med levende ord på sin tunge,
og derfor kan han mellem træ'r og dyr
med guderne tale og sjunge.

Folkets genmæle

Menneskebörn i den grönne lund,
hvor fugle i bøgene sjunge!
I skönne derpå: det er guderne ligt
at tale med menneske-tunge!

Historien og naturens orden

Grundtvigs opdagelse af sansningens pålidelighed og ordets virkelighedsskabende magt og dermed af det guddommeliges nærvær i det jordiske, kunne man også kalde opdagelsen af, at der består en *enhed mellem vores tydning af verden og verden,* mellem *sprog og virkelighed.* Og det gør vores erfaringer pålidelige og troværdige.

Efter at have skrevet *Nordens Mytologi* i 1832, som er en udmøntning af den ovenfor skitserede anskuelse, giver Grundtvig sig i årene 1832-42 til at skrive *Håndbog i Verdenshistorien.* Også i 1812 havde han skrevet en verdenshistorie. Men nu var han blevet klogere. Nu skulle historien anskues under den mageløse opdagelses synsvinkel.

Mennesket er et guddommeligt eksperiment af støv og ånd, siger Grundtvig i *Nordens Mytologi.* Og jeg kunne oversætte det til: mennesket er et sanseligt fællesskab, et *vi*, der er til som et eksperiment, der kan gå i stykker. Og går det i stykker, så bliver det til et ensomt enkeltmenneske, en heroisk individualist, eller også bliver det til slet ingen ting. Men i regelen lykkes det. Og da får eksperimentet en historie. For evigheden har forbundet sig med timeligheden, så længe som der er nogen, der kalder hinanden ved navn.

Grundtvig lader sin verdenshistorie begynde med paradiset og lader den forløbe gennem *fire livsaldre* svarende til barndom, ungdom, voksentid og alderdom. Og hver livsalder har sin særlige tilgang til verden: *sanseligheden, fantasien, følelsen og eftertanken.*

Dette har været svært fordøjeligt for de fleste moderne grundtvigianere. Almindeligvis kasseres det som romantisk spekulation. Men i stedet kunne man se på, hvad tanken indebærer: 1. Der er sammenhæng mellem det enkelte menneskes liv, det enkelte folks liv og hele menneskeslægtens liv. 2. Livet har en begyndelse og et mål. 3. Vi kan forstå historien. Og endelig 4. Forståelsen af historien er netop historisk, hvilket vil sige, at erkendelsen har de fire dimensioner, der svarer til de fire livsaldres.

Tværtimod at være spekulation finder jeg, at denne tanke er realistisk. Fastholder man den grundpille i Grundtvigs historiesyn, der hedder »det levende ord« og »det guddommelige eksperiment« er det utænkeligt, at man skulle give sig til at grave paradiset frem et sted eller anstille beregninger over, hvornår målet nås. Så utænkeligt som at man skulle give sig til at grave sit eget tabte paradis op af jorden eller anstille beregninger over, hvornår man dør. Hvad det gælder er nuet. Og for nuet er det vigtigt, at paradiset er til. Og for nuet er det vigtigt, at det gode mål nås, ikke hvornår det nås. For hvad der gælder for nuet er at forstå og kæmpe for, og de to ting bliver det samme, det gode livs vækst.

Vejen til forståelse går gennem fortællingen om paradis over jødernes, grækernes og romernes historie frem til tidens fylde, hvor kirken kom til, den kirke, som hele middelalderen igennem blev historiens bærer frem til den tid, Grundtvig kalder nyårstiden, den, der begynder med reformationstiden. Denne nyårstid er vores moderne tid. Hele denne historie må vi høre fortalt for at få at vide, hvor vi står nu og for at få at vide, hvad der egentlig er meningen med det hele. At høre denne historie fortalt indgiver modet og håbet til selv at føre historien videre.

Fortællingen er nødvendig til påmindelse om, hvad man skal. For dovne, defaitistiske og resignerede kan jo alle gå hen og blive. Grundtvig nævner selv som eksempel de gamle nordboere, som egentlig allerede i middelalderen havde haft mulighed for at

bringe historien et kæmpeskridt videre, men de opgav ævred og sov som lig i kiste nogle hundrede år. Det henfalder Grundtvig ikke i stor ærgrelse over. I modsætning til i 1812 bruger han ikke alt krudtet på at holde dom ved at spekulere på, hvad der kunne være sket. Afgørende er nuet: Og nu er det så sandt for dyden nødvendigt at vågne op og få gjort, hvad de andre sov sig fra. Fordi begyndelsen og målet står til troende, har vi nuet i hænde. Det er historie. Filosofisk sagt er historisk erkendelsesteori det samme som handlingsteori.

Jeg vil afrunde dette afsnit om hvad *Kirkens Genmæle* betyder for forståelsen af menneskelivet med krønikerimet om Paradiset.

Jeg er ikke længer, så vidt man ved
hvor tit jeg søgtes, i østerled;
men billede mit i blomster-ord
dog svæver over den hele jord,
hvor øre man har for mit hædersnavn,
som glædernes *gamle fødestavn,*
som Edens *have med* livets *træ,*
hvor alle småblomster står godt i læ,
som rosengården ved livets væld,
hvor månen har ikke skår og kvæld,
hvor solen skinner, og lærken slår,
og solen varmer det hele år;
hvor moder kan sige sin datter for vist:
om dig synger nu lille fugl på kvist,
hvor nattergal synger langt bedre end stær,
hvor alle hinanden har inderligt kær,
hvor alting går muntert med arbejd som leg,
hvor ingen får nykker og ingen får nej;
hvor blomsten i eng bliver aldrig hø,
hvor fader og moder skal aldrig dø,

hvor alting vokser og bliver stort
og kiger i sky ind ad himlens port,
hvor englene immer gå op og ned,
og hviske de små, hvad ingen ved,
hvor dejligt er der over stjerne-top,
som selv de skal se, når de komme derop!

Årtusinder svæved jeg så, til lyst
og længsler søde i småfolks bryst,
på skjaldes tunger, for deres syn,
som røres kunne af åndens lyn,
som tændes kunne af hjertets ild,
når liflig flagrer dens lue mild.
Og de som lytted til skjaldens sang,
de drømte om mig fuld mangen gang,
de så også glimt af min yndighed
i aftenrøden og hjemmets fred,
i pinsetiden, når skoven blev grøn,
og bølgen krused sig mild og skøn,
i barndoms-tiden, når den svandt hen,
men fløj som en fugl forbi igen.

Så lytter, I små, når skjalden slår
guldharpen om livets rosengård!
Ej på hans læbe skal dø mit navn,
med det han synker i støvets favn,
og håber at vågne i Gladhjem brat:
hans øjnes lyst og hans hjertes skat,
hans blomsters eng og hans bøges lund,
hans jævne mark mellem bælt og sund,
i fredens hegn, bag de bjerge blå,
han immer stirred vemodig på.

Folkets genmæle

Ja, vænner jer til hans billed-stil!
Så springer der ud af hver blomst et smil;
i kraftens fylde og heltens pris
I se da og glimt af Paradis

Uendeligt hjemligt og fortroligt skildrer Grundtvig denne glædernes have, hvor alt er smukt og helt og rent – den have, som netop blivet til som smuk og hel og ren gennem skjaldens blomsterord. Og den have er ikke andet end den danske, nutidige sanselige virkelighed med dens blomstereng, bøgelund, jævne mark og folk. Fordi vi kender denne virkelighed i dens fylde, må vi som skjalden se vemodigt mod de blå bjerge, bag hvilke Gladhjem ligger. For vi kan ikke andet end fortvivle over, at hele denne herlighed skal ødelægges.

Hvad vi kan, er at håbe på Gladhjems genrejsning efter ødelæggelsen. Og at netop dette håb er realistisk og troværdigt bekræfter det kristne evangelium.

Skabelsens genrejsning

Jeg vil i tilknytning til tre store Grundtvigsalmer godtgøre, at Grundtvigs anliggende i den kirkelige anskuelse er *folkeligt*. Og det folkelige består i, at håbet, som det kristne evangelium opfylder, er håbet om hele den danske virkeligheds genrejsning – den virkelighed, som krønikerimet har skildret.

Den første salme er *Jeg kender et Land,* som tematisk ligner sangen om Paradis. For landet, vi kender i kirken, er det samme, som skjalden kender, men i kirken har der været et håb ovre i landet bag de blå bjerge, landet bag hav, med bud tilbage om at døden er overvundet. For i kirken lyder »Kristus er opstanden«. Førstegrøden er i hus.

Folkets genmæle

Jeg kiender et Land,
Hvor Haaret ei graaner og Tid har ei Tand
Hvor Solen ei brænder og Bølgen ei slaaer
Hvor Høsten omfavner den blomstrende Vaar,
Hvor Aften og Morgen Gaae altid i Dands
Med Middagens Glands!

O! deilige Land!
Hvor Glasset ei rinder med Taarer som Sand.
Hvor Intet man savner som Ønske er værd
Hvor det ikkun fattes, som smertede her
Hvert Menneske søger med Længsel i Bryst
Din smilende Kyst!

Forjættede Land!
Du hilses i Morgenens speilklare Strand,
Naar Barnet mon skue din Skygge fuldskiøn,
Og drømmer, du findes, hvor Skoven er grøn,
Hvor Barnet kan dele med Blomster og Siv
Sit Smil og sit Liv!

O! flygtige Drøm
Om Evigheds-Øen i Tidernes Strøm,
Om Templet for Glæden i Taarernes Dal
Om Halvgude-Livet i Dødninge-Sal,
Med dig fra de Fleste henfarer paa Stand
De Levendes Land!

Folkets genmæle

O, skuffende Drøm
Du skinnende Boble paa Tidernes Strøm,
Forgiæves dig Skjalden, med Mund og med Pen
Af glimrende Skygger vil skabe igien,
Naar Skyggen er ligest, da hulke de Smaa
Som stirre derpaa!

Fortryllende Drøm
Om Evigheds-Perlen i Tidernes Strøm,
Du giækker de Arme, der søge omsonst
Hvad Hjertet begiærer, i Billed og Konst,
Saa varigst de kalde hvad sikkert forgaaer
Som Timer og Aar!

O, Kiærligheds Aand!
Lad barnlig mig kysse din straalende Haand
Som rækker fra Himlen til Jorderigs Muld,
Og rører vort Øie med Fingre som Guld,
Saa blaalig sig hæver bag buldrende Strand
Det deilige Land!

O himmelske Navn!
Som aabner for vores din hellige Favn,
Saa Aanden, usmittet, kan røre ved Støv,
Og levendegiøre det visnede Løv,
O lad mig nedknæle saa dybt i mit Leer,
At Gud mig kun seer!

O, Vidunder-Tro!
Som slaaer over Dybet den hvælvede Bro
Der Iis-Gangen trodser i buldrende Strand
Fra Dødninge-Hjem til de Levendes Land,
Sid lavere hos mig, du høibaarne Giæst!
Det huger dig bedst!

Letvingede Haab!
Gudbroder! gienfødt i den hellige Daab!
For Reiserne mange til Landet bag Hav,
For Tidender gode, for Trøsten du gav,
Lad saa mig dig takke, at Glæde jeg seer,
Naar Haab er ei meer!

O, Kiærlighed selv!
Du rolige Kilde for Kræfternes Elv
Han kalder Dig Fader, som løser vort Baand,
Al Livs-Kraft i Sjælen er Gnist af din Aand
Dit Rige er der hvor man Død byder Trods,
Det komme til os!

Vor Fader saa huld!
Du gierne vil throne i Templet af Muld,
Som Aanden opbygger i Midlerens Navn,
Med rygende Alter i Menneske-Favn,
Med Himmellys-Bolig af Gnisten i Løn
Til Dig og din Søn!

O Christelighed!
Du skiænker vort Hjerte hvad Verden ei veed.
Hvad svagt vi kun skimte, mens Øiet er blaat,
Det lever dog i os, det føle vi godt,
Mit Land, siger Livet, er Himmel og Jord,
Hvor Kiærlighed boer!

Selvom det er indlysende, at der er forskel i tonen i de to digte *Jeg kender et Land* og *Paradis,* så er det lige så indlysende, at det er det samme land, det handler om. Et land, som vi altså kender. Forskellen i tone hidrører fra, at der ligger en mageløs opdagelse imellem. *Jeg kender et Land* er fra 1824, paradisdigtet er fra 1842. Forskellen er tydelig i bedømmelsen af skjalden. I *Jeg kender et Land* er han den, der forgæves vil skabe landet af skygger – og når skyggen er bedst, da hulke de små. Netop den linje er citeret så ofte, og citeret for at understrege den fortvivlelse, menneskelivet er givet til pris. Anderledes i krønikerimet, her skal vi vænne os til skjaldens billedstil. Det er altså to forskellige skjalde, Grundtvig taler om. Den ene er kunstneren, den anden det levende ords skjald. Imellem dem ligger slet og ret den egentlige opdagelse af det talte ord. Det er det også, der gør, at jordelivet i *Jeg kender et Land* så stærkt er tegnet i dødens skygge. For først med den mageløse opdagelse blivet det for alvor muligt at bringe dette jordelivs evighedskarakter til anskuelse.

Trods forskellene er lighederne dog store. Altså Grundtvig kender landet, barnet kender landet – og skjalden i krønikerimet kender også til vemodet. Forskellen i vemod ligger i, at det i *Jeg kender et Land* handler om en længsel efter noget, der ikke for alvor er fuldbyrdet her, noget, der kun er skygge, medens det i krønikerimet er en længsel efter at det, der også her kendes som fuldbyrdet virkelighed, må unddrages forkrænkelighed og undergang.

Men det vigtigste, der siges i *Jeg kender et Land* er nu, at vemodet – hvordan det så end er – er overvundet af håbet, et håb, der ikke gør til skamme. Derfor er det muligt *nu* at glæde sig over den danske virkelighed og knytte sit liv uopløseligt til den – og det vil jo sige at elske den og tage imod den i kærlighed. Man siger ofte, at kærlighed er en risikabel affære. Men Grundtvig ved bedre. Han siger at kærlighed er den rolige kilde til kræfternes elv. Det eneste risikable er *ikke* at gå ind i det livets land, der er himmel og jord, hvor kærlighed bor.

Lige nøjagtigt den risiko er det H. N. Clausen og alle hans moderne arvtagere i tvetydighedens filosofi – positivister, materialister, spiritualister, moralister, skeptikere og kynikere – løber ved at opgive troen på, at vi alle har alle muligheder til at forstå os på menneskelivet, der er underligt, dvs. underfuldt. Vi har sanser, fantasi, følelser og forstand, vi er alle udstyret med nøglen, der lukker op til dette livets land, hvor kærlighed bor. Vi har alle »det levende ord på tungen.« De, som Grundtvig kalder »verden«, er de, der er i tvetydighedens vold og som derfor reducerer evigheden, det enestående, friskheden, det uopgivelige ud af alle ting. Risikoen, de løber, er klar. Nemlig at de får hverken mere eller mindre end det liv, deres reducerede forståelse giver dem adgang til. Og så en større risiko: at de får andre til at løbe med deres lille limpind.

Af en eller anden forunderlig grund – vi kalder det syndefaldet – er imidlertid angsten for livets land dukket op. I den nordiske mytologi fortælles det om Balder, der gik rundt i fred og glæde og spredte fred og glæde omkring sig – med ét drømte frygtens drømme, og det var begyndelsen til hans død.

Men som sandheden er en dag ældre end løgnen, er tilliden en dag ældre end frygten. Og derfor har vi på rede hånd det, der kan overvinde frygten: ordene »Hvorfor er I bange«, »Frygt ikke«. Og hermed lægger jeg op til den anden salme, som skal

fremdrages, adventsalmen *Nat i Østen er ej så lang*, men den skal forudskikkes et par ord om Job, da den slutter sig til hans historie.

I historien om Job møder vi en forfærdelig fortælling om et menneske i frygtens vold. Og anledningen til hans frygt er nok til at forstå – hans liv og glæde er taget fra ham. Derfor sidder han nu og føler sig bedraget af et liv, han troede på. Og derfor vil han ikke høre på nogen mere. Han vil kun klage og skælde ud. Men stærkere end Jobs sorg og forbitrelse over at have mistet, og stærkere end hans frygt for at høre på nogen mere, og det vil sige: tage imod noget liv mere, er til sidst ordene, der bliver talt til ham. I fortællingen hedder det, at nu tog Gud til orde. Og det betyder selvfølgelig, at nu blev han nødt til at høre efter, hvad der blev sagt til ham. Og minutiøst gennemgås da for Job hele skabelsens glæde og skønhed og godhed – nilhesten og krokodillen. Da opløses hans sammenknyttede vilje til at holde sig det skabte liv på afstand, og hans til aske nedbrændte sanser får liv igen, så han kan høre, se, smage, lugte og føle sig som en del af dette liv. Han kan på ny høre morgenstjernes glædessang. Han kom på ny ind i landet, som er himmel og jord, hvor kærlighed bor. Røsten, som skaffede ham derind, var kærlighedens. Ordene var de poetiske, de talte, som i vidde og prægnans gør verden med flodhest og krokodille til vores enestående, eventyrlige, gode hjem.

I salmen er det denne morgenstjernernes glædessang, den gamle Jonathan peger på overfor opgivelsen. De sang *først*. Sandheden er en dag ældre end løgnen. Og denne glædessang er det, englesangen lader tone i et brus, så alt bliver et lyshav. For nu er mørket endegyldigt besejret, og ordene kan lyde: »Hvorfor er I nu bange?« For i kirkens Betlehem løber den gamle livsflod fra paradis sprudlende, den sidste hindring er fjernet. Døden er overvundet.

Folkets genmæle

Nat i østen er ej så lang
som her ved juletider,
ej det fyger, som her, i vang,
og ej på is man skrider,
dog trækker køligt til marks det dér
som i det tidlige forår her.

Kølig trak det på marken vild
ved Bethlehem fra norden,
hyrder otte sad om en ild
og våged over hjorden,
da talen faldt på de gamle ting,
og hvordan alt dog går sært omkring.

Davids sön, *sagde en af dem,*
vi ventet har så længe,
nys jeg mødte i Bethlehem,
omringet af byens drenge,
en Davids sön med sin venneviv,
af rejsen træt og af kulde stiv.

Husvild stod han på Davids grund,
så op til himlens bue,
klart på faldende fode hun,
det var en ynk at skue;
jeg kvalte i mig da knap det råb:
Forældet storhed! forlorent håb!

Folkets genmæle

Grå og gammel var Jonatan,
han hörte ungdoms-talen,
fast i troen på gravens rand
han blussed i midnats-svalen;
så bruser, han sagde, den unge vin,
den sprængte mangen en kande fin.

Hvor var du eller jeg den gang,
da lys blev født i mörke!
kan vi stjernernes morgensang,
og har mod Gud vi styrke?
kan dårskabs ord som en tågesky
fordunkle ordet: bliv lys på ny!

Juda-bjerget genlød i fjor
af sang om engle-syner,
stumme læber fik stærke ord,
så lysner det og lyner,
bebudes höjt med en tordens røst:
nu syvdags-lyset opgår i øst!

Bethlehem er der peget på
i skriften med Guds finger,
hvad i dvale som fugl der lå
skal fare op på vinger;
den Davids sön med sin venneviv,
kanske det gælder al verdens liv!

Folkets genmæle

Alle lytted, men gubben tav,
og alles öjne stirred,
trindt omkring var et strålehav,
så bålet sank og dirred,
hvor nys det blussed, en engel stod
og dølged ild med sin strålefod.

Venner! sagde Guds engel blidt:
hvorfor er I nu bange?
Kildevæld kun er budskab mit
til lutter frydesange,
ti han, som jorden gör sjæleglad,
er født til verden i Davids stad!

Jesus Kristus, *den Davids sön,*
vor frelser fa al fare,
født er han, ligger svøbt i lön
i krybben, tag det vare!
Fra himlen höjt kommer julebud:
Nu ære være den guders Gud!

»Ære være den guders Gud!
nu daled fred til støvet,
glæden springer af svøbet ud
som blomsten og som løvet!«
Så lydt og sødt under sky det klang
som alle stjernernes morgensang.

Folkets genmæle

Himmelklarhed og englesang,
dem gav os Gud med freden,
efterskin de og efterklang
har trindt i kristenheden,
hvor ånd har mæle, og sang har væld,
hvor øjne tindre hver julekvæld.

Kirke! *du er vort Bethlehem,*
og alle små derinde,
efter som det er sagt til dem,
skal deres frelser finde
med juledags evangelium
i hjertekammerets krybberum.

Jeg vil slutte denne udfoldelse af Grundtvigs mageløse opdagelse med salmen *I al sin Glans nu stråler Solen.* For her samles alle tråde. I den siges det helt klart, at den kristne tro, den kristne kirke er et stort vidunder i naturens orden, som alle guddommelige undere må være det, som Grundtvig et sted udtrykker det. Til den naturens orden, som er menneskelivets, hører at leve umiddelbart sanseligt forbundet med andre og dermed med verden, hertil hører at drømme, at føle og at forstå sig på disse andre og denne verden og dermed på sig selv og på sin Gud, hertil hører at fyldes med vemod over denne verdens undergang – men hertil hører også at håbe på denne verdens genrejsning. Og således hører det da også til naturens orden, når vi som hyrderne og som Job opgiver al frygt og sorg og forbitrelse og tror på, at nu er vores håb opfyldt. Nu er Kristus opstanden. Og derfor skinner solen *nu* i al sin glans, for selv om den en dag skal slukkes og blive sort, så vil den dog igen komme til at skinne lys og varm. For *nu* skinner den over nådestolen. Og dermed stadfæstes *nu,* hvad vore sanser, drømme, følelser og forstand tilsiger

os som sandt – at morgenstjernernes glædesråb, den danske bøgeskov, det danske folk bærer evigheden i sig.

I al sin glans nu stråler solen,
livslyset over nådestolen,
nu kom vor pinseliljetid,
nu har vi sommer skær og blid,
nu spår os mer end englerøst
i Jesu navn en gylden høst.

I sommernattens korte svale
slår höjt fredskovens nattergale,
så alt, hvad Herren kalder sit,
må slumre sødt og vågne blidt,
må drömme sødt om paradis
og vågne til Vorherres pris.

Det ånder himmelsk over støvet,
det vifter hjemlig gennem løvet,
det lufter liflig under sky
fra Paradis, opladt på ny,
og yndig risler ved vor fod
i engen bæk af livets flod.

Det volder alt den ånd, som daler,
det virker alt den ånd, som taler
ej af sig selv, men os til trøst,
af kærlighed med sandheds røst,
i ordets *navn, som her blev kød,*
og fo'r til himmels, hvid og rød!

Folkets genmæle

Opvågner alle dybe toner,
til pris for menneskets forsoner!
Forsamles alle tungemål
i takkesangens offerskål!
Istemmer over herrens bord
nu menighedens fulde kor!

I Jesu *navn da tunge gløder,*
hos hedninger så vel som jøder;
i Jesus-*navnets offerskål*
hensmelter alle modersmål;
i Jesu *navn udbryder da*
det evige halleluja!

Vor Gud og fader uden lige!
Da blomstrer rosen i dit rige;
som sole vi går op og ned
i din enbårnes herlighed;
ti du for hjertet, vi gav dig,
gav os med ham dit himmerig!

Folkets genmæle

Jeg kan ikke se rettere, end at *Kirkens Genmæle* idag må hedde *Folkets Genmæle*. Grundtvig talte selv om »mundens tronbestigelse« som konsekvens af sin mageløse opdagelse. Der er altså ikke nogen krog, ikke noget hjørne af tilværelsen, hverken indenfor skole, videnskab, samfundsliv, kirke eller kunst, der er udenfor sprogets verden. Alt er rummet i den poetiske tydning af livet. Den tid, hvor man kunne tro, at nogle områder, naturen eller historien eller begge dele, kunne holdes udenfor og betragtes

som neutrale, som objektive eller subjektive – og det vil sige: kunne holdes uden for den fælles verden, der er Guds fingres værk – er slut. For nu ved vi bedre. Det åndelige, det evige, det hellige, transcendensen eller hvad vi nu kalder det, kan ikke mere isoleres i særlige områder, det være sig i »privatsfæren« eller i særlige institutioner. Efter at udgangspunktet er flyttet til det talte ord, lader det sig ikke gøre uden at trodse erfaringen. Det ved vi nu.

Som tidligere sagt: anliggendet er *folkeligt*. For det gælder *os* med hænder og øjne og stemmer, også når det gælder kirken, så sandt som kirkens virkelighed netop er det skabte liv, friskt som på skabelsens morgen, uantastet af døden. Det vil derfor være ganske urimeligt at tale om et særligt kirkeligt opgør. I den forstand er kirken komplet usynlig. Kristentro er almindelig menneskelig tro, kristent håb er menneskeligt håb, kristen kærlighed er menneskelig kærlighed.

Men kirken ligger der jo. Og vi kommer der med passende mellemrum. Og det er synligt – både at den er der og at vi kommer. Og derpå lægger Grundtvig jo uhyre stor vægt.

»Åndelig« var han aldrig. Livsytringerne er der og skal være der – og de hedder altså forkyndelse, bekendelse og lovsang. Og som alt menneskeligt fællesskab er kirken historisk og har en historie. Det er ofte sagt, at kirken er det uforanderlige midt i det foranderlige. Men det er vrøvl. Den er ikke mere uforanderlig end alt muligt andet er det. Og godt det samme. Den har ændret sig og vil fortsat ændre sig, så længe der er liv i den. For i ændringen ligger livet. Evigheden er forbundet med tiden. Evigheden er forbundet med historien. Og det fik ændringer til følge, at kirken kom og forkyndte og bekendte, at det skabte menneskeliv i al dets grønne herlighed var genindsat i alle rettigheder. Det fik betydning, at den kom og fortalte, at det mål, som paradiset

udstikker, er godt nok. Stedet her er ikke til udfoldelse heraf. Grundtvigs værk udfolder det. Kun skal det siges, at der er glæden til forskel. Den uantastede glæde vel at mærke.

Kirken er historisk og kendelig. Vi døber og vi holder nadver. Og vi fortæller en ganske bestemt historie, trosbekendelsens historie, fordi Kristus er opstanden. Og derved er intet mystisk. Det er ord og handlinger, der indgår i livet ligesom andre traditioner og livsytringer. Det betyder ord og handlinger, der er kendelige, forståelige, håndgribelige. I den forstand er kirken fuldstændig synlig. Det er også med selvfølgelighed, at kirkens helligdage har fundet hjemme i og er blevet ét med folkets helligdage. Det er i naturens orden, utænkeligt anderledes: at Kristi fødsel fejres, hvor vi ikke vil slippe lyset og i trods må fastholde det mod mørket, at opstandelsen fejres i det spirende forår, og pinsen, når sommersolen får magt. Snarere er der grund til at undre sig over, at kirkeåret er gået hen og er blevet forskelligt fra det almindelige år – det er lidt unaturligt.

Skal man tale om en frugt af *Kirkens Genmæle,* gennembruddet af den mageløse opdagelse, i kirkelivet så er det – foruden det vigtigste, som denne artikel har bygget på, nemlig salmerne – just dette, at vi fik færten af, at kirken er folkelig, og det vil for os sige dansk.

Den mageløse opdagelse er efter sit væsen hverken kirkelig eller antikirkelig, hverken kirkebyggende eller kirkeopløsende. Den peger på den kendelige, synlige, historiske kirke, men lægger sit tyngdepunkt et sted, der er fælles for kristne og ikke-kristne, nemlig i sproget. Hermed er det sagt, at kirkens genmæle er modersmålets genmæle, og det vil sige folkets genmæle. Og det har mange fronter – i skolen, i videnskaben osv. Men naturligvis har det også en kirkelig front, som jeg kort skal nævne til sidst.

Udfordringen hedder her *den kedelige gudstjeneste,* eller sagt præcisere og ondere: den dårlige prædiken. Det er en populær

påstand. Straks har man flertallet med sig – både de kirkefremmede, hvem kirkens eksistens er en torn i øjet, og samtidig de kirkelige aktivister, som drømmer om kirkeforfatning. Jeg ynder bestemt ikke det selskab. Alligevel må jeg sige: gudstjenesten er mestendels for kedelig, så kedelig, at man kan skamme sig over for sine børn over at tage dem med. Og jeg taler her som en rimelig kirkegænger, der holder af ritualerne, salmerne og de smukke kirkerum, hvad enten det er den lille romanske landsbykirkes eller den store gyldne domkirkes.

Skarpt ses det, hvis jeg fremdrager tre tilfælde, jeg kender til, hvor tingene hænger sammen, og det vil sige, hvor kirken er folkelig. Det første er juleaften, hvor mand af huse er i kirke, og hvor kirkegangen indgår i den almindelige fest og glæde og trods mod denne verdens djævle og mørkemagter. Det andet er barnedåben, hvor stadig væk de fleste ureflekteret, ud af glæden over det barn, de har fået, lader det frembære i menigheden – og dermed lader den være med til at stadfæste og bekræfte, at dette barn skal alle gode magter slå kreds om, dette barn skal Gud aldrig opgive til dæmonerne. Og endelig det tredie eksempel: nogle almindelige søndagsgudstjenester, jeg har oplevet i den danske kirke i Paris. Her var sammenhængen leveret af det specielle i omstændighederne, nemlig at vi var danske i det fremmede. Men det specielle gjorde, at den sammenhæng, der er bristet for mange, dér bestod. Og det medførte det banale, at dem, man gik i kirke med, var dem man i øvrigt levede med. Det var dem, man bagefter spiste en gedigen fransk søndagsfrokost med – med hvad dertil hører af mad, vin, cigaretter og snak. Dermed blev så kendeligt, at netop dette vores fælles liv var det, det hele handlede om, netop dette liv var det, der var løst af syndens sold, der hedder døden.

Nu kunne jeg aldrig finde på at lade som om det var jul hele året fordi juleaftens-gudstjenesten er god – eller føde børn fordi

barnedåben er så festlig, eller lege dansker i Paris i Danmark. Og derfor tror jeg heller ikke på at redde den danske gudstjeneste ved at servere kaffe og hanekamme til højmessen. De tre nævnte eksempler er nævnt som et memento. Man bør ikke glemme, hvor man har mødt det rigtige, heller ikke selv om det ikke lader sig overføre. For man bør altid huske, at det findes fortsat i bedste velgående.

Man bør altid være realist. Det var Grundtvig. Og det må vi også være. Vi kan ikke jule, føde eller parise os ud af tingenes elendige tilstand. Men jeg skulle mene, vi kunne *prædike* os ud af den. Og jeg skulle også mene, at det er det eneste, vi kan. Vi befinder os i nyårstiden, siger Grundtvig, det er refleksionens tid, det vil sige prædikenens tid. Hvad andet kan vi så gøre, end at holde nogle bedre prædikener. Og det vil kort og godt sige nogle prædikener, hvori ikke, som nu almindeligt er, skabelsens liv med dens tro, håb og kærlighed mistænkeliggøres eller i bedste fald gøres til et pædagogisk trick, der skal benyttes som billede på eller som forståelseshorisont for evangeliet.

Her melder tanken om en *kirkeskole* sig selvfølgeligt. Det vil sige en skole for forkyndere i menigheden, så vi kunne få nogle bedre prædikener at høre på, og derved blive klogere på vort liv og derfor bedre egnede til at kæmpe for det, når det er truet. For Grundtvig er kirkeskole det samme som teologi. Og det vil sige, at god kirkeskole er der alle steder, hvor der drives ordentlig teologi. Vi har vel alle mødt denne ordentlige teologi. Vi ved, at den findes.

Men som landet ligger – hvor tvetydighedens filosofi har bemægtiget sig det meste af teologien – kunne man godt ønske sig en kirkeskole, et sted, en institution, som var lidt mere synlig og kendelig i landskabet. Det er som bekendt prøvet før, og med et vist held. Og tanken om et »folkeligt menighedsfakultet« er også værd at overveje alvorligt, selv om skræmmebillederne er legio. I

denne sammenhæng bør man betænke, at Grundtvig, da han fik tanken om skolen for livet, først forestillede sig en statsinstitution *Højskolen i Soer*. Den blev heldigvis ikke til noget. Christen Kold virkeliggjorde højskolen på en helt anden måde: som storfamilie – til Grundtvigs overraskelse og glæde. Man kunne måske nok satse en del optimisme på de kurser, konventer og stævner, der holdes i dagligstuer og på højskoler. I hvert fald er der ingen undskyldning for ikke at være med.

Det er grundtvigsk skik at sige »kun ved badet og ved bordet« – og give prædikenen en mindre betydningsfuld plads i gudstjenesten. Det har sine klare grunde: for at smide grus i et løbsk teologisk maskineri og for at komme et teologisk pavedømme til livs var der den gang – som der er det nu – god grund til at understrege, at *prædikenen er folkelig*. Det betyder, at prædikanten altid skal huske, *hvor* prædikenen foregår: på det sted, hvor vi bekender: Kristus er opstanden. Det ved vi på forhånd. Det er derfor vi kommer. På denne bekendelses grund skal den folkelige refleksion foregå. At prædikenen er folkelig gør den altså ikke mindre betydningsfuld. Snarere tværtimod. Den er *eftertanke på skabelsen i lyset af opstandelsen*. Den mageløse opdagelse – folkets genmæle – i dag må vise sig som *kampen om prædikenen,* et opgør med H. N. Clausens arvtagere idag: tvetydighedsteologien. Der er ingen grund til at skamme sig som grundtvigianer, fordi man går i kirke for at høre en god prædiken – snarere burde man skamme sig, hvis man blev ved med at gå der, hvis prædikenen var dårlig.

Kirken er folkelig. Kirkekamp er folkelig kamp. Menigheden er jordens salt – som friskhed og livsmod i kampen for at få Danmark ud af EF, som udholdenhed i det seje slid for økonomisk retfærdighed, som trods når fjenden er i landet, som glæde og taknemmelighed for livets fornyelse, som åbenhed for skabelsens under og som mod i kampen, når skabelsen trues.

Karen Marie Mortensen født 1945. Cand teol 1972. Gymnasielærer i Herning. Højskolelærer i Rønshoved 1973 og i Elbæk 1981.

Adresse: Tendrupvej 13, Elbæk, 8700 Horsens.

Startskuddet til Grundtvigs folkelige oprør lød i 1825. Da udkom en lille bog *Kirkens Genmæle*. Grundtvig havde skrevet den i rasende hast, og dens virkning var voldsom. Hele København talte om dette frontale angreb på de teologiske autoriteter, den angrebne professor H. N. Clausen svarede med en injuriesag og hans studenter ville kaste sten gennem Grundtvigs vinduer. Retssagen blev et nederlag for Grundtvig. Han blev dømt og sat under censur. Men den stærke rystelse havde bragt ham ind på livet af den tids græsrodsbevægelser, de gudelige forsamlinger – og hermed begyndte en vekselvirkning, hvis følger vi kan mærke endnu ...

Foruden selve Grundtvigs oprørsskrift indeholder denne bog fire artikler, der følger oprørets spor fra retssagen i 1825, gennem højskolens kamp om myterne og Anders Nørgaards og Aage Møllers grundtvigske selvbesindelse frem til vor egen tid, hvor grundtankerne i *Kirkens Genmæle* udfoldes og nyformuleres som *Folkets Genmæle*.

ISBN 87 568 0692 2
ISBN 87 568 0651 5 (indb.)